

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd

DISERTAČNÍ PRÁCE

2014

Romana Trusínová

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut sociologických studií

Ageismus mezi mladými lidmi a seniory v České
republice: Jací jsou a co proti sobě mají?

vypracovala: Mgr. Romana Trusinová
rok: 2014

školitelka: Mgr. et Mgr. Klára Plecítá Ph.D.

Čestně prohlašuji, že práce byla vypracována samostatně a s použitím uvedených pramenů a literatury

V Praze dne: 9. 7. 2014 Romana Trusinová

Děkuji manželovi Radimovi Trusinovi i celé rodině za podporu při doktorském studiu.
Dále děkuji své školitelce Kláře Plecité za konzultace během psaní disertační práce.

Abstrakt

Tato disertační práce se zabývá ageismem mezi krajními věkovými skupinami dospělé populace v České republice v mezinárodním srovnání. Navazuje na zjištění o rozšířenosti problému ageismu a narůstajícím významu věku coby sociální charakteristiky v moderních společnostech. Cílem práce je obohatit tradiční zkoumání ageismu jako problému týkajícího se seniorů o analýzu vzájemných mezigeneračních vztahů. S využitím perspektivy teorie sociální identity jsou vztahy mezi mladými lidmi a seniory popsány jako výsledky procesu konstrukce vlastních věkových a generačních identit mladých lidí a seniorů a vzájemného porovnávání a oddalování těchto skupin. K zodpovězení výzkumných otázek o způsobech konstrukce identit mládeže a stáří a zdrojů vzájemného ageismu je využita analýza kvalitativních rozhovorů s mladými lidmi a seniory a kvantitativních dat ze dvou mezinárodních výzkumů: European Social Survey Round 4 a International Social Survey Programme 2013. Analýzy v empirické části dokládají, že ageismus je v České republice rozšířenější než v jiných evropských zemích a zároveň ukazují specifické zdroje ageismu v českém prostředí. V závěrech je zdůrazněn význam vzájemných očekávání napříč věkovými skupinami, hodnotových orientací mladých lidí a seniorů a věkové segregace na rozvoj ageismu. Jednotlivá zjištění umožňují formulovat očekávání o trendech vývoje mezigeneračních vztahů a definovat východiska, jak se po společenské stránce vypořádat se střety a s nepochopením na straně jednotlivých generací.

Klíčová slova

věk, věková skupina, věková identita, ageismus, diskriminace, mládež, stáří, teorie sociální identity, European social survey

1 OBSAH

2	Úvod	6
3	Věk a generace v sociologii	9
3.1	Zvýznamňování věku	9
3.2	Změny významu mládí a stáří	11
3.3	Pohled historického věku (o konceptu generací)	15
3.3.1	Generace v České republice.....	17
3.4	Ageismus	20
3.4.1	Definice ageismu	20
3.4.2	Důsledky ageismu.....	23
3.4.3	Zdroje ageismu	26
3.4.4	Přístupy ke zkoumání ageismu	34
3.5	Perspektiva sociální psychologie	35
3.5.1	Teorie sociální identity	35
4	Data a metody	39
4.1	Kvantitativní výzkum	39
4.2	Kvalitativní výzkum	41
5	Výsledky empirické části	45
5.1	Jedinec a jeho věková skupina	45
5.1.1	Důležitost věkové identity	45
5.1.1.1	<i>Věková identita v kontextu dalších skupinových identit</i>	45
5.1.2	Míra identifikace různých věkových skupin.....	49
5.1.3	Konstrukce věkové identity	54
5.1.3.1	<i>Kdo je mladý / střední / starý?</i>	54
5.1.3.2	<i>Konstrukce věkových identit – identita mládí</i>	63
5.1.3.3	<i>Identita seniorů</i>	74
5.1.3.4	<i>Kdy hraje roli věk a kdy generace?</i>	86
5.2	Mezigenerační vztahy	91
5.2.1	Ageismus v české společnosti v mezinárodním srovnání.....	91
5.2.1.1	<i>Míra ageismu vůči mladým a seniorům ve společnosti</i>	91
5.2.2	Stáří mladýma očima: Co těm mladým vlastně vadí?	96
5.2.2.1	<i>Rostoucí suverenita mladých při klesajícím respektu k autoritám</i>	98
5.2.2.2	<i>Klesající úcta k vlastnostem stáří a seniorů</i>	100
5.2.3	Mladí očima seniorů: Co popuzuje nejstarší?.....	104
5.2.3.1	<i>Výhrady vůči životnímu stylu mladých: flikové, dravci a výjimky</i>	105
5.2.3.2	<i>Nespokojenost s vlastním postavením jako zdroj ageismu vůči mládí</i>	109
5.2.3.3	<i>Historické trendy v mezigeneračních vztazích očima seniorů</i>	113
5.2.4	Shrnutí kvalitativní části o mezigeneračních vztazích.....	116
5.2.5	Zdroje ageismu v komparativní perspektivě.....	118
5.2.5.1	<i>Metody analýz</i>	121
5.2.5.2	<i>Výsledky: ověřování hypotéz o kulturních zdrojích ageismu</i>	131

6	Diskuse	151
7	Závěr	155
8	Resumé	162
9	Bibliografie	168
10	Přílohy.....	177

2 ÚVOD

Tato disertační práce se zabývá tématem věku a mezigeneračních vztahů ve společnosti. To, že mezigenerační napětí a ageismus v České republice existují, již bylo prokázáno v jiných studiích. Každý druhý Čech zažije v průběhu roku alespoň jednu situaci, kdy se cítí diskriminovaný kvůli svému věku (Trusinová, 2013). Celkem 61 % Čechů pocítí alespoň jednou v roce projevy nedostatku respektu na základě svého věku (tamtéž). Tyto negativní zkušenosti sbírají lidé různého stáří, nejčastější jsou ale mezi mladými lidmi a mezi seniory. Přitom fakt, že minimálně u seniorů zážitky ageismu významně souvisí s hodnocením kvality života, prokázala například (Vidovičová, 2008).

V této práci se proto pokusím osvětlit některé dimenze problematiky vztahů mezi lidmi různého stáří. Cílem je odhalit, jaké jsou zdroje vzájemného ageismu vůči mládí a stáří v české společnosti. S využitím perspektivy sociální psychologie a teorie sociální identity je argumentováno, že pro pochopení mezigeneračních vztahů je nutné porozumět nejprve vztahům členů jednotlivých generací k jejich vlastní věkové skupině. Popis způsobů konstrukce věkových identit mladých a seniorů a jejich významu v životě proto předchází analýze mezigeneračních vztahů. V závěru by tak mělo být možné lépe porozumět sebeobrazu mladých lidí, seniorů a důležitým důvodům nepochopení na obou stranách, které přispívají k rozvíjení ageismu v České populaci.

V textu se zaměřuji na vztah věkově a generačně nejvzdálenějších segmentů dospělé populace, tedy mladých lidí (zejména dvacátníků) a seniorů (zejména osob starších 70 let). Považuji za důležité studovat jejich vztahy vzájemně, protože právě to přináší možnost kvalitního pochopení situace. V částech věnovaných ageismu se proto věnuji jak vztahům mladých lidí k seniorům (což je v dosavadních studiích častější perspektiva), tak míře a zdrojům ageismu ze strany seniorů vůči mládí. Vztahy se zástupci středních generací jsou ponechány stranou hlavního zájmu ne snad pro jejich malou zajímavost, ale pro potřeby omezení zkoumané problematiky na zvládnutelný výsek reality.

Ohniskem zájmu je v této práci věk. Ten lze pojímat ve třech hlavních dimenzích (Riley, Johnson, & Foner, 1972). Zaprvé je to *chronologický věk*, který je jednotkou biologického věku člověka a ukazatelem jeho individuálního stárnutí. Dále *sociální věk*, který je předmětem sociální konstrukce významu chronologického věku v dané společnosti. Představuje společností sdílené normy a očekávání od člověka na

základě jeho chronologického stáří. A konečně *historický věk*, který odkazuje k historickému času a místu, do kterého je umístěno prožívání životního běhu jednotlivce. Historický věk představuje souběh historických podmínek, které ovlivnily vývoj a postavení člověka v aktuálním čase, jde tedy o perspektivu generační.

Jelikož se chci zabývat významem příslušnosti člověka jak do určitých věkových skupin, tak do generací, podstatné pro mě bude studium věku sociálního (věková skupina) a historického (generace). Rozlišení těchto dvou dimenzí bude tvořit jednu ze základních dyád následujícího textu. Dále mě bude zajímat vztah člověka k jeho vlastní věkové skupině / generaci a vztahy napříč těmito kategoriemi. Struktura práce odpovídá tomuto rozdělení: První podkapitola teoretické části se věnuje tématu zvýznamňování věku v soudobých společnostech a budování jeho sociální role. Druhá podkapitola představuje základní koncepty generační perspektivy. Třetí kapitola teoretické části je věnována mezigeneračním vztahům, konkrétně tématu ageismu, jeho vysvětlení a jeho možným zdrojům. Poslední kapitola teoretické části je věnována teorii sociální identity a vysvětlení jejího přínosu pro studium mezigeneračních vztahů, čehož se budu snažit využít.

Následují dvě hlavní empirické kapitoly. První se zabývá vztahem jednotlivce k jeho členské věkové skupině, tedy jeho věkové a generační identitě. V této kapitole se pokusím postupně odpovědět na následující otázky:

- Jak důležitá je věková identita v kontextu jiných sociálních identit?
- Na základě čeho přijímáme svou věkovou identitu? Jak je konstruována identita mládí a stáří?
- Lze u mladých a seniorů odlišit dimenze věkové a generační identity? Kdy je důležitý věk sociální a kdy historický?

Zodpovězení těchto otázek považuji za klíčové pro pochopení vzájemných vztahů mezi věkovými skupinami a generacemi. Druhá empirická kapitola je věnována mezigeneračním vztahům, konkrétně fenoménu ageismu vůči nejmladším a nejstarším kohortám dospělé populace v Česku s využitím mezinárodního srovnání. Postupně v ní budou zodpovídány otázky:

- Nakolik je česká společnost ageistická v porovnání s jinými evropskými státy?
- Jaké jsou zdroje nevraživosti mladých Čechů vůči seniorům?
- Na základě čeho jsou formovány negativní postoje českých seniorů k mladým?

- Jaké společenské a hodnotové uspořádání společnosti optimalizuje vztahy mezi mladými lidmi a seniory?
- Jaká je možná budoucnost mezigeneračních vztahů a kde hledat inspiraci pro Českou republiku?

K zodpovězení výzkumných otázek je použita analýza kvantitativních i kvalitativních dat. Kvantitativní data pocházejí z mezinárodního výzkumného projektu European Social Survey Round 4, který umožňuje i mezinárodní srovnání. V této dizertaci budou ke komparaci využita reprezentativní data za 16 evropských zemí. V kapitole o významu věkové identity jsou využita i data z výzkumu International Social Survey Programme 2003. Kvalitativními daty jsou rozhovory s mladými lidmi a seniory v České republice, které byly uskutečněny pro potřebu této dizertační práce.

3 VĚK A GENERACE V SOCIOLOGII

3.1 ZVÝZNAMŇOVÁNÍ VĚKU

Věk je spolu s pohlavím a etnicitou jednou ze základních charakteristik pro stereotypizaci a stratifikaci ve společnosti. Snad i proto se s informací o věku setkáváme tak často – v novinách a časopisech hned za jménem osobnosti, na volebních lístcích za jménem kandidáta, v televizních soutěžích v rámci základního medailonku soutěžících atp. Znalost věku druhého může v lidech evokovat očekávání o jeho schopnostech, zkušenostech, zdravotním stavu či zapojení do různých rodinných i společenských rolí. Věk je také součástí mnoha právních a kulturních norem. O věku lze dnes hovořit jako o jedné ze zásadních charakteristik, které určují status jednotlivce a to, jak s ním společnost zachází (Gove, Otraga, & Style, 1989).

Věk přitom v minulosti nebyl společensky tak významnou proměnnou, jako je tomu dnes. Vidovićová (2008, stránky 9-26) popisuje proces „zvýznamňování věku“ v moderních společnostech, ke kterému došlo zejména v souvislosti s rozvojem institucí industriální organizace práce a sociálního státu. Shrnuje, že v předindustriálních společnostech byl věk zejména biologickou charakteristikou, která byla méně významná ve společenském životě lidí. Odlišnou situaci však vidíme v dnešní době:

„S nástupem modernity se věk stává „statusem“ důležitým pro administraci nových výrobních a později i sociálních struktur s jasným přesahem do jednání malých skupin i jednotlivců.“ (2008, str. 16)

V moderních společnostech dochází k nárůstu sociálního významu věku a paralelně s tím také významu příslušnosti člověka k věkovým skupinám. Historický pohled na zvyšování důležitosti věkových skupin v americkém prostředí představuje Chudacoff ve své knize v kapitole „Vznik vrstevnické společnosti“ (Emergence of Peer Society) (Chudacoff, 1989, stránky 92-117). Od devatenáctého století podle autora dochází ke změnám na dvou frontách. První oblastí je rodina, která změnila svou podobu z rodiny tradiční na rodinu moderní. Z hlediska věku je moderní rodina charakteristická věkově homogenními manželstvími, věkově odstupňovanými generacemi a soužitím v dvougeneračních domácnostech¹. Regulovaná porodnost se projevila tím, že děti jsou rozeny pouze v úzkém časovém rozpětí a společně tak

¹ Tytéž změny jsou patrné i v povaze českých rodin, jak popisuje například Možný (2008)

vytvářejí vrstevnickou skupinu vůči svým rodičům, kteří jsou většinou také podobného stáří.

Druhou oblastí, ve které vzrostl význam vrstevnických skupin, je sféra ekonomická. V moderní společnosti se oddělily sféra rodiny a práce. Sféra práce je přitom z velké části organizována na základě věku jako velmi jednoduchého a přesného principu. V tradičních společnostech se do práce pro komunitu zapojovali členové komunity různého stáří. Mladí se zde učili od starších a lidé pracovali v průběhu celého svého života, pokud jim to zdravotní stav dovoľoval. Oproti tomu organizace práce v industriální společnosti vyžadovala standardizovat životní běh a pomocí věkových norem institucionalizovat různá práva a povinnosti pro různé věkové skupiny. Standardně tak dnes v 6. až 7. roce života nastupujeme do základní školy, kde se začínáme socializovat ve velmi věkově homogenním prostředí. Po té obvykle v patnácti letech pokračujeme přes školu střední, případně vysokou, následně nastupujeme do zaměstnání, ze kterého nakonec odcházíme většinou ve věku, který je pro nás zákonem stanovený jako věk důchodový. V jednotlivých životních etapách vyhrazených pro vzdělávání, práci a odpočinek přitom trávíme značný objem času s lidmi, kteří se nacházejí ve stejné životní etapě, a často přímo v úzce věkově vymezených skupinách (například právě ve škole, nebo v „mladých kolektivech“ v zaměstnání apod.).

Ačkoli si snad každá společnost uvědomovala existenci různých životních etap, až postindustriální společnost vyvinula takovou snahu o jejich jasné ukotvení, pojmenování a rozlišení². Přestože věk je spojitá proměnná, je zvykem kategorizovat lidi do verbalizovaných věkových skupin, typicky do skupin mladí, ve středním věku a staří (a dále například třetí a čtvrtý věk). I význam této kategorizace se prohlubuje spolu s institucionální separací věkových skupin ve sféře práce a s postupnou symbolickou a kulturní věkovou segregací společnosti (Hagestad & Uhlenburg, 2005). Tato segregace se projevuje zejména přečeňováním odlišnosti příslušníků různých věkových skupin. Posilována je množstvím stereotypů a předsudků vážících se k různým věkovým skupinám, které často vycházejí právě ze separace věkových skupin a tedy ze vzájemné neznalosti³.

² Například „střední věk“ byl podle Chudacoffa objeven v roce 1932, kdy vyšla kniha „Život začíná ve 40“, která se stala americkým bestsellerem. Z odborné literatury je možné jmenovat například text Guntera a Moora, ve kterém autoři popisují, jak vznikla kategorie „mladí“ coby postindustriální koncept (Gunter & Moor, 1975).

³ O tom, že věkové stereotypy jsou rozšířeny také v české společnosti, informuje například Tošnerová (2002).

Díky procesům institucionalizace životního běhu, věkové kategorizaci a stereotypizaci na základě příslušnosti k věkovým skupinám nabírají věk a věkové skupiny na významu. A to nejen pro vnímání druhých, ale také sebe sama. Chudacoff rozpoznává novou roli věku: věk dnes poskytuje lidem identitu. Identitu, kterou potřebují, a o kterou částečně přišli v procesu individualizace a vyvázání ze sociálních skupin tradiční společnosti, jakými byly zejména širší rodina či komunita (1989, str. 186). Členství v těchto skupinách je dle Chudacoffa vynahrazeno členstvím ve skupinách vrstevnických.

Tezi o statusu věkové identity jako identity náhradní budu testovat v rámci první empirické kapitoly, stejně jako předpoklad o celkově vysokém významu věkové identity pro konstrukci sebeobrazu Čechů. Následně se budu snažit zejména kvalitativně popsat, jak je konstruována věková identita konkrétně mladých lidí a seniorů.

3.2 ZMĚNY VÝZNAMU MLÁDÍ A STÁŘÍ

Z historického hlediska dochází nejen k nárůstu významu příslušnosti člověka do věkových skupin, ale také ke změnám v postavení mládí a stáří ve společnosti. Intuitivní teze, že se mění hlavně postavení starších lidí, kteří byli v minulosti oslavováni pro svou moudrost, již byla zpochybněna. V různých historických fázích a zejména společenských kruzích bylo postavení seniorů vždy ambivalentní (Warren, 1998). Lze ale vyjmenovat několik historických souvislostí, které s sebou nesou změnu statusu stáří:

1) Nahlédneme-li do vzdálenější minulosti, lze zmínit vylepšování technologie tisku, díky které se stalo vědění snáze reprodukovatelné a snížil se tak význam starších jako nositelů a vypravěčů moudra (Nelson, 2005). Lze předpokládat, že tento stav je dnes, v době internetu, v běžném životě doveden do extrému. Je-li téměř každá informace z mnoha úhlů pohledu vyhledatelná na internetu, zbývá méně prostoru pro starší, aby udíleli rady mladším generacím (a to i v tak běžných rodinných situacích, jako je vyhledávání receptů, tipů na domácí opravy nebo výchovné rady babiček).

2) Industriální revoluce, díky které došlo k poklesu významu vlastnictví půdy (která byla tradičně držena v rukou starších) a naopak k nárůstu významu mobility a flexibility pracovníků, což byla doména mládí.

3) Zlepšování vzdělávacího systému postupně produkuje mladé vzdělané lidi, čímž je snižován význam starších pracovníků jako nositelů vědění. Samozřejmě ne v každém oboru však jsou zkušenosti nahraditelné vzděláním.

4) Zlepšení životních podmínek a zdravotní péče, díky které došlo k vytěsnění smrti z předchozích životních etap až do fáze stáří. Zatímco dříve byla smrt potenciálně součástí jakékoli životní fáze (velmi často kojeneckého věku) a stáří nebylo v tomto ohledu výjimečným stavem, v devatenáctém století začala být automaticky spojována smrt se stářím a stáří s nemohoucností. Marhánková (Hasmanová Marhánková, 2013, stránky 22-23) popisuje „modernistické modely stárnutí“, které jsou založené právě na představě přirozeného stavu nemoci ve starém těle a na spojování stáří s tělesným i duševním úpadkem. Senioři postupně začínají být považováni za pasivní skupinu, závislou na pomoci druhých.

5) K tomuto diskurzu definujícímu seniory jako závislou skupinu přispívá i fungování sociálního státu s jeho jasně definovanou věkovou hranicí odchodu do důchodu. Kritici tohoto uspořádání považují důchodový věk za hranici, která uměle konstruuje člověka v určitém věku jako práce-neschopného a umožňuje jeho vyčlenění z pracovního trhu (Townsend, 1981). Zastávání určité pracovní pozice je přitom v dnešní době důležitým zdrojem sociálního statusu a příležitostí pro realizaci člověka. O tyto možnosti lidé v určitém věku automaticky přicházejí, což pomáhá k legitimizaci jejich závislého postavení.

Tyto hlavní faktory postupně dovedly kategorii stáří do stavu, kdy je význam životních zkušeností seniorů snižován a stáří bývá ztotožňováno s přítomností nemocí, se závislostí a s pasivitou. Do kontrastu k této modernistické představě stáří lze postavit diskurz aktivního stárnutí, který získal na popularitě v průběhu dvacátého století.

Koncept aktivního stárnutí klade důraz na co nejdelší aktivitu a participaci člověka na společenském dění. Aktivitou seniora může být delší setrvání na trhu práce, ale i seberealizace v rámci vlastních koníčků, vzdělávacích aktivit, dobrovolnické činnosti nebo zapojení se do pomoci v rámci rodiny. Na přínosnosti aktivního stárnutí se dnes shoduje velká část odborné veřejnosti a jedná se o aktuálně vedoucí koncept v diskusích na téma (úlohy) stáří. Aktivní stárnutí je prezentováno jako způsob, jak zvyšovat kvalitu života seniorů samotných, ale i prosperitu celé společnosti (Bútorová, Filadelfiová, Bodnárová, Guráň, & Šumšalová, 2013). Rok 2012 byl Evropským parlamentem a Radou vyhlášen „Evropským rokem aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity“. I Česká republika přijala v roce 2013 „Národní akční plán podporující

pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017“ (MPSV), který jasně definuje směřování aktivit Ministerstva práce a sociálních věcí v souladu s naplňováním konceptu aktivního stárnutí.

Dnes existuje jen málo autorů, kteří upozorňují na negativní latentní funkce konceptu aktivního stárnutí⁴, ve srovnání se zástupy jeho propagátorů. Lze tak shrnout, že jsme svědky další redefinice smyslu stáří a tlaku na změny životních stylů seniorů v souladu s požadavkem na jejich aktivní stárnutí. Současně s tím dochází k úpravě kategorizace životní etapy stáří, a to nejčastěji na dvě podkategorie – třetí a čtvrtý věk (Higgs & Gillear, Frailty, abjection and the ‘othering’ of the fourth age, 2014). Třetí věk je obdobím začínající přibližně s odchodem do důchodu a jedná se o období, kdy již je člověk uvolněn z pracovního trhu a očekává se tak od něho změna životního stylu, přičemž ještě má potenciál žít aktivní a společenský život. Právě pro představitele třetího věku je primárně určen koncept aktivního stárnutí jako nové náplně času a smyslu v důchodu. Další, následující, etapou stáří je čtvrtý věk, což je doba dnes vnímaná jako „pravé stáří“, ve kterém je již člověk zdravotními problémy omezen v možnostech trávení času. Zatímco třetí věk je tak spíše produktem sociálního státu a kultury odchodu do důchodu, až čtvrtý věk je etapou skutečně vyvolanou biologickými faktory zhoršujícího se zdravotního stavu ve vysokém chronologickém věku.

Budeme-li se chtít podobným způsobem podívat na vývoj sociálního postavení kategorie mládí, zjistíme, že se jím zabývá výrazně méně autorů a teorie jsou proto méně propracované. Je ale možné popsat alespoň základní fenomény, které ovlivnily postavení mladých lidí, a to většinou opačným směrem než tomu bylo u stáří: tedy fenomény pozdvihující status mládí až do podoby někdy zmiňovaného kultu mládí (nebo kultu mladosti).

1) Ke zvýšení statusu mládí došlo v době industrializace spolu se změnami charakteru práce. Tovární styl výroby vyžadoval spíše zaměstnance flexibilní a rychlé než zkušené, jak tomu bylo v případě rurálních společností, což znamenalo upřednostňování mladých pracovníků. V průběhu 20. století se tento směr neměnil. Zrychlení pracovních procesů a zejména vývoj nových technologií dále nahrával mladým pracovníkům, kteří se na tyto změny rychleji adaptovali. Do České republiky dorazil tento trend ve větší míře v 90. letech, kdy i Češi začali zažívat prudké kariérní

⁴ V českém prostředí jde o Hasmanovou Marhánkovou (2013) která upozorňuje na utlačitou sílu konceptu aktivního stárnutí a jeho podíl na tvorbě nových nerovností mezi seniory

starty a možnosti rychlého úspěchu. Právě pracovní úspěch se v dnešní době stává synonymem osobního úspěchu a preference mladých pracovníků tak souvisí s celkovým vyšším postavením mládí ve společnosti (Haškovcová, 1989).

2) Druhou důležitou sférou (krom sféry práce), která se podílela na zvýšení statusu mladých, je sféra trhu. Ve Spojených státech dochází v první polovině 20. století ke stavu, kdy továrny produkují dostatek zboží a začíná být důležitým úkolem vytvořit po něm poptávku. Do této doby lze datovat počátky reklamy a konzumní společnosti. Právě reklama se přitom ve značné míře začala soustředit na mladé konzumenty, kteří byli méně usazení a více tvární ke změnám svého konzumního chování. Mladý člověk se tak stává cílovou skupinou pro reklamu a média (Addison, 2006), v České republice opět s časovým zpožděním. Mládí a tělesná krása a zdraví, jako jeho atributy, jsou vysoce ceněnými a médii prosazovanými hodnotami. Extrémním důsledkem tohoto trendu je například vznik a šíření nové patologie, youthaholismu, což je chorobná snaha o věčné mládí doprovázená umělým obnovováním fyzické mladosti a odstraňováním znaků stárnutí.

3) V obecné rovině je (post)moderní společnost typická svým zaměřením na inovace, vývoj a rychlou dynamiku změn. Zatímco v tradiční společnosti zaměřené na stabilitu a reprodukci byli autoritou starší generace, v dnešní době jejich zkušenosti nerostou, ale zastarávají a stávají se méně užitečnými. Naopak mladí lidé nezatížení dlouholetými návyky jsou v dynamické společnosti lépe adaptabilní a mají větší šanci se prosadit (Lipovetsky, 2002).

Postavení mladých lidí tak v posledních desetiletích směřuje spíše vzůru a nabízí se otázka, zda je téma ageismu vůči mládí vůbec vhodně zařazeno do této dizertační práce. Je ale třeba vzít v úvahu, že vysoký status mládí není konstantou ve všech oblastech. Dominantní sférou kultu mládí jsou média, jinak tomu ale může být například v případě postavení absolventů na trhu práce nebo důvěry k mladým lidem v mezilidských vztazích. Věková diskriminace se tak mladým rozhodně nevyhýbá (viz. další kapitoly práce).

3.3 POHLED HISTORICKÉHO VĚKU (O KONCEPTU GENERACÍ)

Generační perspektiva vychází z významu historického věku a nezdůrazňuje proto tolik číselnou věku, ale spíše letopočtu, ve kterém osoba nebo skupina osob prožívá různé okamžiky svého života. Téma generací prostupuje sociologickým, politologickým a psychologickým zkoumáním po výrazně delší dobu než zkoumání významu věku a věkových skupin, ovšem také ve výrazně variabilnější podobě. Generační vysvětlení na svém počátku sloužilo zejména k interpretaci sociálně-politických změn (Comte, 1896; Ortega y Gasset, 1923). Koncept generací se v souvislosti s tím častěji zaměřoval na mládí a na formování hnutí mladých coby nositelů generační změny (Eisenstadt, 2010; Van Wel, 1994).

Od tohoto relativně jednotvárného zkoumání generací se dnes již upouští a generační analýza nachází širší záběr. Hlavní výzvou pro autory v této oblasti je dnes podle Bengtsona zkoumání vlastností a trvalosti jednotlivých generací ve společnosti (Bengtson, Furlong, & Laufer, 1974).

Jedním z častých problémů sociologického zkoumání je nedůsledná práce s konceptem generací a zaměňování či nekonzistentní používání pojmů věková skupina, generace nebo souvisejícího pojmu kohorta. Kertzer (1983) již před téměř třiceti lety nabíral dostatek příkladů takového jednání sociálních vědců, aby z nich sestavil článek „Generace jako sociologický problém“ s prezentací desítek ukázek zaměňování těchto základních konceptů. Je třeba dodat, že ač byl problém popsán, rozhodně nevyvymizel a týká se i děl velmi aktuálních. I zde je proto potřeba tyto pojmy vymežit:

- **Věková skupina** = nejčastěji souhrn osob v určitém věku (např. dvacátníci, čtyřicátníci, starší 70 let). V této práci bude věkovou skupinou nazývána také skupina osob se stejnou věkovou identitou (mládí, stáří, střední věk)
- **Kohorta** = souhrn osob, kteří určitou událost prožili ve stanoveném časovém období (např. kohorta narozených v letech 1990-2000, sňatková kohorta těch, kdo uzavřeli manželství v roce 2005...)
- **Generace** = souhrn osob, které formovaly podobné významné historické a sociální události. Pojem generace je oproti jednoduše vymezené věkové skupině a kohortě složitější a je proto vhodné se hlouběji zabývat jeho definicí:

Základní statí, ze které vymezují pojem generace, je klasický Mannheimův text *Problém generací* (Mannheim, 2007). Mannheim říká, že historická generace je konstituována jako souhrn osob, které prožily určitou významnou sociálně-historickou

událost v období utváření své osobnosti, tedy v průběhu přechodu do dospělosti. Právě prožití určité události v období dospívání totiž formuje prožívání a interpretaci všech dalších životních událostí. Je to dáno tím, že ke svým prvotním uvědomovaným zážitkům člověk vztahuje veškeré své další zkušenosti. Společná zkušenost v dospívání tak produkuje agregát osob s podobnějším pohledem na svět oproti druhým, kteří sice také danou událost prožili, avšak v pozdějším stádiu svého života. Jiným slovníkem lze takový agregát osob označit za osoby se specifickým „generačním habitem“.

Historická generace vzniká v procesu, který Mannheim popisuje následovně: To, kdy a ve které společnosti se narodíme, určí naše *generační zasazení*. Generační zasazení je charakteristika podobně, jako třeba třídní původ. Je to vnější charakteristika – zasazenost do konkrétního historického, sociálního a kulturního kontextu. Není to žádná sociální skupina, spíše je to potencialita k jejímu vytvoření.

Užším pojmem je *generační souvislost* (jako třída). Generační souvislost je pojítka členů generačního zasazení ve formě participace na stejném osudu, problému, protivníkovi, historicko-sociální události. Např. revoluce a převraty, kterých se účastní městská mládež, mohou zcela minout rurální komunity v odlehlých horách, ač žijí ve stejné zemi a jsou stejně mladí jako mládež ve městě. Venkovská mládež je tedy ve stejném generačním zasazení, avšak neparticipuje na stejné generační souvislosti.

V rámci jedné generační souvislosti mohou vznikat různé *generační jednotky* – skupiny lidí, kteří se vztahují ke stejnému společnému „protivníkovi“, ale různým způsobem. Např. zarytí komunisté i disidenti v době normalizace sice volí opačné strategie, ale participují na jedné generační souvislosti, v rámci níž tvoří dvě generační jednotky.

Generační jednotka přitom nemá podobu skutečné skupiny, ale její jádro často tvoří konkrétní skupina, která ze sebe vydává do světa podněty. Tedy každá generace má nějaké své mluvčí, kteří jsou vidět a z jejichž idejí a reakcí na současný svět se mohou inspirovat ostatní členové generační jednotky. Toto jádro bývá častěji tvořeno studenty a vzdělanými lidmi.

To, co bude v dalším textu míněno pod pojmem „generace“ je generační souvislostí definovaný agregát osob, kteří se ve společné době svého přechodu do dospělosti vymezovali vůči stejným historickým změnám, proudům či převratům. Podstatné přitom je, že ne v každé době (ne v každém generačním zasazení) vzniknou nové kolektivní impulzy a tendence, které by zformovaly generační souvislost. V období bez zásadních společenských změn může docházet k tomu, že se z mladých

lidí netvoří specifická generace (Sak a Kolesárová 2012 hovoří o vzniku nevyhraněné „mezigenerace“). Vždy záleží na rychlosti sociální dynamiky. V tradičních rurálních společnostech, ve kterých je společenská stabilita a málo změn, nevznikají nové generační souvislosti a slovo generace tady má význam v podstatě jen demografický (generace dětí, rodičů...). Jinak je tomu ve společnostech procházejících častými a významnými sociálními či politickým změnami. Proto nikdy není možné spoléhat na nějaký matematický rytmus střídání generací. Jedno století může mít tři, čtyři, i pět generací a zdá se, že vzhledem k probíhajícímu zrychlování společenské dynamiky je pravděpodobné, že i více.

Důležitá otázka zní, jak poznáme, že z generačního zasazení vznikla generační souvislost. Ne příliš striktní, ale přitom běžně využívaná definice zná, že generace vzniká, pokud se věková kohorta sama vztáhne k určité historické události jako k sebe-referenčnímu rámci při současném odlišení sebe sama od generací ostatních (Marada, 2007) nebo pokud je tak kohorta reflektována nezávislým pozorovatelem (např. médií) (Mečiar, 2007, str. 97). Konkrétní generace je přitom tím vyhraněnější, čím je určující historická událost významnější, rychlejší a převratnější co do jejích důsledků (Sak & Kolesárová, 2012). Na rychlosti a převratnosti historických změn také závisí striktnost či vágnost ohraničení generace konkrétními populačními ročníky.

3.3.1 GENERACE V ČESKÉ REPUBLICĚ

Koncept generací je velmi úzce vázán na konkrétní kulturní kontext. Nejčastěji rozlišované generace v západních, zejména anglofonních zemích, jakými jsou Generace Baby Boomers, Generace X, Generace Y a Generace Z a jejich vlastnosti, proto do našeho prostředí nejsou jednoduše přenositelné⁵. Kolik různých historických generací však kohabituje aktuálně v České republice a co o nich víme? Z dostupné literatury a mediálního diskurzu lze načrtnout následující výčet generací (Sak & Kolesárová, 2012; Sýkorová, 2007; Marada, 2007). Nikdo se však dosud nepokusil empiricky zkoumat existenci všech těchto generací a provést jejich sociologicky relevantní popis. I proto je možnost jejich definice v současné chvíli omezená a množství informací o jednotlivých generacích se značně liší. Tyto generace jsou tak v této práci použity spíše jako odrazový bod pro inspiraci, přičemž definice existujících generací mezi mladými lidmi

⁵ Výjimkou mohou být až generace současných dětí, které se rodí do silně globalizovaného světa, ve kterém jsou si mladí lidé napříč planetou více podobní

a seniory na základě kvalitativní analýzy výpovědí zúčastněných bude součástí empirické části této dizertační práce.

1) **Generace února 1948** – narození v letech 1925-1940

- Prožili všechny převraty – 48, 68, 89
- Dětství prožili za války nebo těsně po ní, v ekonomicky těžké době
- Vnímali posun od optimistických poválečných vizí po stalinský komunismus. Týkalo se jich zavírání vysokých škol
- Generace prověrek a kádrování, které je doprovázely celý život všemi směry
- Vrcholem života generace bylo období „zlatých šedesátých“ a Pražského jara
- Ze společenského hlediska se jich týkal proces emancipace žen a jeho dopady na rodinné uspořádání
- Zažili růst vybavenosti domácností (toalety, koupelny, pračky, televize, ledničky)
- Podle Saka a Kolesárové (2012) jde o poslední generaci gramotné kultury – generaci, která hodně četla

2) **Generace normalizační** – narození v 50. letech, dospívali v 70. letech, po pražském jaru

- Hlavní téma bylo dilema kolaborace vs. vzdor režimu

3) **Generace revoluční** – narození v 60. letech

- V dospívání se připravovali na život podřízený komunistickému režimu
- Následně se aktivně účastnili Sametové revoluce. Formativní zkušenost roku 1989 znamená, že je tato generace s revolucí spojena mnohem užším poutem než generace následující a je díky tomu také více orientovaná do minulosti
- První generace, která těží z šancí, jež přináší svobodná společnost (práce, cestování či kultury), ale také poslední, která prožila mládí v komunismu

4) **Generace porevoluční** – narození v 70. letech v roce 1989 chodili na střední školu nebo byli v posledních ročnících základní školy

- V dospívání zažili sametovou revoluci, do práce vstoupili v nové době
- Rychlé kariéry, které stále vychází z požadavku nových lidí a "čistoty mládí"

5) **"Neviditelná" generace** – narození v 80. letech, v 89. byli na prvním stupni základní školy

- Komunismus a politické změny pamatují jen jako děti, ale ve formativním období si prožili proces komputerizace
- Vystihuje je: přesvědčení, že budou mít lepší život, než měli jejich rodiče, hédonismus, touha po vzdělání a kariéře, odkládání rodičovství, alternativní přístupy, nové technologie a vztahy on-line, postmaterialismus - nebaží ani tolik po bohatství, jako po zkušenostech

6) **Svobodná generace** – narození po roce 89

- Jinak také generace digitální, která už vyrůstá s mobily a internetem
- Vystihuje je: hédonismus, život v globalizovaném světě, postmaterialismus, sebevědomí, život on-line, zodpovědnost v sexuálním životě, nechtou, mají vše, co chtějí, proto také méně rebelují proti svým rodičům

Ačkoli všech šest jmenovaných generací splňuje jeden z definičních prvků generací, totiž „že je někdo za generaci označil“, ne všechny splňují Mannheimův základní předpoklad, totiž společnou unikátní zkušenost se společenskou změnou při vstupu do dospělosti. Například generace revoluční a porevoluční definuje tatáž společenská zkušenost. Dále generaci svobodnou, tedy mladé lidi narozené po roce 1989, nemůžeme jednoduše nazvat generací v Mannheimově slova smyslu rovnou ze dvou důvodů 1) mladší z nich ještě neprožili své formativní období, ve kterém by z nich nějaká historická událost mohla zformovat generační souvislost; 2) pokud jsou definováni tím, že se narodili do stavu komputerizované společnosti, nemohla je tato „událost“ zformovat, jelikož ji jako změnu neprožili. Ačkoli tedy tušíme, že dnešní mladí jsou svým způsobem odlišní od starších kohort, má smysl pokusit se blíže prozkoumat charakteristiky generační souvislosti těchto ročníků a charakterizovat jejich generační zasazení. Tak bude učiněno v empirické části, prostřednictvím kvalitativní analýzy skupinových identit mladých respondentů a také seniorů (jejichž generační zasazení bylo dosud lépe popsáno).

3.4 AGEISMUS

3.4.1 DEFINICE AGEISMU

Při rozdělení jednotlivců do věkových skupin na základě jejich stáří nebo do generací na základě historického zasazení jejich života lze zkoumat vztahy napříč těmito skupinami. To bude cílem druhé empirické části této práce. Pod pojmem mezigeneračních vztahů se skrývá pestrá škála námětů ke zkoumání, od principů přenosu hodnot, mezigenerační solidarity, péče, až po vzájemné konflikty, diskriminaci a zneužívání. Já se v této práci zaměřím zejména na fenomén ageismu, a to na individuální úrovni (nikoli institucionální), v jeho užším vymezení jako věkově motivované nevraživosti k osobám z opačného konce věkového spektra. Budou mě zajímat zejména důvody negativních vztahů a jejich projevů mezi mladými lidmi a seniory. Nejdříve ale k definici fenoménu ageismu obecně:

Pojem ageismus poprvé použil americký psychiatr a gerontolog Butler (1969) koncem 60. let minulého století. Měl jím na mysli diskriminaci lidí pro jejich vyšší věk zejména v americkém zdravotnictví, potažmo pak v celé společnosti. Butler, kterého od dětství vychovávali prarodiče, si všiml, že lidé automaticky očekávají od starších lidí charakteristiky jako je nemohoucnost, špatné zdraví, nevykonnost či senilita a jednají s nimi proto nerovným způsobem. Reakcí byla řada výzkumů, které dokázaly, že senilita je projev nemoci a ne přirozená součást stáří, nebo že negativní biologické změny související s opotřebováním lidského organismu nastávají ve větší míře až v období těsně předcházejícím smrti, tedy ne nutně v celém dlouhém období nazývaném stáří (Pasupathi & Lockenhoff, 2002). Přesvědčení, že stáří je synonymem pro nemoc je tak dnes již možné považovat za velmi zjednodušující „medicínský mýtus“ (Sidell, 1995).

Za posledních 40 let se zájem o studium tohoto fenoménu znásobil a ageismus se postupně stává slovem stejně známým jako sexismus nebo rasismus. Přesto je oproti ostatním –ismům dodnes výrazně méně prozkoumán a popsán a v odborné i veřejné debatě je mu věnováno podstatně méně prostoru. Existuje mnoho definic pojmu. Jednoduchá definice amerického sociologa Palmora říká, že ageismus je: „*jakýkoli předpoklad nebo diskriminace proti jedné věkové skupině nebo v její prospěch*“ (Palmore

E. , 1990, str. 4) . Novější, o trochu složitější, ale zároveň přesnější je pak česká definice Vidovičové:

„Ageismus je ideologie založená na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu, manifestované skrze proces systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku a/nebo na jejich příslušnosti k určité kohortě/generaci.“ (Vidovičová, 2008, str. 113)

Výše popsané definice ageismu ukazují na velký nárůst v objemu toho, co vše je dnes považováno za ageismus. Podstatné aspekty fenoménu, které je třeba zdůraznit, přestože se v definicích objevují, jsou zejména tyto:

- Ageismus je ideologie a přesvědčení o nerovnosti věkových skupin. Jedním z následků této víry může být věková diskriminace. Diskriminace je ale až krajní podobou ageismu, je jeho nejviditelnější formou. Mimo tuto dimenzi má ageismus ještě dvě další, a to sdílené stereotypy a pocíťované předsudky. Ageismus se tak projevuje nejen reálnou diskriminací, ale i sdílením stereotypních očekávání od druhých na základě jejich věku a následně přijímáním předsudků.
- Ageismus předpokládá kvalitativní nerovnost. Čili jde o přesvědčení, že jedna věková skupina je v něčem „lepší“ než druhá. Je třeba rozlišit věkovou diskriminaci od věkově diferencovaného jednání, které je motivováno uvědoměním si reálných odlišností jednotlivých životních fází. Stanovení hranic mezi objektivní diferenciací a nespravedlivou diskriminací je ovšem často obtížné. Obecně lze zmínit pravidlo, že diskriminací je využívání diferencí k dominci jedné skupiny nad druhou.
- Ageismus nemá podobu pouze negativních stereotypů a předsudků. Stejně ageistické jsou pozitivní stereotypy vážící se k věku. Například projevy soucitu a přehnaného ochránítelství vůči členům určité věkové skupiny mohou působit jako faktory vyvolávající v těchto lidech pocity méněcennosti či podřazenosti. V takovém případě hovoříme o benevolentním ageismu (Bugenthal & Hehman, 2007). Opakem je ageismus hostilní, založený na nepřátelství a averzi vůči věkové skupině.

Nejednotnost a relativní složitost definice ageismu se promítá i v nejednotném způsobu měření ageismu. Výzkumníci se zpravidla soustředí na měření některého z aspektů ageismu – věkové stereotypy, předsudky a postoje vůči (většinou) seniorům, nebo věkovou diskriminaci v určitém sociálním kontextu. Ustálenými způsoby měření

ageismu vůči stáří jsou tři škály: Koganova „Scale for Attitudes towards older people“ (Kogan, 1961), Fraboniho „Scale of Ageism“ (Fraboni, Saltstone, & Hughes, 1990), a Palmorův „Facts on Aging Quiz“ (Palmore E. , 1977). Ve všech případech se jedná o baterie výroků, u nichž respondenti označují míru souhlasu.

Existuje diskuse k vhodnosti dosavadních nástrojů měření ageismu. Příkladem je North a Fiske (2013), kteří zmiňují i tyto škály s tím, že dosavadní nástroje měří pouze kognitivní stránku věci (Fraboni přidává i afektivní dimenzi), tedy primárně věkové stereotypy a přesvědčení. Autoři přitom navrhují takzvanou škálu preskriptivního ageismu, kdy ageismus není měřen pomocí stereotypů o tom, jací senioři jsou, ale názorů na to, jací by dle respondenta měli být (North & Fiske, A Prescriptive Intergenerational-Tension Ageism Scale: Succession, Identity, and Consumption (SIC), 2013). Vidí přitom tři hlavní oblasti, ve kterých se ageismus projevuje, a ve kterých ho proto má smysl měřit: 1) *následnictví* – mladí lidé očekávají povinnost starších „vyklidit své pozice“ zejména na pracovním trhu a v politice a uvolnit tak místo pro mladší (měřeno například výroky „Starší lidé drží nespravedlivě více politické moci než mladí“, „Většina starších pracovníků nepozná kdy je čas uvolnit místo mladším“; 2) *spotřeba* – představa, že senioři pouze spotřebovávají finance státu (nebo rodiny) a čerpají příliš mnoho výhod, bez ohledu na potřeby ostatních generací (například výroky „Senioři jsou příliš velkým břemenem pro zdravotnický systém“, „Starší lidé ve skutečnosti nepotřebují nejlepší místa v autobusech a vlacích“); 3) *Identita* – jde o symboličtější problematiku, kdy mladí lidé chrání svou mladou kulturu a nechtějí vpouštět starší k participaci na ní (měřeno například výroky „Starší lidé by neměli chodit do klubů“, „Starší lidé by neměli používat Facebook“). Ačkoli North a Fiske svou škálu prezentují jako snahu o vytvoření univerzální škály měření ageismu využitelnou pro časové a mezinárodní komparace, lze z předložených dimenzí usuzovat, že jsou silně kulturně podmíněné. Potvrzení toho, že ve Spojených státech se ageismus projevuje právě v těchto třech rovinách neznamená, že v jiných kulturách neleží těžiště ageismu zcela jinde.

V této dizertační práci se proto budu snažit kombinovat různé přístupy k měření ageismu – zejména kvalitativní výzkum umožňuje mapovat pestrou škálu postojů a očekávání různých generací i jejich zkušeností se vzájemnou interakcí. V kvantitativní rovině budu nejčastěji pracovat s osobní zkušeností lidí se subjektivně nerespektujícím nebo diskriminačním jednáním na základě věku a využiji i měření věkových stereotypů.

3.4.2 DŮSLEDKY AGEISMU

Důsledky ageismu se projevují v různých oblastech společnosti. Základní a často diskutovanou sférou je **trh práce**. Diskriminace na trhu práce se může týkat všech věkových skupin (s ohledem na různé profese), nejvíce pozornosti se však dosud zaměřilo na postavení starších lidí, které je vnímáno jako nejproblematictější. Dle statistik je pro osoby starší 50 let nejobtížnější najít práci v případě ztráty zaměstnání (MPSV). Vůči pracovním schopnostem starších pracovníků existuje mnoho stereotypů, například že mají nižší potenciál, nižší výkonnost, hůře se vzdělávají, jsou méně adaptabilní a podobně. Kvůli těmto stereotypům se setkávají s diskriminací na pracovišti i s problémy při hledání práce. Podle výkumu Vidovičové (2008) má třetina Čechů vlastní zkušenost nebo zkušenost u někoho blízkého se ztrátou zaměstnání kvůli vyššímu věku, stejný podíl lidí má zkušenost s tím, že vysoký věk byl důvodem k nepřijetí do zaměstnání.

Mladých pracovníků se naopak týkají například stereotypy o menší loajalitě a stabilitě a absolventi se potýkají s problémy sehnat práci i z důvodů očekávané nezkušenosti. Krings s kolektivem (Krings, Sczesny, & Kluge, 2011) ve svých experimentech ukázala, že ke starším lidem na pracovišti se obecně váží spíše stereotypy o vysoké vělosti a nízkých kompetencích, zatímco u mladých je to naopak – jsou vnímáni jako méně vělí a více kompetentní než starší pracovníci. Zároveň bylo v experimentech s HR manažery a studenty personalistiky prokázáno, že obě tyto skupiny měly tendenci vybírat k pohovorům mladší uchazeče, a to bez ohledu na nároky konkrétní profese (Krings, Sczesny, & Kluge, 2011).

Dle zásad age managementu mají být přitom nejvýkonnější pracovní týmy sestavené z jednotlivců co nejvíce heterogenních demografických vlastností. Pracovníkům je přitom výhodné poskytovat individuální podmínky s cílem optimalizovat jejich pracovní výkon a zamezit znevýhodnění z důvodu věku. Do věkově pestrého kolektivu může každá z věkových skupin přinášet své specifické výhody (například mladá generace dynamiku a nadšení, starší generace zkušenosti a kontakty) a může zde tak docházet k mezigeneračnímu učení (Cimbálková, 2012).

Věková diskriminace na pracovním trhu je regulována zákony. Přijímání zákonů zakazujících věkovou diskriminaci na pracovišti je v Evropě otázkou posledních několika let. Zatímco v USA byla právní ochrana lidí různého věku v zaměstnání

schválena kongresem již v roce 1967 (Age Discrimination in Employment Act⁶), v Evropě jsou antidiskriminační zákony zmiňující i faktor věku schvalovány většinou až po roce 2000 (Kapp, 2013). To ukazuje na postupně sílící reflexi problému ageismu ve společnosti.

Další oblastí, ve které se projevuje ageismus vůči seniorům je **zdravotnictví**. Geriatrie je podzastoupenou oblastí výuky na lékařských školách. Zdravotní problémy starších lidí pak bývají častěji přisuzovány jejich věku, nikoli odpovídajícím nemocem, k jejichž léčení tak často nedochází (North & Fiske, 2012). Krom toho je diskutována i zamýšlená diskriminace starších pacientů při poskytování zdravotní péče. Ač antidiskriminační zákon v České republice zakazuje diskriminaci v přístupu ke zdravotní péči a jejímu poskytování (Antidiskriminační zákon), spekuluje se o upřednostňování a poskytování lepší péče mladším pacientům. Jedná se o problém medicínské etiky (Shaw, 1994; Williams, 2009). Například Shaw v roce 1994 publikoval článek „Na obranu ageismu“, ve kterém uvádí, že ageismus je stejně skrytě přítomen ve zdravotnictví a měla by se proto otevřít diskuse o jeho legalizaci. Hlavním argumentem autora je, že zdravotní péče je vzácným statkem, který by proto měl být rozdělován spravedlivě. Za spravedlivější přitom považuje poskytovat zdravotní péči přednostně mladým lidem, protože *„starší lidé si již užili více života a méně života k užívání jim zbývá. Věk je etickým, objektivním a ekonomicky efektivním kritériem pro přidělování zdravotní péče“*. (Shaw, 1994 s. 194, překlad autorka).

Ageismus se projevuje také ve **sféře legálních práv a povinností** občanů. Přítomnost věkových hranic v právních normách je většinou společností přijímána jako funkční a není proto často problematizována. Přesto přítomnost věkových omezení například pro participaci na politické moci explicitně definuje mladé lidi jako méně kompetentní a snižuje jejich práva oproti lidem starším. Mezi formální právní normy, které znevýhodňují mladé lidi, patří pasivní volební právo do poslanecké sněmovny od 21 let⁷, možnost stát se soudcem, která je limitována věkem nad 30 let⁸, možnost být zvolen senátorem nebo prezidentem je omezena věkem nad 40 let⁹. Jde o typické příklady zvýznamňování věku a přeceňování věkových stereotypů (zde například o nezkušenosti nebo malé kompetentnosti mládí), kdy člověk stejných zkušeností a

⁶ Je však třeba uznat, že tento zákon má své limity, například v tom, že chrání pouze zaměstnanci a pouze osoby starší 40 let, nikoli mladé pracovníky.

⁷ Zák. 247/1995 Sb. O volbách do Parlamentu České republiky

⁸ Zák. 6/2002 Sb. Zákon o soudech a soudcích

⁹ Zák. 247/1995 Sb. O volbách do Parlamentu České republiky

kvalifikace jako osoba třeba jen o rok starší může být pro svůj nízký věk vyčleněn z možnosti ucházet se o určitou funkci.

Podobným příkladem (na první pohled pozitivního) ageismu jako součásti legislativních norem a nařízení byla amnestie vyhlášená Václavem Klausem v roce 2013. Tato amnestie se vztahovala na různé případy, včetně 1) podmíněčně odložených trestů pro osoby, které v roce 2013 dosáhly věku 70 let, 2) nepodmíněných trestů v délce do 36 měsíců pro osoby které v roce 2013 dosáhly věku 70 let a 3) nepodmíněných trestů v délce do 10 let pro osoby které v roce 2013 dosáhly věku 75 let (Klaus, 2013). Tyto body amnestie nebyl veřejností oproti ostatním článkům amnestie silně problematizován (větší diskuse se týkaly například druhého článku o zastavení trestních stíhání, od jejichž zahájení uplynulo více než 8 let). Přesto považuji za užitečné zamyslet se nad přiměřeností a spravedlností věkového klíče k uvalení amnestie, díky kterému osoba, která slaví 70. narozeniny 1. 1. 2014, zůstane ve výkonu trestu zatímco osoba slavící sedmdesátiny o den dříve odchází domů, jakkoli to nevypovídá nic o její nebezpečnosti nebo míře provinění.

Na obecné úrovni pak lze tvrdit, že důsledkem ageismu je **oslabování soudržnosti společnosti** a také **snižování kvality života jednotlivců**. To, že existuje přímá souvislost mezi zkušenostmi s věkovou diskriminací a životní spokojeností u starších lidí ověřili například Garstka a kolektiv (Garstka, Schmitt, Branscombe, & Hummert, 2004). Podobný vztah ale neobjevili u mladých respondentů: u těch zkušenosti s věkovou diskriminací neměly statisticky významný vliv na životní spokojenost. Zřejmě i proto je většina dosavadních výzkumů ageismu zaměřena na seniorskou populaci, pro kterou se ageismus zdá být větším problémem. S využitím teorie sociální identity autoři výzkumu vysvětlili nižší vliv ageismu na životní spokojenost mladých lidí jejich většími možnostmi opustit vlastní věkovou skupinu (Garstka, Schmitt, Branscombe, & Hummert, 2004). Jinými slovy mladí lidé vědí, že jejich diskriminace pro nízký věk je pouze dočasná – skončí, jakmile opustí etapu mládí – a zdají se proto být s touto situací více smíření. Naopak senioři nemají před sebou vidinu opuštění negativně vnímané sociální kategorie a jejich prožívání ageismu je proto citelnější.

Velkým nebezpečím ageismu je fakt, že replikuje sám sebe, když představuje **riziko tvorby autosterotypů**. Jak vyplývá z bio-socio-kognitivního modelu ageismu (Bugenthal & Hehman, 2007), biologické podmíněnosti věku slouží k tvorbě věkově podmíněných očekávání. Pokud jsou tato očekávání zmírněna věkově neutrálními

praktikami a politikami, nedochází k narušení kognitivních a sociálních kompetencí dotčených věkových skupin a stereotyp zůstane nepotvrzen. Pokud ale naopak dojde k podpoře očekávání ageistickými praktikami a politikami, dotčené věkové skupiny se cítí stresovány, jejich kognitivní a sociální kompetence toto vědomí naruší a sami zúčastnění tak k potvrzení stereotypu a jeho reprodukce přispějí.

Podobný koncept, který ale považuje stereotypy za hrozbu i v případě, že nejsou dotyčnou skupinou internalizovány do podoby autostereotypů, je teorie hrozby stereotypů (stereotype threat theory) (Steel, 1997). Teorie říká, že když je jakékoli skupině naznačen negativní stereotyp, působí na tuto skupinu samotné vědomí daného stereotypu jako hrozba, že by se stereotyp skutečně mohl vyplnit a následky jsou pak podobné jako při autostereotypizaci. Teorie hrozby stereotypů byla několikrát experimentálně ověřena, například pomocí testů paměti u seniorů vystavených stereotypům, testů inteligence afroamerických studentů a podobně (Abrams, Crisp, & Marques, 2008). Při těchto experimentech byly potvrzeny negativní následky stereotypů na výkon skupiny, která jim je vystavena.

Přijímání autostereotypů je v případě věkových skupin ještě snazší, než je tomu u jiných sociálních kategorií, a to z důvodu časové povahy a proměnlivosti kategorizace do věkových skupin. Pokud mladí lidé přijmou stereotypy o stáří, hůře se jich zbavují i v době, kdy se do této etapy sami dostanou.

3.4.3 ZDROJE AGEISMU

Diskusi možných zdrojů ageismu se věnovala řada sociologů z různých perspektiv. Velmi podrobný přehled zdrojů ageismu uvádí Vidovičová (2008, stránky 120-134), zde proto představím přehled stručnější v takovém měřítku, v jakém je nutný pro pochopení této dizertační práce.

V zásadě lze rozlišit čtyři hlavní typy zdrojů ageismu, kterými jsou: psychologizující optika, demografie a konflikt o zdroje, vliv kultury a věková segregace.

Psychologizující pohled se zaměřuje na individuální zdroje ageismu. Jedná se o soubor různých mechanismů, které zkoumají častěji psychologové (Martens, 2004; Terry, 2008). Jejich přehled podávají Palmore a kol. (Palmore, Branch, & Harris, 2005, stránky 187-190):

- *Frustrace* – vlastní frustrace může vést k nepřátelskému jednání. Často přitom není možné obrátit nepřátelství na skutečný zdroj frustrace a lidé tak mohou svůj problém ventilovat třeba ageismem vůči druhým
- *Autoritativní osobnost* – více zatížení předsudky, nepřátelstvím k druhým, intolerancí a nesprávným vnímáním mezilidských vztahů bývají autoritativní osobnosti. Tito lidé jsou více nedůvěřiví a mají častěji sklony negativně hodnotit veškeré nečlenské skupiny, což může vést také k ageismu
- *Neznalost* – bylo dokázáno, že neznalost faktů doprovázejících stárnutí vede k negativnějším vztahům ke starším lidem. Důvodem je zejména víra v negativní stereotypy
- *Racionalizace* – proces chybného přepisování motivů událostem. Například odchod do důchodu může být chybně racionalizován nižšími schopnostmi pracovníka, zatímco skutečným motivem je potřeba uvolnit jeho pracovní místo. Umístění seniora do domova pro seniory může být racionalizováno jeho nesoběstačností, pravdou však může být potřeba mít k dispozici jeho dům. Nepovýšení mladého pracovníka zdůvodňované jeho nedostatečnými zkušenostmi může být ve skutečnosti výsledkem snahy upřednostnit postup jiné osoby.
- *Selektivní vnímání* – lidé mají tendenci vnímat to, co očekávají. Palmore v tomto kontextu popisuje jev samotné kategorizace lidí na základě stereotypů: pokud vidíme člověka, který má šedé vlasy a vrásky, zařadíme ho do skupiny starých, protože očekáváme, že takto starý člověk vypadá. Naopak pokud potkáme zdravě vypadajícího člověka s tmavými vlasy, zařadíme ho do skupiny mladých (středních), protože neodpovídá stereotypům stáří. Ve skutečnosti však mohl být ten vrásčitý mladší než ten tmavovlasý, jen se liší zdravotním stavem nebo péčí o svůj zevnějšek. Fakt, že většina lidí ve vyšším věku neodpovídá stereotypům stáří tak nemůžeme nikdy odhalit, a to právě proto, že je pod tíhou stereotypů nerozpoznáme. Totéž platí pro skupinu mladých.
- *Strach z vlastní smrti* – nemohoucnosti či smrti se lidé přirozeně bojí, tyto situace jsou přitom v dnešní době spojovány právě s etapou stáří. Mladší lidé tak mohou staré lidi přehlížet v touze vyvarovat se myšlence na vlastní smrt. Toto přehlížení vede k segregaci věkových skupin a k prohlubování předsudků vůči stáří.
- *Další osobnostní rysy člověka* – výzkum Allan a kolektivu (Allan, Johnson, & Emerson, 2014) ukázal, že existují další povahové vlastnosti, které ovlivňují sklony k ageismu. Dle výsledků jsou méně ageističtí lidé otevření, přívětiví, svědomití,

empatičtí a s vděčnou povahou. Více ageističtí jsou lidé s opačnými povahovými vlastnostmi a lidé neurotičtí.

Demografické změny a mezigenerační konflikt o zdroje – zejména v mediálním diskurzu se často objevuje spojení mezigeneračních vztahů a demografické a ekonomické situace společnosti. Jedná se většinou o upozorňování na důsledky stárnutí populace, přibývání seniorů, a tedy ageismu vůči stáří. V jedné rovině je seniorům přisuzovaná role podřízené skupiny finančně závislé na práci mladých, což by mělo vyostřovat vztahy napříč věkovým spektrem. Na druhou stranu víme, že seniorů ve vyspělých zemích přibývá, což stupňuje strach z formování početně silné a tedy společensky významné skupiny seniorů, kteří mohou začít prosazovat své zájmy na úkor mladších kohort. Tato diskuze je rozvinutá zejména ve Spojených státech amerických, kde je obecně vyšší životní úroveň seniorů. Binstock (1983) v této souvislosti hovoří o tzv. scapegoatingu (efektu obětních beránků) v americkém prostředí. Je tím myšlen stav, kdy jsou staří lidé nespravedlivě osočováni z toho, že jsou sobeckou a nebezpečnou sociální skupinou a jsou na ně svalovány společenské problémy, za něž nejsou zodpovědní.

Přeneseně je možné rozpoznat tento efekt i v České republice, kde jsou senioři někdy popisováni jako skupina zodpovědná za vysoké náklady na zdravotnictví a sociální systém a tedy za neuspokojivou ekonomickou situaci Česka. Fenomén demografické paniky zdůrazňuje také Vidovičová (2008, stránky 26-36). Ti, kdo zdůrazňují vliv bojů o zdroje na mezigenerační vztahy, docházejí až k závěrům, že mezigenerační konflikty jsou základními společenskými konflikty budoucnosti, které nahradí význam slábnoucích konfliktů třídních (Corsten, 1999). Bude se přitom jednat zejména o konflikty mezi mladými lidmi a seniory, jejichž zájmy stojí v případě některých politických otázek a odpovědností sociálního státu na opačných stranách bariéry (např. důchodový systém versus vzdělávací systém atd.). Naopak například Higgs a Gilleard (Higgs & Gilleard, 2010), kteří píšou o prostředí Velké Británie, zpochybňují oprávněnost obav z mezigeneračních konfliktů v ekonomické rovině. Sami sice uvádějí, že dnes mladí lidé cítí nejistotu a může tak vznikat nevraživost vůči generaci současných britských seniorů, která žila v ekonomicky stabilním období druhé poloviny 20. století a i dnes má jistý příjem díky vybudovanému sociálnímu státu. Na to ale argumentují, že 1) dnešní senioři si sami ve své době vybudovali podmínky, díky kterým byla v zemi stabilita a i nyní přispívají do systému svou spotřebou, a 2) že

dnešní nejistota není mezigeneračním problémem, ale týká se všech věkových kohort rovnocenně a vyplývá ze společenské změny směrem k (post)modernitě, která se ze své podstaty vyznačuje individualismem a nejistotou.

Podobně vzácným statkem jako finance jsou dnes pracovní místa. Vztahy mezi mladými a staršími lidmi podle některých může narušovat i vzájemné soutěžení o místa na pracovním trhu. Tomu nahrává přibývajícím počet pracujících důchodců, kteří mohou být některými mladšími vnímáni jako konkurenti mladším, kteří nepobírají důchod a mají tak podle veřejnosti na práci „větší právo“ (Bútorová, Filadelfiová, Bodnárová, Guráň, & Šumšalová, 2013). To vše může narušovat vzájemnou solidaritu (Corsten, 1999; Silverstein, Parrott, Angelelli, & Cook, 2000; Schirmacher, 2005).

Ekonomická rovina by tak měla ovlivňovat mezigenerační vztahy různými způsoby:

- V méně hospodářsky vyspělých zemích může narůstající počet seniorů vést ke strachu o ekonomickou stabilitu země a k nevěřivosti vůči seniorům závislých na státních penzích.
- V ekonomicky silnějších zemích je aktuální spíše strach ze seniorů jako mocné skupiny prosazující své politické zájmy na úkor skupin ostatních.
- Vztah starších k mladým lidem přicházejícím na trh práce může zároveň ovlivňovat jejich vnímaná (ne)schopnost zabezpečit ekonomickou prosperitu země.

Byla-li zmíněna demografická stránka věci, je vhodné popsat podobu demografických trendů, které ovlivňují stárnutí populací. Díky nižší porodnosti a prodlužování naděje dožití se má v příštích čtyřiceti letech podíl občanů starších 65 let v České republice zdvojnásobit z aktuálních přibližně 15 % na více než 30 % v roce 2050 (Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2065). Podobně je tomu i jinde v Evropě, kde se podíly seniorů aktuálně pohybují od 12 % (Irsko, Makedonie) po 20 % (Německo, Itálie) (Senioři v mezinárodním srovnání 2012). Tato čísla zde nejsou prezentována s cílem děsit, jak by odpovídalo rétorice demografické paniky. Smyslem je pouze představit základní demografický kontext, který je dobré znát při uvažování o mezigeneračních vztazích.

Kromě zopakování faktu, že populace stárne, je potřeba podívat se na vývoj zdravotního stavu starších lidí. Představa, že seniorů bude více, často evokuje obavu, že zde automaticky přibude osob se zdravotním omezením, které zvyšují náklady na zdravotní systém a vyžadují pomoc a péči mladých generací. Podstatné však je

uvědomit si, že spolu s prodlužováním života také roste doba, jakou člověk prožívá ve zdraví. Tento vztah sice není čistě lineární a v různých zemích se podíl života bez zdravotního omezení v čase vyvíjí odlišně, s trochou zjednodušení však lze shrnout, že s prodlužující se nadějí dožití (life expectancy) stoupá také očekávaná zdravá délka života (healthy life expectancy). Konkrétně v České republice vzrostla naděje dožití při narození pro ženy mezi lety 2005 až 2012 o dva roky, ze 79,2 na 81,2. Zároveň jejich očekávaná zdravá délka života ve stejném období vzrostla o čtyři roky z 60 na 64,1 let. U mužů vzrostla naděje dožití z 72,9 na 75 let, očekávaná zdravá délka života se posunula z 58 na 62,3, tedy o čtyři roky, stejně jako u žen (Healthy life years and life expectancy at birth, by sex, 2012). Tato data ukazují, že není možné zaměňovat stárnutí populace se zhoršováním jejího zdravotního stavu.

Věkové hranice zmíněné v předchozím odstavci také ukazují, že Češi prožívají a budou prožívat relativně dlouhou část života se zdravotním omezením. Jestliže žena narozená v roce 2012 bude žít 81 let, z toho 64 let ve zdraví, zbývá jí 17 let života se zdravotním omezením. Právě tato doba zhoršeného zdraví „ve stáří“ funguje často jako strašák – vyšší podíl seniorů by měl znamenat vyšší náklady státu na zdravotnický systém. I tuto tezi však lze vyvrátit. Senioři sice mívají nějaké zdravotní omezení častěji než mladší lidé a častěji také hodnotí svůj zdravotní stav subjektivně negativněji. Tato situace ale nemusí mít přímé důsledky na náklady na zdravotní péči. Jak totiž ukazují zahraniční výzkumy, náklady na zdravotní péči nerostou lineárně s věkem, spíše se prudce zvyšují spolu s blížící se smrtí (Seshamani & Grey, 2004; Zweifel, Felder, & Werblow, 2004). Konkrétně náklady na péči prudce vzrůstají v posledním roce života. Pokud je však ve výzkumech zdravotních nákladů kontrolována proměnná blízkosti smrti, samotný věk ztrácí význam. Občané se proto nemusí obávat zvyšujících se výdajů státu na zdravotnickou péči, pokud projevem stárnutí populace bude jen odsouvání smrti do pozdějšího věku. Naopak v čase rostoucí výdaje států na zdravotnickou péči je dle zahraničních výzkumů možné vysvětlit ne změnami v demografické struktuře populací, ale v technickém pokroku. Ten umožňuje využívat nákladnější techniky léčby zdravotních problémů, které by v minulosti zůstaly neléčeny (Dormont, Grignon, & Huber, 2006).

Třetí okruh zdrojů ageismu lze obecně nazvat **kulturními zdroji ageismu**. Pod tento okruh je možné shrnout několik oblastí:

Zažitá stereotypy věkových skupin a jejich šíření – existenci mnoha stereotypů stáří dříve popsaly Haškovcová (1989), Tošnerová (2002), Sýkorová (2007; 2006) nebo Vidovičová (2008). Stereotypy mládí dosud byly zkoumány s nižší intenzitou, ale i jejich existence byla potvrzena (Trusinová, Ageismus, 2013). Stereotypy obecně slouží ke zjednodušení složité sociální reality, jejich latentní funkcí je však paušalizace a složitost jejich překročení. Stereotypy jsou projevem kognitivní dimenze ageismu a zároveň zdrojem behaviorální dimenze ageismu – věkové diskriminace.

Nevhodná paradigmata stáří a kult mládí – etapa stáří dnes často získává negativní image něčeho statického a zbytečného (Vidovičová, 2008, stránky 136-138). Tuto představu šíří také média pomocí způsobů, jakým o seniorech a o „seniorských tématech“ informují (Vidovičová, 2008, stránky 138-144). Šíření nevhodných paradigmat stáří souvisí s kultem mládí, který se v západních společnostech rozvíjí přibližně od 60. let (Haškovcová, 1989). Lidé si cení výkonnosti, která je od doby industrializace spíše než zkušenostmi ovlivňována schopností práce s technologiemi. V tom je síla mladých lidí, kteří tak začali být obdivováni nejprve pro rychlost své práce, postupně se jim společnost začala přizpůsobovat a cenit si jich na všech frontách. Výstupem je dnešní povaha některých společností upřednostňující mládí před všemi ostatními životními etapami.

Hodnotové systémy a generační rozdíly hodnot jsou dalším z kulturních zdrojů ageismu. Generační změna hodnot je procesem přirozeným. Nové sociální, ekonomické a politické trendy více zasahují mladé, zatímco starší lidé byli socializováni v jiné době a přilnuli tak k jiným hodnotám. Mladí se pak mohou stavět do konfliktu, když odmítají hodnoty předchozích generací, starší naopak mohou odsuzovat hodnotové orientace generací nastupujících. Lze očekávat, že podoba hodnotových orientací na obou stranách věkového spektra a míra jejich rozdílnosti ovlivňuje možnost vzájemného pochopení a také vznik mezigeneračních konfliktů.

Konkrétních výzkumů vlivu hodnotových orientací na ageismus není mnoho. Příkladem je zjištění Hagestada (2001) o vlivu hodnotové orientace distance moci (power distance) ve společnosti na postavení seniorů. Distance moci je specifickou mírou subjektivní nerovnosti ve společnosti, která měří stupeň nerovnosti v moci mezi méně mocnými a více mocnými jedinci (Hoftstede, 2001, str. 83). Pomocí využití škály měřící distanci moci bylo zjištěno, že různé státy odlišuje rozdílná úroveň této hodnoty ve společnosti. Zároveň pak Hoftstede (2001, stránky 91-97) ukázal, že v zemích, ve kterých je vyšší distance moci je také silnější vztah mezi mocí a vyšším věkem (sám

používá pojem gerontokracie). V těchto zemích proto mají starší lidé vyšší společenský status, ale zároveň postoje mladších generací k seniorům jsou negativnější, jako důsledek latentního konfliktu mezi více a méně mocnými.

Uvedený příklad ilustruje, jak kulturní kontext ovlivňuje postavení věkových skupin a vztah mezi nimi. Podobným způsobem je možné studovat vliv dalších hodnotových orientací na ageismus vůči mládí i stáří ve společnosti. Systematická komparativní analýza tohoto druhu však dosud nebyla zpracována. To otevírá prostor pro zkoumání vlivu hodnotových orientací na ageismus v komparativní perspektivě, jaké bude prezentováno v poslední empirické kapitole této práce. S využitím Schwartzovy škály hodnot (Schwartz, 2007) zde bude sledován význam čtyř hodnotových orientací na ageismus ve společnosti (posílení ega, překročení sebe sama, konzervace a otevřenost změně).

Čtvrtým podstatným typem zdrojů ageismu je **věková segregace**. Věková segregace je důsledkem i zdrojem ageismu a její postavení mezi ostatními zmíněnými koncepty je tak specifické. Věkovou segregací je myšleno symbolické i reálné oddělení věkových skupin ve společnosti, které je projevem přeceňování věku a zároveň přispívá ke vzniku ageismu. Některé společnosti jsou věkově segregovanější než jiné. Existencí věkové segregace se zabývalo mnoho vědeckých prací se poměrně konzistentním závěrem, že věková segregace přispívá k tvorbě stereotypů a k ageismu (Abrams, Crisp, & Marques, 2008; Hagestad & Uhlenburg, 2005; Palmore E., 1990; Caspi, 1984; Riley & Riley, 2000). Hagestad a Uhlenberg (2005) ve svém podrobném teoretickém zpracování konceptu věkové segregace rozlišují důvody vzniku věkové segregace do tří hlavních sfér, a to sféry institucionální, územní a kulturní.

Institucionální segregace byla nastolena spolu s industrializací, kdy se život společnosti značně přesunul z prostředí rodiny a domácnosti do sféry institucionální. Zatímco dříve se generace rodily, vychovávaly, učily, pracovaly a odpočívaly v rámci své věkově heterogenní rodiny (či širší komunity), dnes se většina těchto procesů přesunula do věkově homogenních veřejných institucí.

Územní segregace jako následek segregace institucionální se projevuje odlišením míst, kde jednotlivé generace tráví své dny (škola, práce), dále tím, kde tráví svůj volný čas (sportoviště, kavárny...) a postupně i odlišením míst pro život neboli bydlení. Z geografického hlediska je tak projevem segregace existence oblastí s různou koncentrací bydlení jednotlivých věkových skupin.

Kulturní segregace je pak následkem předchozích a zároveň podporuje jejich prohlubování. Vzhledem k separaci lidí v různých životních fázích v institucionální rovině se mění ohniska zájmů jednotlivých věkových skupin. Lidé tak dnes běžně rozumí tomu, že existují seniorské aktivity, které jsou jiné než aktivity pro mladé. Na jednotlivé věkové skupiny jsou zacílena různá média, různé televizní pořady, různé časopisy, různé reklamy a podobně.

Věková segregace na makro úrovni vede k tvorbě věkově homogenních sociálních sítí na mikroúrovni. V člověku je posilována představa, že lidé odlišných věkových skupin jsou zcela jiní než on. Stávají se tak pro něj neatraktivními a neexistuje snaha s nimi navazovat kontakty a vztahy. Symbolická segregace (představa o vzájemné odlišnosti) tak ústí v segregaci reálnou (nedostatek mezigeneračních kontaktů a vzájemná neznalost). Věková segregace je tak zdrojem ageismu a zároveň z ní plynoucí ageismus segregaci dále posiluje.

Jedinou výjimečnou oblastí, které se věková segregace dotýká zatím v menší míře je rodina (Hagestad G. , 2006). I zde sice došlo k částečné segregaci nukleární rodiny při přechodu z modelu tradičních rodin na rodiny moderní (jak již bylo popsáno výše), přesto právě v příbuzenských sítích nejčastěji dochází k setkávání mladých lidí a seniorů (v rolích vnoučat a prarodičů). Toto setkávání zde má navíc vysokou kvalitu, díky komunikaci a trvalosti vztahů. Věková integrace v rodině má důsledky i pro mezigenerační vztahy mimo rodinu, protože poskytuje možnost pro různé generace vzájemně se poznat. Tento optimistický pohled však Hagestad (2006) problematizuje v souvislosti s demografickými trendy, kdy stoupá rozvodovost a přibývá alternativních a méně trvalých forem soužití. Vzhledem k méně pevným vazbám v rodinách lze do budoucna očekávat menší možnosti mezigenerační integrace uvnitř rodin v nichž mezigenerační vazby nebudou pevné a trvalé.

I proto není vhodné rezignovat na možnosti věkové integrace i vně rodin. Například Grefe (2011) definuje dvě podmínky pro efektivní mezigenerační integraci vedoucí k mírnění ageismu: 1) zvýšení mezigeneračního kontaktu, 2) podpora povídání si ve věkově heterogenních skupinách. Pokud se lidé různého stáří potkávají a zároveň mají příležitost si povídat, dochází k vzájemnému pochopení a oslabování ageismu.

V návaznosti na tento přehled možných zdrojů ageismu bude cílem druhé empirické kapitoly zhodnotit, nakolik se jednotlivé zmíněné fenomény uplatňují při formování vztahů mezi mladými lidmi a seniory v České republice.

3.4.4 PŘÍSTUPY KE ZKOUMÁNÍ AGEISMU

Pro srovnání uvádím pět základních paradigmat zkoumání ageismu. V přehledu vycházím z kategorizace dle Vidovičové (2008), přičemž dvě poslední představené perspektivy přidávám:

- *Paradigma věku* – jeho hlavní představitelkou je M. Rileyová. Uvažuje o věku jako jednom ze základních prostředků stratifikace společnosti. Věk ovlivňuje náš přístup k vzácným statkům a rolím a vytváří ve společnosti nerovnosti tím, že tyto nedostatkové komodity distribuuje.
- *Politická ekonomie stárnutí* – vnímá věkové nerovnosti jako problém na úrovni ekonomických, politických a ideologických struktur. Zaměřuje se zejména na strukturální aspekty stárnutí, méně na aspekty individuální. Studie se často zaměřují na problematiku trhu práce.
- *Socialisticko-feministický přístup a paradigma obsahové a přístupové diverzity* – studují věk jako jednu ze strukturujících charakteristik, avšak zasazenou do kontextů strukturací na základě pohlaví či etnicity. Všechny tyto charakteristiky jsou pak sledovány jako mocensky nabyté atributy organizující společnost.
- *Gerontologie* – obor na pomezí sociálních, humanitních a lékařských věd. Na zřeteli má témata spojená se stárnutím a kvalitou života seniorů, včetně zkoumání ageismu a věkové diskriminace starších lidí. Na rozdíl od výše jmenovaných sociologických paradigmat se jedná o nauku o stáří a stárnutí, která se věnuje i zkoumání biologických procesů vážících se ke stárnutí lidského organismu.
- *Perspektiva sociálně psychologická* – předmětem studia v této práci není věk jako samostatná charakteristika, ani jako nástroj distribuce práv a statků, ale jako nástroj pro vytváření věkových skupin, jejichž vzájemné vztahy je možné studovat. Perspektiva sociální psychologie nebývá běžně využívána ke studiu ageismu, je však dostatečně pružná k tomu, aby se dala k tomuto účelu využít. Její přínosy pro studium ageismu představí následující podkapitola.

3.5 PERSPEKTIVA SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

Ke studiu ageismu v České republice čerpám v této práci inspiraci v sociální psychologii, mezi teoriemi meziskupinových vztahů. Ageismus totiž není (pouze nebo primárně) problém jednotlivců. Ageismus by těžko existoval, pokud by neexistovala věková kategorizace a s ní věkové skupiny, mezi nimiž se formují vztahy.

Teoretické pozadí pro studium meziskupinových (mezigeneračních) vztahů nabízí vícero sociálně psychologických teorií. V zásadě lze rozlišit teorie sociálních skupin založené na *kohezi* a na *identitě* podle toho, v čem spatřují motivace k zařazování jednotlivců do skupin (Turner, 2010). Jednoduše řečeno, teorie založené na kohezi vymezují sociální skupiny jako kategorie osob, které spolu interagují na základě určitého společného cíle a většinou si tvoří strukturu statusů a rolí. Členem skupiny je ten, komu jsou cíle skupiny blízké a kdo cítí chuť stát se součástí skupiny – zařazování do skupin je tedy ovlivňováno afektivně. Oproti tomu představitelé teorií založených na identitě uvádějí, že členství k sociálním skupinám je založeno primárně na kognitivních procesech. Členství ve skupině není nutně podmíněno vztahy koheze nebo konsensu, podstatný je akt rozpoznání vlastního zařazení do některé ze sociálních kategorií, do kterých si jednotlivec člení svět.

Zatímco teorie založené na kohezi se osvědčují při studiu malých face-to-face skupin, kognitivní teorie založené na identitě jsou vhodné pro studium skupin velkých, jakými jsou ty věkové. Proto budu ke studiu tohoto fenoménu využívat teorii sociální identity Tajfela (Tajfel, Billig, Bundy, & Flament, 1971; Tajfel, 1982; Tajfel, 1981), která je schopná vhodně teoreticky vysvětlit motivy kategorizace osob do věkových skupin a základní principy formování vztahů mezi nimi. Na rozdíl od prostého studia stereotypizace či diskriminace společenské kategorie tak budu v této práci dbát i na důležitý aspekt procesu identifikace jednotlivců s některou ze zúčastněných kategorií.

3.5.1 TEORIE SOCIÁLNÍ IDENTITY

Teorie sociální identity (zkratka SIT – social identity theory) říká, že smyslem společenské kategorizace je zejména hledání vlastní identity neboli rozpoznávání vlastního místa ve společnosti. Nalézání vlastní identity je základní potřebou každého člověka a tuto svou identitu konstruujeme z velké části na základě své sociální identity,

neboli své skupinové příslušnosti. Sociální identitou je myšleno uvědomované členství v sociálních kategoriích. A právě to ovlivňuje naše vnímání ostatních společenských skupin. Jak uvádí zastánce teorie sociální identity Turner (2010), primární otázkou, která předurčuje skupinovou příslušnost člověka a jeho vztahy k členům nečlenských skupin není „Mám rád tyto další osoby?“ (orig. „Do I like these other individuals?“) ale „Kdo jsem já?“ („Who am I?“). Tomuto doporučenému postupu kladení otázek bude odpovídat i struktura empirické části této dizertační práce.

Sociální identita člověka je dle SIT utvářena ve čtyřech následných procesech. První fází je *kategorizace*, kdy lidi pro zjednodušení zařazujeme do různých kategorií na základě jejich vlastností. Druhým krokem je *sociální identifikace*, která představuje naše začlenění do kategorií a získání pocitu příslušnosti k těmto skupinám. Pomocí procesu *porovnávání* pak porovnáváme svou skupinu se skupinami druhými, při čemž se vždy snažíme vycházet z tohoto srovnání jako skupina „vítězná“, abychom oproti ostatním získali pozitivní sociální identitu. A spolu s tím se v procesu *psychologického oddalování* snažíme vidět vlastní skupinu blízko ostatním pozitivně vnímaným skupinám a naopak co nejdále od skupin s negativním statutem (Tajfel, 1982).

Primární motivací samotné kategorizace spojitě proměnné věk do věkových skupin a ochotné identifikace jednotlivců s věkovými skupinami je tak dle SIT potřeba jednotlivců formovat vlastní sociální identitu. Konkrétně věková identita má silný potenciál poskytovat nám informaci o našem místě ve společnosti, jelikož je obsahově bohatá (díky popsanému procesu zvýznamňování věku a řadě věkových stereotypů). Na druhou stranu z Tajfelovy teorie vyplývá, že důležitým cílem identifikace je také snaha získat „pozitivní“ sociální identitu, tedy patřit do sociálních skupin s co nejvyšším statutem.

Jak tušíme, ne všechny věkové skupiny mohou poskytovat svým členům čistě pozitivní identitu. Členové níže statusově postavených věkových skupin však mají dle SIT několik možných řešení (Tajfel & Turner, 1979): První z nich, mechanismus sociální kreativity, znamená, že se člověk kreativně snaží vyzdvihovat ty vlastnosti své skupiny, z nichž bude moci při meziskupinovém porovnávání čerpat pozitivní identitu. Stejně tak si může vybrat jiného (slabšího) soupeře, se kterým se bude porovnávat. Další možností je mechanismus sociálního soutěžení, který znamená radikální snahu změnit svou skupinu zevnitř tak, aby si vyšší status skutečně vysloužila. Třetím z možných mechanismů je odmítnutí příslušnosti jedince k dané skupině, neboli individuální mobilita. V tomto kontextu bývá zmiňován fenomén odmítání stáří

(Palmore E. , 1990; Andrews, 1999), kdy negativní obraz stáří vede seniory k tomu, aby svůj věk popírali nebo se za každou cenu snažili co nejdéle setrvat ve skupinách „nestarých“. Ověření přítomnosti tohoto fenoménu bude součástí první empirické kapitoly. V té bude také testována hypotéza Brewerové, která rozšířila SIT o svou teorii optimální rozlišitelnosti (optimal distinctiveness theory) (Brewer M. , 1991; Brewer, Manzi, & Shaw, 1993; Brewer & Silver, 2000). Brewerová předpokládá, že při identifikaci se skupinami nemusí být nejdůležitější motivací snaha získat pozitivní identitu, ale také snaha získat optimální rozlišitelnost příslušností třeba i ke skupině s nízkým sociálním statutem, pokud se lidé cítí depersonalizovaní a jiných zdrojů identity se jim tak nedostává.

Skupinový konflikt je podle teorie sociální identity problémem přirozeně vyplývajícím ze snahy o získání pozitivní sociální identity členů jednotlivých skupin. Té je dosahováno relačně, tedy vždy v porovnání se skupinou jinou, kterou se snažíme vnímat (alespoň v některých ohledech) jako níže statusově postavenou. Tento stav byl popsán pomocí teorie minimálních skupin, která byla mnohokrát experimentálně ověřena (Turner, Brown, & Tajfel, 1979; Diehl, 1990). Z experimentů vyplývá, že minimálním požadavkem pro vznik diskriminace je jednoduše kategorizace lidí do dvou skupin. Tyto skupiny mohou být vytvořeny na základě zcela banálního kritéria (například oblíbenosti stejné barvy, stejných odpovědí v otázce dotazníku apod.). I při absenci vzájemného osobního kontaktu mezi lidmi, kteří jsou označeni za členy jedné skupiny, pak dochází k favorizaci členů členské věkové skupiny a diskriminaci členů skupiny nečlenské (v případě experimentů např. lidé zapojení do experimentu měli rozdělit peníze mezi členy členské a nečlenské skupiny a i při vzájemné neznalosti se ukázalo, že členům vlastní skupiny přidělovali více). Vysvětlení tohoto stavu zní, že lidé se vždy snaží vidět svou členskou skupinu v pozitivnějším světle než skupinu nečlenskou, a pokud k tomu nemají jiné prostředky (nevědí o ní nic pozitivního, neznají další členy), snaží se alespoň znevýhodnit skupinu nečlenskou.

Teorie minimálních skupin vrhá poměrně pesimistický obraz na možné mezigenerační vztahy. Kdykoli totiž dochází k rozlišení jednotlivců do skupin, bude dle SIT přítomna vzájemná diskriminace. Ideálním východiskem jak bránit ageismu je proto zejména věková integrace společnosti a oslabování věkových hranic.

Na druhou stranu, i ve společnostech rozdělených do skupin je možné zaznamenat různou podobu meziskupinových vztahů a míru diskriminace. Záleží zejména na výsledcích procesu meziskupinového porovnávání a na možnostech členů

všech skupin nabývat ze své skupinové příslušnosti pozitivní sociální identitu. Zdrojem zhoršování meziskupinových vztahů tak může být například deprivace členů jedné ze skupin daná ohrožením jejich sociální identity skupinou jinou. Jak experimentálně ověřili Brown a Ross (2010) pocity nepřátelství k nečlenské věkové skupině jsou tím vyšší, čím více se její členové podílí na narušování pozitivního obrazu skupiny členské. Z toho vyplývá, že dostává-li se každé (zde věkové) skupině tolik uznání, aby její členové mohli prožívat svou věkovou identitu pozitivně, mělo by zůstat méně prostoru pro ageismus ve společnosti.

SIT poskytuje vhodný teoretický rámec pro studium ageismu. Vnímání potřeby věnovat se identifikaci jednotlivců s vlastní členskou skupinou před snahou o popis meziskupinových vztahů je jedním ze základních východisek této práce.

4 DATA A METODY

K zodpovězení výzkumných otázek popsaných v úvodu této práce byla zvolena kombinace kvantitativního a kvalitativního výzkumu, a to ve vzájemně prostupných fázích. Data z kvantitativního výzkumu poskytla prvotní informaci o závažnosti problému ageismu v České republice (zpracováno ve vlastní diplomové práci). Následně byla využita k popisu základních proměnných ovlivňujících přijímání věkové identity v různém věku a ke zmapování významu věkové identity v průběhu stárnutí (viz první dvě kapitoly empirické části této práce). Kvalitativní výzkum umožnil porozumět způsobům konstrukce věkové a generační identity mladých lidí a seniorů a jejich interpretacím mezigeneračních vztahů (další kapitoly empirické části). Díky kvalitativnímu výzkumu byly také formulovány hypotézy o hlavních zdrojích mezigeneračního napětí mezi mladými lidmi a seniory, o jejichž potvrzení bylo možno usilovat opět pomocí kvantitativních dat s využitím mezinárodní komparace (poslední empirická kapitola této práce). Propojení kvalitativního a kvantitativního výzkumu umožnilo hlubší a přesvědčivější poznání problému, než by přinesla každá z těchto metodologií samostatně.

4.1 KVANTITATIVNÍ VÝZKUM

Základním zdrojem analytických dat je v této práci výzkumný projekt European Social Survey Round 4¹⁰ (ESS4), dále jsou v jedné z analýz využita data z International Social Survey Programme¹¹ Národní identita 2013 (ISSP). ESS je longitudinální mezinárodní projekt s vysokým metodologickým standardem. Provádí se každé dva roky a v roce 2009 bylo do šetření zahrnuto mimo jiné téma Zkušenosti a vyjádření ageismu, z něhož čerpám data. Otázky pokrývaly témata: věková kategorizace a identifikace, věkové stereotypy a předsudky, status věkových skupin, zkušenosti s věkovou diskriminací a mezigenerační kontakt. Respondenti uváděli své vlastní zkušenosti s věkovou diskriminací a mezigeneračními kontakty a v dalších otázkách popisovali své názory a postoje vůči mladým lidem a seniorům.

¹⁰ Bližší informace o projektu je možné nalézt na stránkách www.europeansocialsurvey.org.

¹¹ Bližší informace o projektu na stránkách www.issp.org

Po proběhnuté metodologické diskusi tvůrců dotazníku při přípravě projektu byli ve všech odpovídajících otázkách mladí lidé vymezeni jako dvacátníci, senioři jako lidé starší 70 let. Tuto věkovou kategorizaci mladých lidí a seniorů také přijímám, zároveň její opodstatněnost dokládám evidencí z výpovědí respondentů v kvalitativním i kvantitativním výzkumu, jak bude prezentováno v následujících empirických kapitolách.

Do výzkumu ESS4 se zapojilo 29 evropských zemí, možnosti mezinárodní komparace 16 z nich bude využito zejména v poslední empirické kapitole¹². Terénní práce na projektu ESS4 v České republice zajišťovala v roce 2009 agentura Factum Invenio. Respondenti byli vybíráni náhodným stratifikovaným výběrem, dotazování proběhlo osobními rozhovory. Pro sběr dat byly použity papírové dotazníky.

Soubor obsahuje 2018 respondentů starších 15 let v České republice, mezinárodní datový soubor zahrnující 16 států čítá 31 189 dotázaných. Počty respondentů v jednotlivých zemích a zastoupení dvacátníků a seniorů v dané populaci prezentuje Tabulka 1.

Tabulka 1 Popis vzorku: respondenti v zemích zapojených do ESS dle věku

	N celkem	mladí 20-29 let		senioři 70+	
		N	%	N	%
Belgie	1759	243	14%	235	13%
Bulharsko	2230	267	12%	284	13%
Švýcarsko	1819	257	14%	227	13%
Kypr	1215	225	18%	129	11%
Česká rep.	2018	312	15%	139	7%
Estonsko	1661	265	16%	272	16%
Španělsko	2571	421	16%	394	15%
Finsko	2195	314	14%	314	14%
Francie	2073	263	13%	256	12%
VB	2324	345	15%	291	13%
Řecko	2070	349	17%	127	6%
Maďarsko	1544	244	16%	232	15%
Norsko	1549	187	12%	163	11%
Portugalsko	2367	279	12%	475	20%
Rusko	2508	468	19%	279	11%
Slovinsko	1286	219	17%	187	15%

Zdroj dat: ESS4

¹² Výběr konkrétních 16 zemí využitých ke komparaci byl proveden na základě analýzy ekvivalence měření ageismu napříč všemi státy zapojenými do výzkumu ESS4. Bližší popis procedury dále.

V první empirické podkapitole byla využita také česká data z výzkumu ISSP Národní identita 2013. Sběr dat provedla agentura PPM Factum, vzorek obsahuje 1891 respondentů starších 18 let bez horní věkové hranice. Výběr respondentů byl proveden náhodným stratifikovaným výběrem, dotazování proběhlo osobními rozhovory. Dotazník ISSP 2013 obsahoval pro tuto práci přínosné otázky na důležitost různých skupinových identit pro konstituci vlastní identity jednotlivce, mezi nimi byla zařazena též identita věková. Tato otázka, byla využita pro zjištění významu věku v kontextu dalších kolektivních identit.

Analýza kvantitativních dat byla provedena s využitím software SPSS.

4.2 KVALITATIVNÍ VÝZKUM

Hlavním cílem kvalitativní fáze výzkumu bylo porozumět skupinové zkušenosti samotných mladých lidí a seniorů s ageismem a mezigeneračními vztahy a popsat, jak tyto věkové skupiny prožívají a interpretují věkové uspořádání svého žitého světa. K tomuto cíli byla zvolena forma polostrukturovaných hloubkových rozhovorů. Scénář zahrnoval témata rozeznávání a způsobů konstrukce věkových a generačních podobností a rozdílů, vnímání možností mezigeneračního porozumění a interpretace osobně prožitých kontaktů napříč věkovým spektrem (scénář je v příloze této práce). Rozhovory trvaly v rozmezí 30 až 90 minut, většina rozhovorů trvala hodinu.

Celkem bylo realizováno 20 rozhovorů, a to ve dvou fázích. V první fázi, na podzim roku 2010, bylo dotázáno deset zástupců mladých kohort, o necelý rok později 10 zástupců seniorů. Výběr komunikačních partnerů neměl v souladu s kvalitativní metodologií zajistit reprezentativitu vzorku, zároveň však bylo usilováno o pestrost výběrového souboru vzhledem k demografickým charakteristikám a životním zkušenostem respondentů. Přehled základních vlastností dotázaných prezentuje Tabulka 2. Mladí komunikační partneři byli většinou osloveni jako „známí známých“, cenným zdrojem kontaktů byli studenti prvního ročníku sociologie na ISS, kteří byli ochotni doporučit své přátele i mimo Prahu. Dotázaní senioři byli většinou sháněni jako prarodiče mých známých, známí známých a tři dotázaní byli osloveni v sídle Církve Československé Husitské na pravidelně pořádaných seminářích pro seniory.

Otázka, kterou bylo třeba vyřešit před zahájením kvalitativního výzkumu, zněla jak vymezit příslušníky věkových skupin juniorů a seniorů. Základním, ale ne zcela

rigidním vodítkem se stal chronologický věk. U mladší skupiny bylo cílem dotazovat „mladé dospělé“, tedy osoby, kteří jsou ideálně sebou samými a většinovou populací považováni za mladé, ale kteří už mají za sebou adolescentní období. Vyšla jsem proto z kategorizace využitě ve výzkumu ESS a zaměřila jsem se primárně na dvacátníky. Ve výsledku byly dotázaní junioři ve věku 19 až 28 let.

Senioři byli ve výzkumu ESS definováni jako osoby starší 70 let bez horní věkové hranice. Z jiné otázky dotazníku však vyplývá, že stáří podle většiny Čechů začíná v šedesáti letech. Dotázaní senioři tak byli vybíráni zejména mezi staršími šedesátníky a sedmdesátníky, jedné komunikační partnerce bylo přes 80 let (nejmladší dotázané bylo 63 let, nejstarší 83). Případné odlišnosti ve věkové a generační identitě napříč tímto výběrem budou diskutovány v empirické části.

Tabulka 2 Demografické charakteristiky komunikačních partnerů

	junioři		senioři	
pohlaví	Ženy	6	ženy	6
	Muži	4	muži	4
věk	19 let	1	60 - 65 let	1
	20 – 24	5	65 - 69	3
	25 - 29	4	70 - 74	4
			75 - 79	1
			80 a více	1
	vzdělání	ZŠ	0	ZŠ
SŠ bez mat.		0	SŠ bez mat.	3
SŠ s mat. a studenti VŠ		7	SŠ s mat.	4
VŠ		3	VŠ	3
region		Praha	6	Praha
	mimo Prahu	4	mimo Prahu	3

Kromě pestrosti základních demografických charakteristik bylo usilováno i o zajištění vzorku osob s různou životní situací a zkušenostmi. Mezi mladými komunikačními partnery tak sice převažují svobodní studenti a studentky žijící s rodiči nebo sami, kteří udržují vztahy napříč generacemi pouze se svými prarodiči, byli ale dotázáni také: vdaná žena s malým dítětem, dívka žijící ve vícegeneračním domě s rodiči i prarodiči, lidé, kteří mají žijící prarodiče i praprarodiče a lidé pracující ve starším pracovním kolektivu (státní úředník a učitelka).

Dotázaní senioři jsou převážně nepracující důchodci žijící sami nebo s partnerem a udržující kontakty se svými dětmi a vnoučaty. Kromě těch byli dotázáni

také: bezdětná žena, pracující důchodkyně, žena žijící v domově s pečovatelskou službou, lidé s různou úrovní zdravotního omezení a s různě kvalitními vztahy s vlastní rodinou (od „hlídací babičky“ po nekomunikující rozhádané generace).

Ze všech rozhovorů byl pořízen audio záznam a následně přepis, který byl podroben kvalitativní analýze na principu grounded theory (Strauss & Corbin, 1991). Přepisy rozhovorů byly kódovány s využitím programu Atlas.ti. Jednotlivé kategorie jevů pak byly porovnávány a seskupovány na základě podobností, vztahů mezi nimi a kontextů, ve kterých se v rozhovorech vyskytovaly. Volně definované výzkumné otázky tak byly zodpovídány induktivní metodou.

V empirické části jsou uváděny citace, přičemž jména dotázaných byla v zájmu anonymizace změněna. Označení „M“ u citací značí moderátora, „K“ komunikačního partnera / komunikační partnerku.

U realizovaného kvalitativního výzkumu vnímám dvě metodologická omezení. Zaprvé vzorek komunikačních partnerů je zejména u juniorů relativně značně vzdělaný (v porovnání s obecnou populací v daném věku). Tento fakt byl způsobem primárně větší ochotou vzdělanějších osob zapojit se do výzkumu obecně, zároveň se však ukazoval i větší zájem o téma tohoto výzkumu mezi lidmi s vyšším vzděláním. Tento efekt odpovídá tezi o existenci určitého „generačního jádra“, popsáno v teoretické části. Zejména současní vysokoškolští studenti se častěji považují za typické představitele až mluvčí nastupující mladé generace. Ukázalo se proto, že zachycení této generace je vhodné právě pomocí vyprávění vzdělanějších komunikačních partnerů. Pochopitelně však nebyl ponechán prostor pouze jim a pozornost byla věnována i výpovědím dotázaných s nižším vzděláním.

Druhým omezením provedeného kvalitativního výzkumu je způsob vedení rozhovorů se seniory. Po provedení první vlny rozhovorů s juniory, které jsem dotazovala osobně, se jevílo jako velmi nevhodné, abych rozhovory se seniory na téma vztahů k mladým lidem vedla taktéž já, vizáží zjevně zástupkyně věkové skupiny juniorů. Zkušenosti s vedením uskutečněných rozhovorů mě vedly k přesvědčení, že vliv sociální dezirability odpovědí by byl v takovém případě výrazně vyšší, což by ohrozilo využitelnost dat. Nalezená tazatelka ve věku 55 let, která rozhovory se seniory provedla, i přes proškolení nepostihla některá témata do potřebné hloubky. Na příklad v případě podkapitoly na téma věkové a generační identity seniorů bude proto třeba využít více sekundární zdroje a dostupnou literaturu na toto téma. Na druhou stranu literatury zabývající se stářím a generační identitou seniorů je relativně více, než je

tomu v případě mladých lidí. Schopnost splnit cíle této dizertační práce proto výše uvedeným omezením není dotčena.

5 VÝSLEDKY EMPIRICKÉ ČÁSTI

5.1 JEDINEC A JEHO VĚKOVÁ SKUPINA

5.1.1 DŮLEŽITOST VĚKOVÉ IDENTITY

V této empirické kapitole budu hledat odpověď na následující výzkumné otázky:

Jak důležitá je věková identita v kontextu dalších skupinových identit?

Má věk potenciál vystupovat jako náhradní zdroj identity?

Které věkové skupiny cítí nejvyšší míru identifikace se svou věkovou skupinou a proč?

A je skutečně běžné, aby senioři odmítali své stáří?

Význam věkové identity v kontextu dalších kolektivních identit bude zjišťován za pomoci analýzy kvantitativních dat z výzkumu ISSP 2013. Následně se zaměřím na míru identifikace členů jednotlivých věkových skupin (mladých, středních a starých) za pomoci kvantitativního výzkumu ESS4.

5.1.1.1 Věková identita v kontextu dalších skupinových identit

Porovnání významu různých kolektivních identit umožňuje analýza dat z výzkumu ISSP 2013. Respondenti zde měli vybrat z deseti předložených sociálních identit tři, které jsou pro ně nejdůležitější při uvědomování si toho, kým jsou, a měli je seřadit podle důležitosti¹³. Předložené varianty skupinových identit byly: současné nebo dřívější zaměstnání, rasový / etnický původ, gender, věková skupina (mladí, lidé středního věku, staří), náboženství, politická strana, skupina nebo hnutí, národnost, rodinné postavení, sociální třída, část ČR, ve které žijete.

Z mezinárodní komparace výsledků stejné otázky v datech z roku 2003 vyplynulo, že důležitost různých sociálních identit se zásadně liší v různých kulturních kontextech. Česká republika je charakteristická vysokou důležitostí zaměstnání – mezi 35 srovnávanými státy napříč kontinenty zvolilo pracovní identitu jako podstatnou

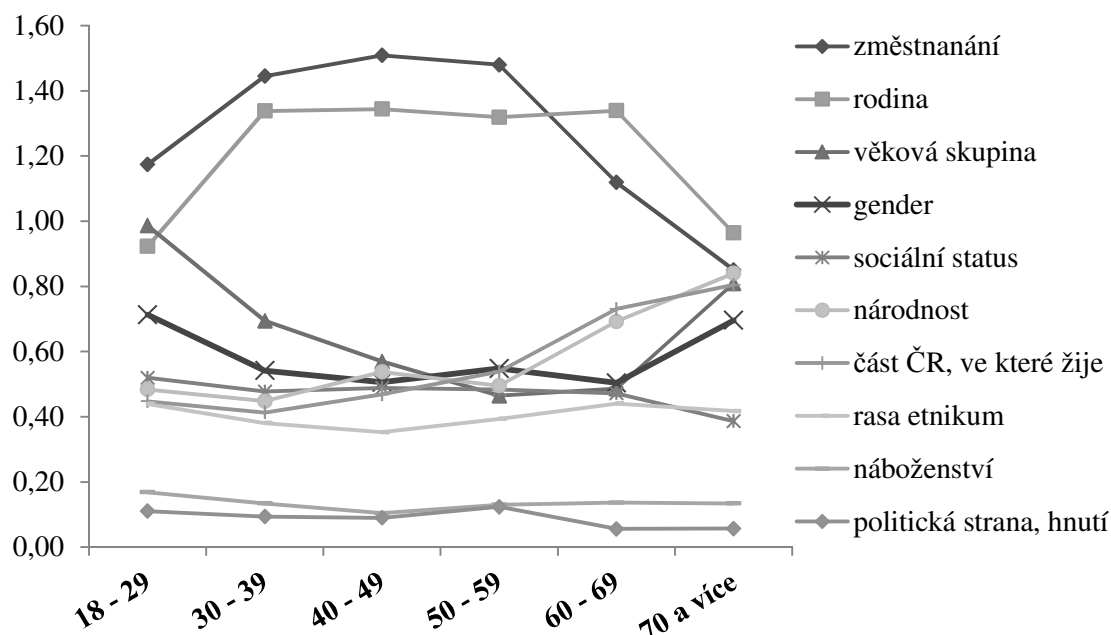
¹³ Znění otázky: „Každý z nás je součástí různých skupin. Některé skupiny jsou pro nás, když o sobě uvažujeme, důležitější než jiné. Zamyslete-li se obecně, co vystihuje to, kým jste? Co z následujícího seznamu je pro Vás nejdůležitější? A co je druhé a třetí nejdůležitější?“

nejvíce obyvatel Taiwanu, hned na druhém místě za ním je Česká republika (Muller & Haller, 2009). Naopak oproti jiným státům jsou Češi spíše podprůměrní ve významu, jaký přisuzují identitě rodinné (zde vede severní Evropa, na opačném konci spektra je Israel a Taiwan) a výrazně podprůměrní ve významu identity regionální a náboženské (kde vede Israel a Jihoafrická republika). Identitě věkové nebyl v článku Millerové a Hallera věnovaný stejný prostor, zmíněno bylo pouze to, že nejvyšší význam věkové identity přisuzují Taiwanci, což je možné vysvětlit vysokým respektem ke stáří plynoucím z konfucionismu (Muller & Haller, 2009).

Výsledky analýzy českých dat ISSP 2013 ukazují, že pro Čechy je průměrně nejdůležitější identitou zaměstnání, na druhém místě je rodina a na třetím místě věk. U respondentů ve věku 18 až 29 let se věková identita umístila celkově na druhém místě mezi hodnocenou desítkou možností (nejdůležitější bylo zaměstnání, až těsně třetí rodina). Zatímco věkové kategorie 40 až 69 let vybraly věkovou identitu do první trojice v méně než 30 % případů a mezi nimi maximálně v 7 % na prvním místě, u mladých a seniorů to bylo výrazně více. Lidé do 29 let vybrali věkovou identitu ve 47 % případů, v tom 18 % respondentů zvolilo věkovou identitu jako nejdůležitější. Respondenti starší 70 let hodnotili důležitost věkové identity celkově na čtvrtém místě (pořadí od nejdůležitější – rodina, zaměstnání, národnost, věková skupina). Mezi tři nejdůležitější ji zařadilo 38 % dotázaných starších 70 let, v tom 15 % na první místo.

Konkrétnější představu o tom, z jakých skupinových identit čerpají svou identitu zástupci různých věkových skupin, nabízí Graf 1. Ten prezentuje sestrojené indexy důležitosti jednotlivých deseti sociálních identit – čím důležitější je daná skupina pro konstituci vlastní identity respondenta, tím vyšší je hodnota indexu. Indexy dosahují hodnot 3, pokud byla daná identita vybrána jako nejdůležitější, 2 pokud byla vybrána jako druhá, 1 pokud byla vybrána jako třetí a 0 pokud nebyla vybrána. Graf 1 zobrazuje průměrné indexy významu jednotlivých skupinových identit při třídění podle věku respondentů.

Graf 1 Průměrný index významu sociálních identit v jednotlivých věkových kategoriích

Zdroj dat: česká data ISSP Národní identita 2013; vysvětlivky: 3=nejdůležitější identita, 2=2. nejdůležitější identita, 1=3. nejdůležitější identita, 0=identita nebyla vybrána mezi tři nejdůležitější.

Následné testování rozdílu významu různých sociálních identit v různém věku¹⁴ ukazuje vyšší význam věkové identity u dvacátníků oproti osobám ve věkových skupinách 30 až 69 let, nižší význam zaměstnání pro dvacátníky oproti čtyřicátníkům až padesátníkům, a nižší význam rodiny pro dvacátníky oproti kategoriím 30-69 let. Nejstarší věková kategorie je pak druhou nejspecifičtější skupinou v oblasti významu různých skupinových identit. Oproti třicátníkům až padesátníkům je pro ně statisticky významně méně podstatné zaměstnání a od všech věkových skupin kromě šedesátníků je odlišuje vyšší váha, kterou přiřkládají příslušnosti k národnosti. Význam věkové identity

¹⁴ Ke srovnání průměrných indexů významu jednotlivých kolektivních identit v různých věkových skupinách byla využita jednofaktorová analýza rozptylu v případě indexů důležitosti identit pohlaví, část ČR a sociální třída. Indexy ostatních skupinových identit nemají napříč věkovými skupinami stejný rozptyl, proto byly jejich průměry porovnány pomocí neparametrického testu Kruskal-Wallis. Výsledky ukazují na statisticky významně rozdílné hodnocení důležitosti skupinových identit zaměstnání, rodina, věková skupina a národnost napříč některými věkovými skupinami (na hladině významnosti 0,05). U následných Mann-Whitney párových neparametrických testů byla snížena hladina významnosti na 0,003 vzhledem k patnácti párovým srovnáním. Jako závislé proměnné byly postupně po jedné zařazovány indexy důležitosti jednotlivých kolektivních identit, jako faktor sloužil vždy věk kategorizovaný stejně jako v grafu (Graf 1).

je pro sedmdesátníky statisticky významně vyšší než pro padesátníky a šedesátníky, kteří věk hodnotili jako relativně nejméně důležitý.

Celkově je tak možné shrnout, že **věková identita je jednou z nejdůležitějších kolektivních identit, a to zejména pro mladé lidi**. Data dále umožňují prozkoumat vztahy mezi jednotlivými zdroji skupinové identity a dalšími charakteristikami člověka a pokusit se tak ověřit Chudacoffovu tezi o věku jako náhradním zdroji identity (Chudacoff, 1989).

Zaměstnání je obecně nejdůležitějším zdrojem sociální identity. Nejmladšími a nejstaršími respondenty je ale zaměstnání vybíráno do první trojice méně často. To je logické vzhledem k předpokládanému postavení krajních věkových skupin na trhu práce. Nejmladší respondenti se pohybují na trhu práce po nejkratší dobu, část z nich stále studuje, jiní zastávají svá první povolání, své zaměstnanecké postavení dosud nemusí mít silně zakořeněné v pohledu na sebe sama. Naopak nejstarší respondenti jsou ve většině případů již mimo pracovní trh. Vztah mezi zaměstnaneckou identitou, věkovou identitou a reálnou ekonomickou aktivitou lze v datech i statisticky potvrdit. Parciální korelace ukazuje, že i při kontrole věku v případě ekonomické neaktivity člověka slábne důležitost identity zaměstnance (parciální korelační koeficient -0,2) a naopak mírně stoupá důležitost věkové identity (jedná se o slabou korelaci, parciální korelační koeficient 0,1). Je to logické, vzhledem k tomu, že místo po identitě zaměstnance musí být „zaplněno“ jinou významnou identitou, obzvlášť v případě otázky dotazníku, ve které respondenti jednoduše musí vybrat tři nejdůležitější skupinové identity. Zajímavé ovšem je, že v případě ekonomické neaktivity (a tedy potažmo ztráty identity zaměstnance) nestoupá význam žádné jiné ze sledovaných identit, kromě identity věkové a identity regionální (kterou volí častěji starší respondenti).

Podobně nejmladší věková skupina hodnotí oproti některým ostatním jako méně významný zdroj skupinové identity své rodinné postavení. To může být dáno tím, že respondenti v tomto věku ještě nezaložili vlastní prokreační rodinu. A parciální korelace opět potvrzuje vztah mezi přítomností prokreační rodiny a věkovou identitou. I při kontrole věku se v případě, že dotázaný není ženatý nebo vdaná¹⁵, mírně snižuje důležitost identity člena rodiny (parciální korelační koeficient -0,24) a naopak mírně

¹⁵ Otázka na manželství byla zvolena jako nejjednodušší ukazatel toho, zda respondent již založil vlastní rodinu. Vhodné by bylo zjišťovat také, zda má dotázaný děti, a zda tedy zažívá roli rodiče. Dotazník však zjišťoval pouze počet závislých dětí do 18 let ve společné domácnosti, což je proměnná silně determinovaná věkem.

roste důležitost věkové identity (parciální korelační koeficient 0,11)¹⁶. Krom toho ve stejném případě opět roste pouze význam identity regionální (parciální korelační koeficient 0,12).

Představená analýza dat z výzkumu ISSP 2013 ukazuje, že větší význam příslušnosti k věkovým skupinám může být částečně zapříčiněn aktuálním zúžením palety jiných zdrojů pro konstituci vlastní identity. V takovém případě je identita věková dobře dostupným náhradním zdrojem. **Toto zjištění umožňuje přijmout tezi Chudacoffa o věku jako náhradním zdroji identity. Ačkoli Chudacoff mínil tuto tezi historicky – věk se dostává do popředí v průběhu historického vyvazování se jednotlivců z tradičních sociálních sítí – je patrné, že tento mechanismus funguje i v kratším horizontu jednoho lidského života.**

5.1.2 MÍRA IDENTIFIKACE RŮZNÝCH VĚKOVÝCH SKUPIN

Míru identifikace s jednotlivými věkovými skupinami je možné dále studovat pomocí analýzy dat ESS4. Zatímco v dotazníku ISSP byli respondenti dotázáni na význam věkové identity bez ohledu na to, do které věkové skupin se řadí, ve výzkumu ESS4 bylo zjišťováno subjektivní stáří respondenta a následně jeho pocit příslušnosti ke konkrétní věkové skupině (mládí, střední věk, stáří). Tato data tak mohou lépe zachytit změny významu věkové identity v různých obdobích života. Zároveň je zde možné testovat hypotézy o významu společenského statusu jednotlivých kategorií a míru identifikace jejích členů.

Jak bylo popsáno v teoretické části, dle Tajfelovy SIT (1982) je hlavní motivací kategorizace lidí do skupin a identifikace s některými z nich snaha získat pozitivní sociální identitu. Toho lze dosáhnout v případě, že se člověk identifikuje se skupinami, které mají ve společnosti vysoký sociální status. Naopak, pokud by člověku jeho skupinová příslušnost poskytovala negativní identitu (neboli pokud by patřil do nízko statusově postavené skupiny), musel by se s touto nežádoucí situací určitým způsobem vyrovnávat. Jedním z představených obranných mechanismů, který je v této situaci možné využít, je mechanismus individuální mobility, kdy se jednatel odmítá identifikovat s nízko statusově postavenou skupinou (Tajfel & Turner, 1979). Věkové

¹⁶ I podle vývojové psychologie je období mladé dospělosti (20-30 let) obdobím, kdy teprve přijímáme nové role – roli profesní, partnerskou (manželskou) a rodičovskou. Ty se teprve postupně stávají součástí naší identity (Šimíčková-Čížková, 2004).

skupiny s nižším sociálním statusem by proto měly disponovat členy s nižší mírou věkové identifikace. Jak přitom vyplývá z jedné otázky¹⁷ dotazníku ESS4, nízko statusově postavenou věkovou skupinou v Česku jsou zejména senioři, ale i mladí lidé, naopak vyšší status mají čtyřicátníci. Na této hierarchii statusů se přitom lidé různého stáří shodují (Tabulka 3).

Tabulka 3 Průměrný společenský status dvacátníků, čtyřicátníků a lidí nad 70 let (na škále 0 až 10)

		průměrný status dvacátníků	průměrný status čtyřicátníků	průměrný status lidí nad 70 let
Věk respondenta	20-29	4,7	6,9	4,0
	30-39	4,2	7,0	4,0
	40-49	4,1	6,9	3,9
	50-59	4,2	6,9	3,6
	60-69	4,2	7,1	3,5
	70-95	4,2	7,4	3,6
	celkem	4,2	7,0	3,8

Zdroj dat: ESS 4; vysvětlivky: 0 = nejnižší status, 10 = nejvyšší status

Druhým pohledem na schopnost různých skupin vyvolávat ve svých členech vysokou míru identifikace je teorie optimální rozlišitelnosti, která již byla nastíněna v teoretické části. Brewerová vychází z Tajfelovy SIT, ale doplňuje ji v tom smyslu, že současnou motivací k zařazování do skupin je kromě získání pozitivní identity také potřeba získání pocitu rozlišitelnosti, tedy „někam patřit“, ale „nebýt jako všichni ostatní“ (Brewer M. , 1991). Pokud se osoba cítí depersonalizována, neboli jako anonymní součást velké skupiny, je tím mobilizovaná její touha po rozlišitelnosti a ochotněji se identifikuje i s nízko statusově postavenou skupinou.

Z předpokladů SIT a teorie optimální rozlišitelnosti lze formulovat dvě alternativní hypotézy: *H1: vyšší míru identifikace pociťují členové výše statusově postavené skupiny ve středním věku. H2: vyšší míru identifikace s vlastní skupinou pociťují zástupci věkových skupin, které svým členům poskytují vyšší míru rozlišitelnosti bez ohledu na jejich společenský status. Vyšší míru rozlišitelnosti přitom poskytují ty*

¹⁷ Znění otázky: *Nyní Vám položím otázky týkající se sociálního statusu, který mají ve společnosti lidé různých věkových skupin. Sociálním statusem myslím to, jak je na tyto lidi obecně nahlíženo tedy jejich prestiž, sociální postavení nebo pozici ve společnosti. Zajímá mne, jak podle vás většina lidí v České republice vnímá status dvacátníků tj. lidí ve věku 20-29 let, čtyřicátníků tj. lidí ve věku 40-49 let a lidí ve věku nad sedmdesát let. Spoužitím této karty mi prosím řekněte, kam byste umístil(a) status ... dvacátníků; ...čtyřicátníků; ...lidí starších 70 let*

skupiny, které jsou početně menší a jasněji definují podmínky příslušnosti pro své členy. Těmito skupinami by naopak mělo být mládí a stáří. Americký autor Hazan (1994) uvádí, že v mládí a stáří je věk podstatnější charakteristikou jednotlivce vzhledem k velkému množství norem a stereotypů, které se k těmto životním etapám vážou. Naopak v životním období mezi mládím a stářím dle Hazana věk ztrácí na důležitosti, jelikož v tomto období „uprostřed“ převládají jiné charakteristiky pro stereotypizaci druhých i pro hodnocení vlastního postavení. Jak ukázal Graf 1, může se jednat o charakteristiky jako je rodinný stav, pohlaví, příjem a podobně. Podobná zjištění vyplývají z kvalitativní studie Sýkorové (2003), ve které se autorka věnovala tématu věkové identity v hloubkových rozhovorech s lidmi ve věku 20-84 let. Z její analýzy vyplynulo, že relevance věku pro konstituování vlastní identity (což neznamená míra identifikace s věkovými skupinami) je nejsilnější ve stáří a v mládí, zatímco ve středním věku je spíše v pozadí a například čtyřicátníci svůj věk v podstatě „neřeší“.

Výsledky

Respondenti byli ve výzkumu ESS4 požádáni, aby nejprve označili, do jaké věkové skupiny podle sebe patří¹⁸. Nabídnuta byla devítistupňová škála se třemi čtverečky označenými mládí, třemi střední věk a třemi stáří (Tabulka 4). Kdo se zařadil do které kategorie, to bude náplní podrobného zkoumání v další podkapitole. Pro tuto sekci je důležitější následná otázka, která zjišťovala, jak silný pocit příslušnosti cítí respondent ke své zvolené věkové skupině, a to na škále, kde 0 je velmi slabý pocit příslušnosti a 10 je velmi silný pocit příslušnosti¹⁹.

Odpovědi na tuto otázku celkově primárně opět potvrzují, že věkovou skupinovou příslušnost můžeme považovat za důležitou součást vlastní identity obyvatel Česka. Celkem 62 % respondentů totiž hodnotilo svůj pocit příslušnosti ke zvolené věkové skupině hodnotou šest a vyšší na nabídnuté hodnotící škále. Vnímaný pocit skupinové příslušnosti jednotlivých věkových skupin pak ukazuje Tabulka 4. Ta

¹⁸ „S použitím této karty mi prosím řekněte, jaký čtvereček nejlépe vystihuje věkovou skupinu, do které podle Vás patříte. Pokud se cítíte jako velmi mladý(á), vyberte první čtvereček, tj. A. Pokud se cítíte jako velmi starý (á), vyberte poslední čtvereček, tj. J. V ostatních případech vyberte jeden ze čtverečků mezi nimi. Řekněte mi jen písmeno pod tímto čtverečkem“

¹⁹ „S použitím této karty, mi prosím řekněte, jestli máte silný nebo slabý pocit příslušnosti k této věkové skupině“ Kromě desetistupňové škály byla k dispozici i varianta „nemá vůbec pocit příslušnosti k žádné skupině“ a „neví“

demonstruje, že míra pocíťované skupinové příslušnosti je výrazně vyšší u nejmladších a nejstarších věkových skupin, zatímco mezi středními věkovými skupinami necítí silný pocit příslušnosti významnější procento respondentů.

Tabulka 4 Síla pocíťu skupinové příslušnosti podle věkové identity (sloupcová %)

	mládí			střední věk			stáří			Celkem
	A	B	C	D	E	F	G	H	J	
Žádný pocíť příslušnosti	0	1	3	1	2	1	5	7	4	2
0 – Velmi slabý pocíť	11	3	0	1	1	0	0	0	0	1
1	0	4	0	2	2	1	0	0	2	1
2	2	3	5	2	2	2	1	2	0	2
3	0	2	3	9	5	4	2	3	2	4
4	2	0	6	3	10	5	3	3	0	5
5	5	2	4	13	16	20	18	5	6	13
6	3	1	7	8	13	15	15	7	2	10
7	2	3	8	13	14	18	17	11	0	12
8	9	13	26	22	17	16	20	26	8	19
9	9	35	17	14	9	12	11	21	17	15
10 – Velmi silný pocíť	59	32	20	11	9	5	8	15	58	15
Celkem	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj dat: ESS4

Při sestrojení tabulky (Tabulka 4) byly jako třídící znak využity subjektivní věkové skupiny mládí až stáří. Při třídění podle chronologického věku bychom došli k velmi podobným výsledkům, které ukazují na silnější pocíť skupinové příslušnosti u nejmladších a nejstarších respondentů. Nejsilnější pocíť skupinové příslušnosti cítí dvacátníci a lidé starší 70 let. Při bližším zkoumání se pak ukazuje, že míra identifikace s vlastní věkovou skupinou je vyšší při přijímání krajní věkové identity i při kontrole skutečného věku respondenta. Jinými slovy, čím mladší se cítí být třicátník, tím více se identifikuje s vlastní věkovou skupinou. Podobně šedesátník pocíťuje tím vyšší míru identifikace s vlastní věkovou skupinou, čím starší tato jeho přijatá věková identita je. Naopak čím blíže identitě středního věku, tím menší význam pro člověka tato věková identita má. Spearmanův korelační koeficient mezi silou pocíťu příslušnosti k věkové skupině a věkovou identitou (na originální devítistupňové škále od nejmladší po

nejstarší) je -0,38 u dvacátníků, -0,34 u třicátníků, -0,104 u čtyřicátníků, 0,175 u padesátníků, 0,259 u šedesátníků, 0,589 u lidí starších 70 let.

Výše popsané analýzy prokazují vysokou míru identifikace nejmladších a nejstarších respondentů s jejich věkovými skupinami, tedy silnou identifikaci členů skupin s nízkým sociálním statusem. **Tyto výsledky odhalují silný význam věku v krajních věkových segmentech** a podporují přijetí teze o věku jako důležitém zdroji rozlišitelnosti jednotlivce ve společnosti. **Věk je natolik důležitým zdrojem identity, že se jej lidé nevzdávají ani při nízkém společenském statusu, jaký jim příslušnost k některým věkovým skupinám přináší.**

Odhalení vysoké míry skupinové identifikace nejstarších věkových skupin představuje polemiku k rozšířenému názoru o přítomnosti fenoménu odmítání stáří. Zároveň může toto zjištění obohatit diskusi o způsobech mírnění ageismu v dnešní společnosti. Někteří autoři v tomto kontextu prosazují ideál „bezvěkosti“, neboli společnosti bez věkových hranic, která nepřeceňuje věk, a kde lidé různého stáří sdílí kolektivní identitu. Taková společnost by měla zmírnit zejména diskriminaci a znevažování skupiny seniorů ze strany ostatních věkových skupin. Pokud ale přistoupíme na postmoderní tezi, že konstituce vlastní identity je jednou ze základních potřeb člověka (Giddens, *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*, 2002), můžeme objevit podstatnou pozitivní roli věku coby zdroje, který tuto základní potřebu uspokojuje (a to zejména u subjektivně mladých a právě starých lidí). Zastánci bezvěkosti by proto měli být seznámeni s tím, jak podstatným zdrojem identity může pro seniory jejich stáří být. Potom je možné diskutovat nad otázkou, kde by senioři (a analogicky mladí lidé) hledali náhradní zdroj poznání sebe sama, pokud bychom jim vzali „jejich stáří“.

5.1.3 KONSTRUKCE VĚKOVÉ IDENTITY

V této empirické kapitole budu hledat odpověď na následující výzkumné otázky:

Čím se liší ti, kdo se považují za mladé, ve středním věku a staré?

Jak je konstruována věková a generační identita mladých lidí a seniorů?

Kdy je pro jednotlivce i pro vztahy mezi mládím a stářím důležitý věk a kdy generace?

Nejprve na základě kvantitativních dat popíši základní charakteristiky členů jednotlivých věkových skupin se zaměřením na to, jaké demografické či sociální kritéria odlišují ty, kdo sami sebe považují za mladé, ve středním věku a staré. Následně se zaměřím pouze na skupiny mladých lidí a seniorů a pomocí hlubší kvalitativní analýzy představím způsoby, jakými mladí lidé a senioři konstruují svou věkovou a generační identitu.

5.1.3.1 Kdo je mladý / střední / starý?

Jaké charakteristiky, životní události či situace vedou člověka k přijetí věkové identity mládí, respektive střední věk či stáří? Na základě dosavadních výzkumů jiných autorů si lze nastínit dvě hlavní hypotézy:

H1: Věková identita je ovlivňována zejména pracovními a rodinnými rolmi člověka.

H2: Věková identita je ovlivňována zejména chronologickým stářím a zdravotním stavem.

První hypotéza vychází z předpokladu o rolové podmíněnosti věkové identity, tedy pocitu příslušnosti do kategorií mládí, střední věk nebo stáří. Základem předpokladu je rozpoznání toho, že v různém věku zastáváme různé role (v mládí jsme dětmi a studenty, ve středním věku rodiči, pracujícími, živiteli, ve stáří důchodci, prarodiči, vdovci a vdovami a podobně). Tyto jednotlivé role jsou tak silně navázány na životní cyklus, že lze očekávat, že při změnách rolí dochází ke změnám ve věkové identitě. Rolová teorie stárnutí tedy vychází z předpokladu, že život je strukturovaný načasováním životních událostí spíše než věkem (Karp, 1988; Rossi, 1980; Dannefer,

1984). Naše rodinné a pracovní role definují naši vnímanou příslušnost k věkovým skupinám.

Druhá hypotéza vychází naopak z předpokladu, že rodinné a pracovní role mají v dnešní době menší schopnost strukturovat životní běh a na významu nabírá někdy až obsese věkem coby číslovkou. O postupném snižování významu věkových norem hovořila už v roce 1968 Neugarten (Neugarten, 1968). Pokles rigidity některých věkových norem můžeme dnes sledovat i u nás. Procesy jako odkládání manželství a rodičovství, prodlužování období studia, prožívání aktivního stáří a podobně ukazují na relativní prostupnost věkových norem a věkově podmíněných očekávání. Tyto změny by mohly snižovat schopnost životního cyklu vytvářet bariéry pro definování vlastní identity. Na druhou stranu výzkum Vidovičové (2008, stránky 86-95) ukazuje, že očekávání věkově normativního chování v české společnosti spíše přetrvávají.

Vedle rozvolňování životního cyklu je druhým významným procesem, který teoreticky podporuje přijetí druhé hypotézy, proces zvýznamňování věku jako numerické hodnoty stáří člověka v moderních společnostech, který byl popsán v teoretické části. Jak uvádí Vidovičová (2008, stránky 19-26), zatímco v minulosti byly přechody mezi životními obdobími plynulé, ovlivňované nabytým postavením či rituálními přechody, v dnešní době jsou životní stádia často formálně definována věkem. Některé životní fáze jsou explicitně ohraničeny pomocí věkových hranic (například dospělost začíná 18. rokem, důchodcem je člověk cca od 60 let v závislosti na pohlaví a počtu dětí, mladí lidé jsou pro potřeby státních půjček definováni horní věkovou hranicí 35 let a podobně). Roste význam numerického stáří, číslovka věku doprovází člověka v širokém poli situací. Věk se zdá být nositelem informace. A co víc: co když věk je rolí? Každá věková jednotka zřejmě význam role nemá, ale některé číslice mohou mít zásadní sociální význam. Kolikrát jsme zaslechli někoho říkat například „už je mi přece 18“ „je mi přes třicet“, „bude mi 40“, „je mu přes osmdesát“ a podobně, přičemž tato informace měla sloužit jako vysvětlení postavení jednotlivce sama o sobě? (Např. sdělení: „je mi přes 30 a jsem sama“ znamená, že situace je „samozřejmě“ o něco horší, než kdyby žena byla sama, a bylo jí pod 30). Destabilizace životního cyklu a zvýznamňování chronologického věku tak mohou vést k poklesu významu jiných rolí a nárůstu významu samotného věku v přijímání věkové identity.

Druhá hypotéza předpokládá také vliv zdravotního stavu jako postupně měnící se charakteristiky. Význam zdraví osoby na přijímání věkové identity lze očekávat

s ohledem na to, že špatné zdraví a nemoci bývají spojovány s obdobím stáří, jak odpovídá dříve zmíněnému medicínskému mýtu.

Konstrukce identity starého člověka byla tématem již několika výzkumů. V českém prostředí se touto problematikou zabývala Vidovičová (2008). Ve svém kvantitativním výzkumu se ptala populace České republiky nejprve na to, jak se pozná, že je člověk starý. Mezi nejčastěji zmiňované charakteristiky patřily špatné zdraví a neschopnost se o sebe postarat. Až na třetím místě se umístil věk, následovaný charakteristikami „až ho tak začnou vidět ostatní“ a „pobírání důchodu“ (Vidovičová, 2008, stránky 104-105). Na jiném místě dotazníku stejného výzkumu pak byli respondenti tázáni na vnímání vlastního stáří. Vidovičová sledovala význam vybraných proměnných na věkovou identitu u respondentů ve věku 60 až 80 let. Výsledky napovídají o velkém významu odchodu do důchodu a ovdovění na přijímání identity staršího nebo starého člověka. Naopak tendenci přijímat mladší věkovou identitu zvyšuje podle Vidovičové přítomnost partnera (Vidovičová, 2008, stránky 74-76). Autorka však při sledování vlivu výše popsaných proměnných nekontroluje význam věku, přičemž všechny popsané vztahy mohou být částečně zprostředkovány věkem respondentů, a to i ve vymezené skupině respondentů 60 až 80 let.

Standardním zjištěním zahraničních výzkumů na téma věkové identity starších lidí je rozpoznání významu vyššího věku a horšího zdraví pro přijímání starší věkové identity (Mutran & George, 1982; Ward, 1977; Logan, Ward, & Spitze, 1992). Na významu některých dalších událostí či rolí se ale výzkumníci neshodnou. Někteří autoři prokázali vliv odchodu do důchodu na přijetí starší věkové identity (Mutran & George, 1982). V dalších výzkumech se objevil též význam ovdovění (Logan, Ward, & Spitze, 1992).

Identitě mladých lidí taková pozornost dosud věnována nebyla.

Výsledky

K analýze zdrojů věkové identity lze využít otázku z výzkumu ESS4 na subjektivní věkovou identitu. Na otázku, do které věkové skupiny respondent podle sebe patří, odpovědělo 97 % respondentů, což dokládá, že hovořit o věkových skupinách není pro respondenty nic překvapujícího. Jelikož cílem této kapitoly je popsat zařazování do tří verbálně definovaných věkových skupin, byla původní devítistupňová

věková škála kategorizována na standardní tři skupiny mládí, střední věk, staří. Třídění odpovědí dle chronologického věku respondenta prezentuje Tabulka 5.

Tabulka 5 Věková identita podle věku, řádková procenta

věk respondenta	mladí	střední věk	staří	celkem	N
20 – 24	92	6	2	100	134
25 – 29	82	17	1	100	177
30 – 34	52	44	4	100	159
35 – 39	23	72	5	100	192
40 – 44	14	80	6	100	194
45 – 49	9	81	10	100	189
50 – 54	2	86	12	100	183
55 – 59	5	55	40	100	197
60 – 64	2	42	56	100	188
65 – 69	2	18	80	100	111
70 – 74	3	21	76	100	62
75 a více	2	7	91	100	77
celkem	25	50	25	100	1864

Zdroj dat: ESS4

Z tabulky je patrné, že identifikace dotázaných s věkovými skupinami je poměrně konzistentní podle věku respondentů. Tučně zvýrazněny jsou v tabulce vždy nejčastější odpovědi v rámci dané pětileté věkové kategorie. Mezi nejmladšími lidmi ve věku 20 – 24 let jasně převažuje identita mládí (k té se hlásí 92 % dotázaných). S přibývajícím věkem se respondenti ve svých odpovědích častěji přiklánějí ke střednímu věku, ovšem celkově v kategoriích lidí ve věku 20 – 34 let se většina respondentů považuje za mladé. V období mezi 30 – 39 lety dochází k určitému zlomu a v kategorii 35 – 39 se již 72 % osob vnímá jako členové skupiny ve středním věku. Střední věk je pak nejčastější věkovou identitou až do kategorie 55 – 59 let. Zde se hodnocení respondentů opět převrací. Lidé v kategoriích od 60 let se již většinou považují za staré. Mezi osobami staršími 75 let se pak považuje za starého devět z deseti respondentů.

Ačkoli Tabulka 5 potvrzuje zřejmý vliv věku na přijímání věkové identity, ohraničení věkových skupin rozhodně není fixní. Následující analýzy se zaměří na popis toho, které další charakteristiky ovlivňují volbu vlastní věkové identity. Analýza je rozdělena do dvou částí využívajících stejnou analytickou metodu při odlišném vymezení věkových kategorií. V první části jsou modelovány vztahy nezávislých

proměnných na věkovou identitu v rámci tří kategorií s homogenní převažující věkovou identitou (20 až 34 let, 35 až 59 let a 60 a více let). Druhá část se naopak zaměřuje na faktory ovlivňující věkovou identitu v „přechodových“ obdobích (25 až 44 let a 50 až 69 let).

Modely přijímání věkové identity

Soubor respondentů byl rozdělen na tři věkové kategorie: 20 – 34 let, ve které převažuje identita mládí; 35 – 59 let, ve které převažuje identita středního věku; a 60 a více let, ve které převažuje identita stáří. V každé z těchto věkových kategorií byl pomocí binární logistické regrese hledán pravděpodobnostní model, pomocí něhož lze určit, které charakteristiky ovlivňují přijímání dané věkové identity.

Závislou proměnnou je ve všech třech podsouborech věková identita, kterou člověk vybral, neboli věková skupina, do které se zařadil. Tato proměnná je kódována jako dichotomická a dosahuje hodnot:

- u skupiny respondentů ve věku 20 až 34 let nabývá hodnot 1 – mládí, 2 – střední věk. Respondenti, kteří se v tomto věku zařadili do skupiny stáří, jsou z analýzy vyloučeni. Jejich odpovědi je možné považovat spíše za odlehlá pozorování, o jejichž významu (vzhledem k nízkému počtu těchto respondentů) lze těžko spekulovat.
- u skupiny respondentů ve věku 35 až 59 let byly hledány dva modely, jeden testující pravděpodobnost zařazení do skupin 1 – mládí nebo 2 – střední věk a druhý pro zařazení do skupin 1 – střední věk nebo 2 – stáří.
- u skupiny respondentů starších 59 let má závislá proměnná hodnoty 1 – střední věk nebo 2 – stáří. Do výpočtů nejsou zařazeni respondenti, kteří se považují za mladé.

Nezávislé proměnné vstupující do analýzy jsou proměnné mapující:

- sociálně-demografické charakteristiky – věk, pohlaví, počet let vzdělání
- rodinné role – dichotomicky kódované proměnné zda je respondent svobodný/á, ženatý/vdaná, rozvedený/á, vdovec/vdova, zda má děti, zda žije v domácnosti se svými dětmi, zda žije s partnerem/partnerkou
- pracovní role – dichotomicky kódované proměnné zda je respondent v rámci hlavní náplně svého času v minulém týdnu studující, pracující, důchodce (myšleno

starobní či invalidní bez rozlišení), subjektivní hodnocení příjmu (kód 1 lze s ním vyjít nebo pohodlně vyjít, kód 2 vychází se těžko nebo velice těžko)

- zdravotní stav – ten byl měřen pomocí dvou proměnných, proměnné hodnotící subjektivní zdravotní stav (kódovaná dichotomicky 1 pokud je zdravotní stav dobrý nebo velmi dobrý a 2 pokud horší), druhá proměnná zjišťuje přítomnost reálného zdravotního omezení (kód 1 pokud je respondent ve svých každodenních aktivitách částečně nebo plně zdravotně omezen, 2 pokud není).

Výsledky logistické regrese představuje Tabulka 6. Tabulka zobrazuje pouze proměnné, které se ukázaly jako statisticky významné alespoň v jednom z nalezených modelů.

Tabulka 6 Výsledky binární logistické regrese – model I²⁰

	respondenti 20-34 let		respondenti 35 - 59 let		respondenti 60 let a více	
	mládí vs. střední věk	mládí vs. střední věk	střední věk vs. Stáří	střední věk vs. Stáří		
Omnibus tests of model statistics	0,000	0,000	0,000	0,000		
% correct – začátek	77	87	83	72		
% correct – model	79	88	85	75		
N	432	712	744	527		
	sig	exp (B)	sig	exp (B)	sig	exp (B)
věk	0,000	1,29	0,000	1,11	0,000	1,12
zdravotní omezení	0,029	2,32	0,027	2,16	-	-
dobré subjektivní zdraví	-	-	-	-	0,000	0,27
svobodný(á)	-	-	0,000	0,33	-	-
zda má děti	-	-	-	-	0,005	0,43
zda je důchodce	-	-	-	-	0,028	1,79

Zdroj dat: ESS4

Z výsledků je patrné, že přijímání věkové identity skutečně ovlivňuje zejména věk respondentů – s každým rokem navíc roste šance, že se respondent zařadí do starší

²⁰Jak si čtenář všimne, predikční síla popsaných modelů je nízká (Tabulka 6). Modely proto není možné interpretovat jako dostatečně vysvětlující. I přes svou nízkou schopnost predikce jsou ale modely přínosné. Umožňují rozeznat statisticky významný vliv některých proměnných na věkovou identitu při kontrole věku samotného. Zároveň nízká predikční síla podporuje nutnost studovat věkovou identitu kvalitativní metodou, která může přinést lepší porozumění problému.

věkové skupiny. Při kontrole této proměnné je ale možné najít i další charakteristiky, které mají vliv na věkovou identitu člověka. Význam jednotlivých proměnných je přitom dle předpokladu v různých věkových kategoriích odlišný.

V nejmladší kategorii, tedy mezi lidmi ve věku 20 až 34 let se 77 % osob považuje za mladé. Přitom na šanci, že se respondent považuje za mladého a ne ve středním věku má velký vliv přítomnost zdravotního omezení. Lidé, kteří mají nějaké zdravotní omezení, mají oproti ostatním více než dvakrát větší šanci, že se ve věku do 34 let zařadí mezi osoby ve středním věku.

U skupiny respondentů do 34 let zároveň nemají dle popsaného modelu statisticky významný vliv na věkovou identitu žádné rodinné ani pracovní role. To se může zdát překvapující vzhledem k množství tranzic, které v tomto věku standardně přicházejí (například přechod od studentského života na pracovní trh, sňatek, zakládání vlastní rodiny). Ačkoli například v americkém prostředí byly některé z těchto změn shledány jako klíčové momenty redefinice vlastní věkové identity (Logan, Ward, & Spitze, 1992), v českých datech se podobné zlomy neukazují.

Rodinné a pracovní role podle nalezeného modelu naopak nabírají na důležitosti při formování věkové identity osob ve věku 35 až 59 let. Šance, že se někdo v tomto věku bude považovat za mladého a ne ve středním věku se zvyšuje na trojnásobek, pokud je člověk svobodný. To napovídá o představě manželské role jako atributu středního věku, nikoli mládí. Podobně rodičovství je spíše atribut středního věku než stáří, když šance osob ve věku 35 – 59 let považovat se za staré je více než dvojnásobná, pokud nemají děti. Podobně odchod do důchodu téměř zdvojnásobuje šanci lidí ve věku 34 až 59 let, že se již budou považovat za staré a ne ve středním věku.

Odchod do důchodu je jedním z významných atributů stáří, který přispívá k přijetí identity starého člověka také u lidí nad šedesát let. Na základě odpovědí respondentů ESS4 pracuje v tomto věku 18 % dotázaných. Ti mají oproti ostatním, kteří jsou po šedesátce v důchodu, téměř dvakrát větší šanci, že se budou vnímat stále jako osoby ve středním věku.

Další proměnnou, která provází vnímání vlastní věkové identity ve všech věkových kategoriích je zdravotní stav. Identitu mládí opouští lidé dříve, pokud jejich život doprovází nějaké zdravotní omezení. Naopak stáří je doprovázeno spíše negativním subjektivním hodnocením vlastního zdraví. Lidé ve věku 35 – 59 let, kteří své zdraví hodnotí negativně, mají více než čtyřikrát větší šanci považovat se za starého oproti vrstevníkům, kteří hodnotí své zdraví pozitivně. Obdobně u lidí starších 60 let

zvyšuje špatně hodnocené subjektivní zdraví šanci považovat se za starého téměř na dvojnásobek. Funkci proměnné mapující subjektivní zdraví v těchto případech nemůže zastat objektivněji formulovaná otázka na přítomnost zdravotního omezení. Jakoby tedy mládí končilo se zdravotním omezením, ale stáří začínalo, až když osoba začne své zdraví subjektivně vnímat negativně.

Prezentované modely tak dokládají, že základními charakteristikami, které ovlivňují volbu věkové identity, jsou věk a zdravotní stav. Kromě nich ale mají vliv i některé rodinné či pracovní role. Za atributy středního věku můžeme považovat rodičovství, manželství a pracovní aktivitu. Naopak stáří je spojeno s odchodem do důchodu.

Zatímco v předchozí části bylo popsáno, čím se vymykají respondenti, kteří na rozdíl od většiny svých vrstevníků přijímají odlišnou věkovou identitu, následující analýza řeší komplementární otázku, totiž k jakým změnám dochází v hraničních obdobích, kdy se mění subjektivní stáří většiny respondentů. Z Tabulka 5 bylo patrné, že ještě ve věku 25 až 30 let se 82 % osob považuje za mladé. O několik let později, mezi 40. a 44. rokem se již 80 % dotázaných považuje za osoby ve středním věku. Vyplývá tedy otázka: K jakým hlavním životním změnám dochází v tomto dvacetiletém období, kdy se z mladých lidí stávají lidé ve středním věku? Analogicky lze formulovat otázku po redefinici identity ze středního věku ve stáří. Ve věku 50 – 54 let je cítí 87 % osob ve středním věku. V kategorii 64-69 let je již 80 % respondentů dle svého vyjádření starých. Co k této změně věkové identity vede?

K zodpovězení obou výše položených otázek by samozřejmě ideálně sloužil panelový výzkum. Podobná data ale bohužel nejsou k dispozici. I hledání regresních modelů však může přinést zajímavou informaci. Postup je obdobný jako na minulých stranách. Nezávislé proměnné vstupující do výpočtů jsou shodné. Změnily se ovšem podsoubory respondentů:

- první model se týká osob ve věku 25 až 44 let a modeluje jejich výběr věkové identity 1 – mládí nebo 2 – střední věk
- druhý model pracuje s respondenty ve věku 50 až 69 let a predikuje jejich sebezařazení do skupin 1 – střední věk nebo 2 – stáří

Tabulka 7 Výsledky binární logistické regrese – model II

	respondenti 25 - 44 let		respondenti 50 - 69 let	
	mládí vs. střední věk		střední věk vs. Stáří	
Omnibus tests of model statistics	0,000		0,000	
% correct - začátek	57		55	
% correct - model	77		73	
N	654		678	
	sig	exp (B)	sig	exp (B)
věk	0,000	1,26	0,000	1,24
zdravotní omezení	0,002	2,62	-	-
dobré subjektivní zdraví	-	-	0,000	0,42
vzdělání v letech	-	-	0,017	0,49

Zdroj dat: ESS4

Predikční síla modelů prezentovaných v Tabulka 7 se oproti modelům z minulé kapitoly zvýšila. Všechny proměnné mapující rodinné i pracovní role však z modelů vymizely vzhledem k nízkému vztahu k věkové identitě při kontrole věku a zdravotního stavu.

Na přijímání věkové identity mladého člověka, respektive člověka ve středním věku, má vliv pouze věk a přítomnost zdravotního omezení (která zvyšuje šanci cítit se ve středním věku 2,6krát). Podobně je tomu ve věkové kategorii 50 až 69 let. Změna věkové identity není ovlivněna odchodem do důchodu, ovdověním ani jinými životními rolemi. Zásadní je opět význam chronologického stáří a subjektivního hodnocení zdraví (dobré subjektivní zdraví snižuje šanci považovat se za starého na polovinu). Pouze v tomto modelu se objevuje význam vzdělání respondentů. Nejedná se pochopitelně o žádný životní zlom. Zdá se však, že vzdělanější lidé stárnou subjektivně pomaleji než lidé s nižším vzděláním. Stejně jako v Tabulka 6 ani v těchto modelech nebyl zjištěn význam pohlaví respondentů na věkovou identitu²¹.

Na základě analýzy kvantitativních dat tak byla přijata hypotéza, že **věková identita dnešních Čechů je ovlivňována zejména jejich chronologickým stářím a zdravotním stavem. Naopak pouze menší význam mají některé pracovní či rodinné**

²¹Význam pohlaví byl zkoumán i podrobněji. Pokoušela jsem se sestavit modely přijímání věkové identity odděleně pro muže a ženy. Jedním z předpokladů totiž bylo, že subjektivní stárnutí mužů a žen ovlivňují odlišné události. Tato teze ale nebyla potvrzena. Při kontrole vlivu věku a zdraví nenaznačovaly výsledky regresních modelů žádné zásadní rozdíly v subjektivním stárnutí mužů a žen.

role. Například pokud člověk zůstává déle svobodný, má větší šanci cítit se i po pětaticítce mladým. Odchod do důchodu naopak evokuje stáří. V přechodových obdobích však význam těchto faktorů stírá chronologické stárnutí. Svobodný či ženatý, pracující nebo v důchodu, s každým rokem navíc roste šance na přijetí starší věkové identity. Zdá se tedy, že rituály přechodu mezi životními obdobími nejsou v dnešní společnosti významně určovány změnami životních rolí, ale spíše oslavami životních jubileí.

Toto zjištění má pro potřeby této práce důležité důsledky: fakt, že věková identita je tvořena z největší části věkem, usnadňuje analytickou práci s konceptem věkových skupin. Věkové hranice použité při rekrutaci respondentů pro hloubkové rozhovory jsou díky těmto výsledkům dobře obhajitelné. Jsem si vědoma toho, že definování tak složitých entit, jakými jsou věkové skupiny, pomocí jednoho striktního věkového kritéria není univerzálně platné. Výsledky popsané na předchozích stránkách mě však opravňují tvrdit, že se nejedná o kritérium chybné a možnosti jeho dalšího potvrzení budou diskutovány i v kvalitativní části.

5.1.3.2 Konstrukce věkových identit – identita mládí

Z výsledků kvantitativních analýz na předchozích stranách již víme, že volba věkové identity je ovlivňována zejména chronologickým stářím a zdravotním stavem, a že pro mladé lidi a seniory je příslušnost k věkovým skupinám nejdůležitější, ačkoli pro ně není statusově „nejvýhodnější“. Nyní je cílem kvalitativně popsat obsah věkové a generační identity mladých lidí a seniorů. Budu se tak snažit zjistit konkrétní způsoby, jak lidé o vlastní věkové skupině uvažují, na základě čeho ji definují a jaké to může mít důsledky pro vztahy se zástupci nečlenských věkových skupin.

V procesu analýzy kvalitativních dat se objevily různé dimenze uvažování o věkových skupinách, které bylo možné najít jak ve výpovědích mladých lidí, tak ve výpovědích seniorů. Těmito hlavními dimenzemi byla 1) schopnost komunikačních partnerů vymezit vlastní věkovou skupinu od ostatních věkových skupin, 2) schopnost popsat vlastní věkovou skupinu z hlediska základních charakteristik, kterými jsou si její členové podobnější než členové skupin ostatních. Při popisu těchto charakteristik bylo ve výpovědích dotázaných možné odlišit tři hlavní složky identity mládí u juniorů a

stáří u seniorů: složku věkovou, generační a životní fázi. Těmto okruhům bude odpovídat struktura následujících podkapitol.

Vůči komu se vymezují mladí? (chápání věkové kategorizace)

Dvacátníci využívají k odlišení různých věkových skupin zejména demografické generace, plus často odlišují jednu generaci mladší, než jsou oni sami²². Ačkoli tyto skupiny pojmenovávají různé, shodují se na existenci generace dnešních dětí až pubescentů, generace vlastní, generace rodičů a generace prarodičů / praprarodičů.

„Já to tak asi rozděluju 40+ nebo 40-55 a pak tak nad těch 60. Takový ty dvě generace, protože v tý prostřední mam rodiče a v tý nejvyšší mam prarodiče. Takže jakoby s těmahle lidma, když seš v kontaktu, tak jakoby dokážeš posoudit ty rozdíly.“ Katka, 29 let

„Do čtrnácti si myslím, že si vůbec nic neuvědomujeme, nevnímáme, jsem takový ovečky, který lidi vedou. Máme takový ty první sportíky a tohle a baví nás to a užíváme si to, teda většinou si to užíváme. (...) Pak druhý to je takový období studií a první práce. To si myslím, že je fajn. Ta dospělost, to studium. Studuješ a baví tě studovat. (...) co je na ní (na dospělosti) pozitivní? Že studujem a první kroky do tý první práce a podle mě už si taky hledáme toho životního partnera a to si myslím, že je skvělý. Ne už takovýho toho dětskýho, ale takovýho toho už na stálo, že už jinak přemýšlíme a tak. To je ta doba, kterou teď zažívám. (...)Pak taková ta etapa, třeba čtyřicet, šedesát už nám dospívaj děti, těšíme se z jejich úspěchů, trochu se bojím takový tý krize středního věku, protože jako práce ti zevšední a bojíš se jí opustit, protože jseš v ní taková zaběhlá a to, bojíš se změny a nelíbí se ti to. Tam si myslím, že jsou pozitivní hlavně ty děti (...) No a stáří, prostě důchod, já nevím, ale je to zvláštní, ale já se toho nebojím a docela se tam i těším.“ Andrej, 20 let

Starší dvacátníci zmiňovali ještě samostatnou generaci třicátníků, která je něco mezi mladými a rodiči. Tato generace má podobný styl života a generační zkušenosti jako dvacátníci, ale je vzhledem ke své životní fázi již umírněnější a zodpovědnější ve svém chování.

(o třicátnících) „Ten střed? Ten střed se vyznačuje tím, že jakoby, někam, ještě má nějaký ideály, někam míří, chce něčeho dosáhnout. Kdežto naši jsou už třeba takový jako zklidněný, už jako maj rádi svůj klid, už se nikam za

²² Pojem generace v tomto kontextu využívám tak, jak je používají respondenti. Nejedná se přitom striktně o generace v Mannheimově slova smyslu

ničím neženu. My jsme takový jako, že už nejsme mladý, už jsme jako zodpovědný, už máme to, ale přitom nejsme starý“ Halina, 27 let

V otázce definice vlastní věkové identity byli odpovědi osmi z deseti dotázaných ve věku 19 až 29 let konzistentní, všichni se zařazovali do významově homogenní skupiny „mladých“. Výjimku tvořily dvě respondentky, které se také považovaly subjektivně za mladé, ale zároveň se častěji vymezovaly vůči „dnešním mladým“ a své mládí v některých výpovědích zpochybňovaly. Tyto ženy se od ostatních komunikačních partnerů lišily tím, že byly starší (27 a 29 let) a obě měly stabilního partnera (jedna byla zasnoubená, druhá vdaná s ročním dítětem). Naopak 28letý muž, který stabilní partnerku dosud neměl, se považoval bezesporu za mladého.

„Já bych se zařadila, já bych se zařadila mezi mladý, protože jsem hrozně, já jsem furt hrozně dětská jo, co se týče prostě blbostí, duševně prostě (...) i co se týče starostí, já si jako moc věcí neberu, taky se mi neděje nic jako hrozného, takže tím pádem jakoby nemám moc starostí, musím zařukat, ale zase už jsem si kolikrát uvědomila, že jsem jakoby stará, třeba když mě můj bratr prostě se sestřenicí, který jsou stejně starý, odmítli vzít na náskou pařbu, tak říkali: no sestro to nejde, tam jako budou všichni jako my a tam se jako nehodíš. A najednou jsem stará.“ Halina, 27 let

Mládí je vnímáno jako čas bez starostí. Následné přibývajících starostí plynoucí z osamostatnění a z větší zodpovědnosti za vlastní život, práci, finanční zabezpečení, případně rodinu byly dotázanými vnímány jako signál konce mládí. Ačkoli to v rozhovorech přímo nepadlo, je možné z významu bezstarostnosti odvodit i vliv zdravotního omezení na vnímání sebe sama jako ve středním věku, který byl u dvacátníků zjištěn v kvantitativní analýze. Zdravotní omezení znamená starosti, což je dle dotázaných těžko slučitelné s mládím.

Mezi konkrétními hraničními body, které definují konec mládí, byly uváděny tyto: nalezení stabilního životního partnera, založení rodiny, konec studia (u vysokoškoláků) nebo konec prvních zaměstnání a nalezení stabilní práce.

„Mládí, to se mi vybaví pohoda, chození do školy, žádný starosti.“ Halina, 27 let

(komunikační partnerka odpovídá, kdy se přestala považovat za úplně mladou) „Takže...Jak se to stalo? No asi to přijde v určitém věku, když vyrostíš z takovejch těch jako nákejch chlapcovskejch let nebo prostě něk se jako usadíš nebo možná, možná jakoby když si najdeš stálýho partnera. Víš jako, začneš si jako všímat nákejch hodnot, tak možná potom jakoby se

posuneš někam jinam a už ti to nepřipadá, protože u mýho (mladšího) bratra to je vysloveně jako o rozjívěnosti, že jo.“ Halina, 27 let

„No já bych řekla, že je to podle tý vejšky třeba, že jakmile dostudujeme, tak začnem pracovat a už jako to mládí jako už se o nás jako moc neřekne, že jsme mladý, spíš jakože takový jakože začínáme bejt víc dospělý. Sice sme dospělý, že jo od 18, ale já si myslím, že to je do tý doby, než budeme studovat tu vejšku. Nebo takhle si myslím, že já to... že mě třeba naši takhle budou brát, že jako jsem mladá...“ Olga, 19 let

Nelze samozřejmě zobecňovat, že pocit mládí končí nástupem do stabilní práce nebo nalezením životního partnera. I pracující lidé, kteří mají vlastní rodinu, se mohou cítit a často cítí mládí. Tito lidé už ale netvoří členskou vrstevnickou skupinu pro dotázané dvacátníky. Chceme-li proto popsat konstrukci sociální identity nejmladších dospělých a jejich generace, je vhodné přijmout toto jejich vymezení členské skupiny.

Zdola pak dotázaní ohraničují vlastní věkovou skupinu mladých věkem pubescentním, vůči kterému se dotázaní dvacátníci vymezují. Dvacátníci sami hovoří o existenci nové, nastupující generace, kterou vnímají jako odlišnou od generace vlastní, a to zejména příliš volnou výchovou vedoucí k přehnanému sebevědomí a suverenitě. Při hovoru o mladších se tak dostávají do role starší generace lamentující nad podobou nastupující generace a vyslovující obavy o budoucnost společnosti:

„já mám třeba takovou jako averzi vůči tý generaci, co je teď jako, protože sem třeba jako, dám příklad... Cvičila sem aerobic, předcvičovala sem a oni mi to úplně tak znechutili, já sem nejdřív pomáhala s dětma, kterým bylo 7 let. Tak to ještě šlo. A pak sem měla holky, sama sem cvičila, který chodily do 4. třídy a mně přijdou prostě tak rozmazlený a tak jako takový věci řešej, že já prostě ve 4. třídě sem fakt jako řešila jako hračky a prostě sem si hrála a ty holky prostě přijdou úplně zmalovaný a prostě to je hrozný. (...) Mně vadí, jak se jako chovaj hrozně. Mně přijde, že tak jako pod náma ty lidi jsou takový jako namyšlený, že ty třeba i teď na střední, že ještě ten rok po nás jsou taky jako normální, a potom už nastoupili prostě takový jakoby, prostě hrozný takový umělý lidi, zmalovaný prostě, takový ty frajírci (...) A teď si jakoby přijdu, že bych byla hrozně stará, když říkám takovýhle věci, ale mně to tak přijde úplně jako ta doba teď úplně hrozná.“ Olga, 19 let

Jací jsou mládí? (konstrukce sociální identity mladých)

Po odlišení hranic věkové skupiny mladých lze přejít ke zkoumání konstrukce obsahu kolektivní identity mladých. Na základě výpovědi komunikačních partnerů lze vystavět model sociální identity mládí jako jeden celek, složený ze tří složek, z nichž

každá se projevuje určitými vlastnostmi. Těmi jsou identita věková, generační a životní fáze. Tyto tři složky se prolínají a samotnými představiteli mladých nejsou rozlišovány systematicky. Přesto je jejich existence v rozhovorech zřejmá a lze také odhalit, kdy nabírá na důležitosti která z těchto složek a jak společně formují vztah mladých k jiným věkovým kategoriím:

Vlastnosti věkové skupiny mladých

Věková složka, jak z názvu vyplývá, je dána zejména chronologickým věkem a procesem stárnutí. Její podstatou je, že její vlastnosti mohou teoreticky být společné mladým v jakémkoli historickém období (a dotázaní tuto podobnost napříč časem očekávají). V různé době se liší spíše projevy těchto stálých charakteristik mládí.

„Já si myslím jako, že na jednu stranu jako ty holky jsou furt stejný ať žijou v jakýkoli době jo. Taky se chtěly prostě třeba líbit určitě, akorát, že k tomu měly jiný prostředky než máme my, že jo. Jako asi uvaž, asi jako holka uvažuje furt stejně podle mě asi v jakýkoli době. Jo, že prostě seš holka, prostě máš určitý myšlenkový pochody, který v podstatě je jedno jestli je generacema nebo ne.“ Halina, 27 let

(hovoří o tom, jak prožívala své mladí respondentky babička) „Ono se vždycky řekne prostě, že si to člověk neumí představit, ale co já jsem třeba slyšela, kolik babička měla kluků a takovýhle prostě, jak taky chodila domů pozdě a jak se taky opili někde nějakou borovičkou, takže ono to bylo všechno, si myslím stejný. Akorát tím stylem života a tím, jak jsem řekla, že neměly ty věci, který my teď máme-moderní technologie tím teď myslím, tak prostě měli ten život trochu jinej. Ale jako co se týče třeba té povahy nebo toho myšlení nebo toho prostě chování mezi těma vrstevníkama, tak to si myslím, že bylo jakoby srovnatelný. Jenom jde o to, že se prostě bavili o jinejch věcech, ale bavili se o nich prostě stejně.“ Klára, 20 let

Mezi základní atributy věkové složky identity mládí lze zařadit:

Plány do budoucna, ideály (třeba i uvědoměle naivní) a zvědavost na to, co bude. Založení rodiny a nalezení stabilní práce proto představuje konec mládí – jistý partner a práce jsou odpověďmi na základní otázku definující mládí, která zní: „Jak to se mnou všechno bude?“

„Já si myslím, že je to hlavně v těch ideálech. Že ty mladý, jak maj ještě ten život ještě před sebou, všechno vidí tak růžově (...) Ty ideály hlavně o tom životě, jak budeme žít, jak budeme vydělávat a takhle. V tomhle ty ideály a můžou si o tom pak třeba i snít a vyprávět. Ten starej, ten už ty naše názory

bude jakoby pod... nebo ty naše to co mu budeme vyprávět už tak podtrhá a říká no tohle to ale v životě nefunguje a to neradi slyšíme. I když má, přestože má pravdu, neradi to od něj uslyšíme a to nám na tom taky možná bude vadit, že skrytě budeme vědět, že má pravdu, ale neradi to uslyšíme. Za to ten mladej, ten nic takovýho neřekne, ten sám jako my nic nevíme, takže fakt to možná vyjde ty bláho koupíme fakt tu společnost a vyděláme pět miliard.“ Andrej, 20 let

Další charakteristikou věkové identity mládí je zvědavost a zájem, a to v širokém poli významů: mladým je vlastní zájem o informace, o řešení abstraktních témat, která se jich přímo netýkají, zájem o koníčky, zájem o cestování s cílem poznání, zájem o vzdělávání.

Dále byla zmiňována potřeba sdílení a komunikace a velký význam přátelství mezi mladými lidmi. Postupy sdílení informací jsou sice dnes díky informačním technologiím velmi odlišné od postupů v minulosti. Stále se však jedná o tutéž potřebu prostupující časem – žít společensky, být v kontaktu.

„Tak já myslím, že ty mladý se o hodně věcí chtěj podělit s ostatníma, takže všechno vykecaj. Pořád něco řešej buď na Facebooku nebo mezi sebou. Mají rádi drby, jsou ukecaný a ty starý lidi většinou už spíš tak to vžycdky vemou a nějak si to srovnaj sami v tý hlavě a tolik o tom nediskutujou. Maj takovej ten svůj klid a že už třeba ani věci, který se jich tolik netýkaj ani neřešej a to ty mladý naopak mají rádi drby. I když to není vůbec o nich a vůbec se jich to netýká tak to.“ Klára, 20 let

„Mladý aktivity... no kromě teda toho sportu ten to necháme. Myslim si, že takový trávení času jako s kamarádama, chodění do hospod nebo do baru, na diskotéku nebo na víkend někam odjet. Nedokážu si představit jako, že pojedu třeba s rodinou nebo tolik nejezdím s rodinou, radši jedu s kamarádama“ Anežka, 20 let

Poslední často uváděná charakteristika mládí je dle komunikačních partnerů zmíněná bezstarostnost a s ní související optimistický pohled na svět. Reálné starosti předznamenávají konec mládí. S nedostatkem starostí souvisí také nízká zodpovědnost, někdy až ochota riskovat, neopatrnost a nedostatek strachu, což jsou další atributy, které mladí své vlastní skupině přisuzují. Mladí lidé si uvědomují, že často jednají bezhlavě, a že starší jim leckdy mohou dobře poradit. Svou omylnost však vnímají jako něco, na co mají právo, a co si nechtějí nechat vzít uvážlivějšími staršími.

M: „A do čeho těďka myslíš, že se ty mladý hrnou po hlavě třeba?“
(respondentka zmínila, že k tomu dochází)

K: „Do všeho, tak ono je to daný tou spontánností, že se o ničem moc nepřemýšlí a právě ten starší člověk už si všechno tak promyslí co by se mohlo stát, spíš zváží ty negativa než ty pozitiva a mladej člověk to neřeší a pak třeba narazí a právě to k tomu patří, protože on si potřebuje ty špatný zkušenosti jako projít. A musí se spálit, aby zjistil, že příště už ne“ Bára, 25 let

Vlastnosti mladé generace

Generační stránka věci vystupuje do popření v jiných kontextech a má odlišný obsah. Generační aspekty jsou ty, které vyplývají ze zasazení života mladých v určitém čase a místě, a které jsou stavěny do protikladu k atributům mládí v přechodných historických etapách.

Současná mladá generace bývá nazývána „generaci on-line“. Sak a Kolesárová (2012) uvádějí, že moderní technologie jsou to, co konstituuje generaci dnešních mladých. Zásadní změnou, která dala vzniku nové historické generace, podle nich v tomto případě nebyla změna politická, ale změna v oblasti technického pokroku. Téma ovládání technologií se skutečně objevilo téměř ve všech rozhovorech s juniory a lze je tak zařadit mezi podstatné složky generační identity mladých. Téma moderních technologií však mládí často používali spíše pro definování ostatních generací jako těch „off-line“, než že by jejich sebeobrazu dominovaly mobily a internet. Zdá se, že zejména pro mladší dvacátníky jsou moderní technologie takovou samozřejmostí, že jejich význam pro vlastní život často už ani nevnímají. Slovníkem Mannheimovy teorie by se dalo říci, že pokrok v moderních technologiích možná nebyl tak významnou změnou, se kterou se mládí lidé setkali při svém vstupu do dospělosti. Dnešní dvacátníci, obzvlášť ti starší z nich, si sice pamatují první mobilní telefony, dostávali je však často ještě na základní škole, tedy jako děti. Jejich sžívání se s nimi proto nepředstavovalo takový zlom v jejich životě, jako lze očekávat například u dnešních třicátníků.

Vedle života on-line si mládí lidé uvědomují, že je od předchozích generací odlišuje větší škála životních možností. Tento stav je vysvětlován pádem komunismu. Pád komunismu přitom není to, co by dnešní dvacátníci prožili ve svém formativním období, tedy co by dle teoretických předpokladů mohlo tvořit základ dané generace. Výpovědi dotázaných ale dokládají, že život ve stále připomínaném a proto silně

uvědomovaném stavu „svobodné společnosti“ tvoří důležitou společnou zkušenost dnešních mladých, kterou prožívali a prožívají v období formování své osobnosti.

Pokud zjišťujeme podrobněji, jaké „možnosti“ mají mladí na mysli, když o své generaci hovoří, ukazuje se poměrná monotematicnost odpovědí. Obsahům chápání pojmu širokých možností vévodí témata cestování a vzdělávání (existují různé formy vzdělávání a přístup k nim je volný). Touha po cestování jako aktivně využívaný popis vlastní generace, se vyskytla téměř ve všech rozhovorech. U mladých se cestování profiluje nejen jako koníček a způsob trávení volného času, ale i jako životní hodnota, cíl, smysl snažení se. Cestování přitom znamená mobilitu ve všech možných podobách: ježdění na zahraniční zájezdy, objevování Česka, studium či pracovní stáže v zahraničí, krátké cesty za poznáním a podobně. Pozitivní význam cestování nebyl zpochybňován. Jednoduše správný mladý člověk cestuje. Kdo necestuje, je pasivní a mladí mu nerozumí. Dnešní mladou generaci by se tak chtělo nazvat generací cestovatelskou.

„My sme generace, která jakoby může mít všechno a může se, když se aspoň trochu chce a trochu snaží, tak se podle mě může člověk podívat kamkoliv do světa a zažít prostě hrozně moc věcí a záležití jenom jakoby na něm a to třeba dřív prostě jako ste nemohli. Ani podle mě ani za tý generace mejch rodičů jako nemohli dělat cokoliv a to je podle mě hodně tím, z jaký doby jako sme vyšli, že nás už vlastně nic jako nesvazuje. Jako my si prostě v podstatě můžem dělat, co chcem a to dřív nebylo.“ Olga, 19 let

„A lidi by, kor teď ta naše generace si nikdy neuvědomuje, co má jo. A ty možnosti volnejch výjezdů do zahraničí a možnosti toho volnýho studia!“ Tobiáš, 20 let

M: „A který třeba možnosti myslíš nějak konkrétně?“

K: „No žilo se úplně jinak, že jo prostě, necestovalo se tak, já nevím, třeba babička doteďka říká, prostě jak brácha, měla bráchu, nebo její brácha prostě byl blbej a protože byl kluk, tak ho máma dala na školu a já jsem prostě byla skvělá ty jo prostě mě škola šla, já nevím, mý slohy se četly po celý škole, ale šla jsem na švadlenu, protože jsem byla holka, už jakoby nebyly peníze, třeba na to abych šla taky na školu.“ Halina, 27 let

Cestování předchází potřeba alespoň základního materiálního zabezpečení. S tím souvisí další konstituční prvek generace mladých: dotázaní si uvědomují fakt, o kterém hovoří řada postmoderních filozofů, že totiž dnes žijeme ve společnosti materiálního dostatku (Beck, 1992; Giddens, 1998). Mladí lidé vnímají, že od předešlých generací je odlišuje dobré materiální zajištění; mají pocit, že mají vše, co chtějí. S tím ovšem

souvisí i menší důležitost, jakou přikládají vlastnictví věcí. Peníze si je dle nich potřeba „užívat“. Když tedy mluvíme o mladých jako o představitelích konzumní společnosti, musíme si představit spíše hyperkonzumenty Gilla Lipovetského (2007). Spotřeba má v jejich životě velmi zásadní místo, ale spotřebovávají chtějí zejména pozitivky, nikoli statky.

K: „Jsme pořád bohatší a bohatší a dřív ty lidi byli takový chudý a myslím si, že si toho nemohli tolik dovolit, že měli třeba dvoje kalhoty. A teď prostě třeba ty starý taky jsou na to, že si ty mladý tolik těch věcí nevážej, že oni měli třeba fakt jedny boty, jedny boty na ven jedny boty do společnosti. A teď já mám patery boty a je mi to jedno, moc se jako o ně nestarám, jsem takovej možná lempl na to. A že je štvé, že si těch věcí tolik nevážíme, že jich máme tolik a plejtváme tím.“

M: „A je to tak?“

K: „Je. Je to tak. Taky starý lidi (...) oni si těch věcí vážili, protože jich tolik neměli a já si jich nevážim, protože jich je hodně. Zníčí se mi boty, ježíš ty je smutný, tak si koupim nový no dobrý, takže asi takhle.“ Andrej, 20 let

S hédonismem, jako rozšířenou hodnotou mládí, souvisí také odkládání rodičovství. To je téma, které zaznělo v některých rozhovorech, a vysvětlováno bylo právě přáním déle si užívat, případně nejprve vybudovat kariéru.

„Já myslím, že jakoby současná generace jakoby odkládá to pořízení si toho prvního dítěte s tím, že jakoby se chtějí věnovat více sami sobě, což je podle mě dobře, protože oni jakoby maj chuť se vzdělávat, choděj na nějaký ty jazykovky, choděj na nějaký ty kurzy, ten volnej čas zabíjí spíš s přáteli a nechtěj se jakoby ještě uvazovat.“ Martin, 28 let

Poslední hromadně uváděný prvek odlišující dnešní mladou generaci od předchozích, je podle juniorů demokratičtější styl výchovy, jakého se jim dostalo v rodinách. Téma změny výchovy v rodině k větší volnosti, a zároveň otevřenosti, se objevilo v několika rozhovorech, jak u mladých tak u seniorů. Projevem volnější výchovy je zejména větší svoboda prožívání a vyjadřování a méně domácích povinností. Důsledkem je dle komunikačních partnerů vyšší sebevědomí, otevřenost, emotivnost, ale i vědomá nižší úcta k autoritám a větší dravost u dvacátníků. Uvolnění výchovy v rodinách dotázaní spojují s rozvojem demokracie v České republice, která se spolu s režimem přenesla i do rodin. Tento trend přitom vnímají nejen na sobě samých, ale zejména na ještě mladší generaci. V případě vlastní výchovy je přitom volnost chápána pozitivně, pokud jde o volnost výchovy nastupujících generací, je zde naopak

vyslovována obava o další vývoj. Tím je možné ilustrovat replikaci odvěkého mechanismu stěžování si na chování a drzost „dnešních mladých“, které je možné zaznamenat u dnešních dvacátníků stejně jako u dnešních seniorů nebo jako ve 3000 let starých egyptských papyrech a spisech starých Řeků (Hoftstede, 2001, str. 35).

„Ty děti (v generaci prarodičů) měly doma víc povinností, že musely třeba pomáhat, že většina lidí měla statek nebo lidi pěstovali slepice, králky, takže děti musely krmit a takovýdle. Musely doma pomáhat a to. My slepice ani králíky nemáme, takže nic takového dělat nemusim.“ Andrej, 20 let

(komunikační partnerka studující pedagogickou školu) „Jako občas je to úplně nezvládnutelný, že právě ta demokracie, která nastolila nějaký úplně jiný měřítko toho chování, tak dovoluje strašně moc těm mladejm, protože oni se nebojej cokoliv udělat, když to není ničím omezený, žádný postihy za to nejsou, takže prostě proč ne. (...) Jako je to problém, ta svoboda toho, že si každéj může, že každéj je v tý třídě stejně důležitěj, jako ten učitel a to snížení těch rolí a tý autority jde hrozně teďka rychle nebo v posledních letech se hrozně zvedlo. Protože co mi teďka říkala ta jedna učitelka, ke který chodim na praxi, tak říkala, jako vaše generace to bylo prostě zlatý, teďka ty děti necvičej na ty housle, neposlouchaj, nedělaj to, co chci, možná už je taky trošku starší a není tak trpělivá, to je možný, to já nemůžu říct, ale těžko říct, říká to víc jako třídletých starších paní.“ Bára, 25 let

Vlastnosti mládí jako životní fáze

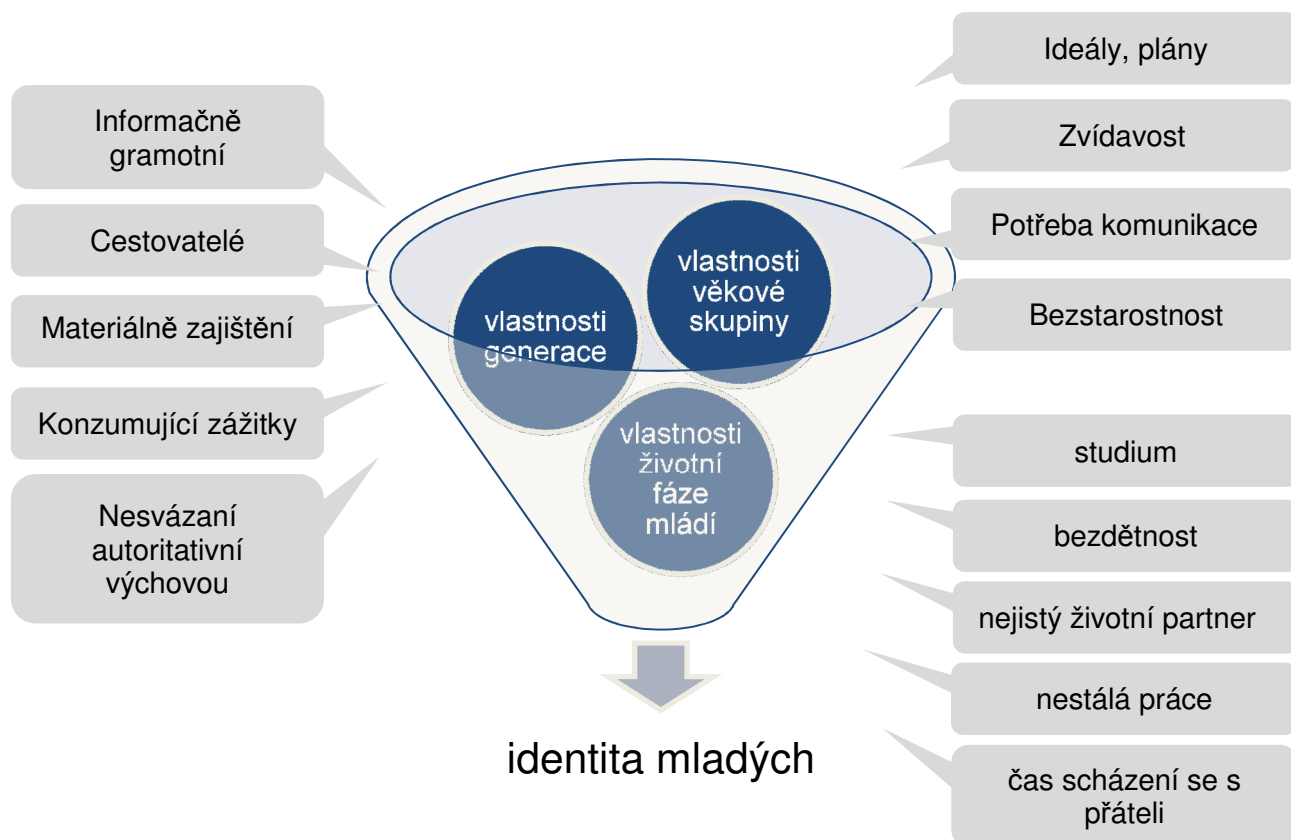
Kromě výše uvedených věkových a generačních charakteristik jsou pro konstituci identity věkové kategorie mladých důležité i určité aspekty společně prožívané životní fáze. Mládí, to znamená: „My, kteří studujeme“ (u vysokoškoláků), „my, kteří nemáme rodinu“, „my, kteří zkoušíme první práce“, „my, kteří ještě nemáme (nebo nevíme, jestli máme) stálého životního partnera“. Jak bylo naznačeno výše, pokud již člověk například rodinu má, může se nadále cítit subjektivně mladý. Je však málo pravděpodobné, že ho majoritní skupina mladých přijme za člena své vrstevnické skupiny.

S výše popsanou životní fází studií, prvních zaměstnání a nestálých partnerů také souvisí určité způsoby trávení volného času, které mladí považují za typické pro jejich aktuální život. Mezi ty společné patří zejména záliba ve scházení se s přáteli a již zmíněné cestování.

Celkový model identity mládí

Výše popsané vlastnosti tří složek identity mladých je možné shrnout pomocí modelu v Obrázek 1. Identita mladých je spoluvytvářena vlastnostmi mládí coby věkové kategorie, vlastnostmi generace Čechů narozených na přelomu 80. a 90. let a náležitostmi určité životní etapy, kterou dvacátníci standardně právě prožívají. Jednotlivé složky formují vědomí vlastní identity mladých společně, přitom je ale lze teoreticky vymezit a popsat. Analytické výhody, které plynou z jejich odlišení, budou popsány v kapitole následující po představení konstrukce identity seniorů.

Obrázek 1 Model identity mládí

5.1.3.3 Identita seniorů

Vůči komu se vymezují senioři?

V kvalitativním výzkumu seniorů byli dotázáni komunikační partneři v širokém věkovém spektru od 63 do 83 let. Tato širší definice věkové skupiny seniorů odpovídá jiným výzkumům seniorů v Česku: Sak a Kolesárová (2012) využívají k vymezení seniorské populace ve své knize Sociologie stáří a seniorů většinou věk 60 let, pouze v některých tabulkách separují zvlášť skupinu starší 70 let. Stejný postup využila v první české monografii na téma stárnutí a ageismu Vidovičová (2008). Sýkorová ve svém kvalitativním výzkumu seniorů dotazovala respondenty ve věku 62 až 93 let a v závěrech studie nazvané „Senioři a významy generace“ (2007) došla ke zjištění, že tyto kohorty tvoří jednu generaci vymezující se vůči ostatním generacím jednotným způsobem.

Jakým způsobem se vůči jiným věkovým skupinám vymezují komunikační partneři v prezentovaném kvalitativním výzkumu? Všichni dotázaní vymezovali sebe a své vrstevníky vůči lidem mladým, a to jak ve smyslu věkové skupiny mladých (ti bezstarostní, užívající si mládí apod.), tak ve smyslu historické generace „dnešních mladých“ (ti narození do doby svobody, neomezených možností, ale také tvrdého kapitalismu). Stejně jako ve výzkumu Sýkorové (2007) však senioři téměř nezmiňovali existenci generace středněvěké. V tom je rozdíl oproti juniorům, kteří spontánně definovali minimálně tři kohabitující generace v české společnosti. Pokud senioři vypovídali o generaci střední, bylo to pouze v kontextu rodinném, při hovoru o svých dětech.

Naopak generace mladých je dotázanými seniory registrována jak v kontextu rodinném, tak na úrovni celospolečenské a tvoří tak nejvýznamnější věkovou kategorii, vůči které se senioři vymezují²³. Ve srovnání se současnými mladými se všichni dotázaní shodně vnímají jako ti staří, ovšem s velmi odlišným pohledem na to, co to staří je a jak k němu přistupovat. Věková identita seniorů je tak jednoznačně vnímána s větší variabilitou, než tomu bylo u mladých, kteří se na charakteristikách vlastní věkové skupiny vesměs shodovali. Při rozlišení tří skupin vlastností, které definují

²³ Vliv přikládání rozlišení věkových skupin mladých a starých vyplývá i ze scénáře rozhovoru, který byl zaměřen na vztahy napříč těmito dvěma segmenty dospělé populace. V případě rozhovorů s mladými však na rozdíl od rozhovorů se seniory byla většinou respondentů přítomnost střední generace, případně generací, spontánně zmiňována.

věkovou skupinu seniorů (pohled věkový, generační a životní fáze), je možné opět podrobněji popsat konstituční prvky identity seniorů v jejich rozdílnostech i podobnostech:

Jací jsou seniori? (konstrukce sociální identity seniorů)

Vlastnosti věkové skupiny seniorů

Do této sekce patří charakteristiky, které seniori zdůrazňovali jako definiční prvky věkové skupiny seniorů, vyplývající z délky jejich života a z procesu biologického stárnutí, tedy bez ohledu na čas a místo prožívání stáří. Mezi tyto charakteristiky patří zejména význam životních zkušeností. Seniori se vnímají jako ti, kteří mají zkušenosti, a kteří jsou tak lépe schopni vyhodnocovat nové výzvy a prožívané situace. S nahromaděnými zkušenostmi také souvisí větší uvážlivost a obezřetnost seniorů, kteří už jsou zvyklí očekávat komplikace a skrytá negativa v na první pohled zajímavých výzvách či novinkách.

„Mladí si myslí, že prostě svět jim patří, že neexistuje žádná překážka, která by, pokud chtějí něco dokázat, která by je mohla zaskočit. Kdežto staří lidé uvažují na základě svých životních zkušeností a znalostí.“ Hana, 72 let

„Určitě člověk s věkem má víc zkušeností, takže nedělám ukvapená rozhodnutí, což v tom mládí teda jako se často děje. Potom samozřejmě jsem jako taková skeptičtější taky díky zkušenostem, nevidím věci tak optimisticky jako ve dvaceti.“ Milada, 63 let

Dalším prvkem, který dle komunikačních partnerů odlišuje stáří je klesající energie, případně zhoršené zdraví. Do interpretace zdravotních potíží a jejich významu jako konstitučního prvku věkové identity se ale již promítá důležitý fenomén ovlivňující seniorskou věkovou identitu, a to fenomén zvládnání stáří. Koncept úspěšného stárnutí či akceptace vlastního stárnutí použila ve svém výzkumu i Vidovičová (2008), kde ho měřila za pomoci kvantitativní škály. Tou byl zjišťován vztah člověka k jeho vlastnímu stárnutí: chuť do života, pocit užitečnosti a pozitivní akceptace změn, které stárnutí přináší. Jak přitom bylo dokázáno, míra akceptace vlastního stárnutí souvisí s dalšími aspekty života seniorů, jako například s jejich subjektivním věkem nebo subjektivním bohatstvím. Ačkoli nebylo primárním cílem tohoto kvalitativního výzkumu zjišťovat

zvládání stáří u dotázaných, tento fenomén se spontánně ukázal jako významný fakt ovlivňující konstrukci identity seniorů. Na základě způsobů zvládání stáří lze vytvořit typologii dotázaných seniorů do tří skupin s odlišnou věkovou identitou:

Vzdorující stáří „**Nejsem starý, jsem aktivní senior**“

- Úvodní otázka rozhovoru „Co se vám vybaví, když se řekne mládí, stáří“ u nich vzbuzuje negativní asociace se stářím, které jsou ale vztahovány k „ostatním starým“
- Vykonávají dle vlastního vyjádření „nestaré aktivity“ (studium jazyků, sport, scházení s přáteli), což v nich vyvolává pocit hrdosti
- Lichotí jim, když je mladí přijmou mezi sebe, když se s nimi přátelí, když je nepovažují za staré
- Cíleně vzdorují „starým tématům hovoru“, za jaké považují zejména téma nemoci. Pokud se o nemocích baví, neradi to přiznávají
- Jejich role „aktivního důchodce“ je pro ně významným zdrojem pozitivní identity. Tuto cestu považují za správnou a s despektem popisují příklady „pasivních“ seniorů

(komunikační partnerka rozlišuje pozitivní a negativní přístup ke stárnutí. Je dotázána na příklad pozitivního): „No kladný přístup tak to mám několikero spolužáků třeba, se kterými chodíme na italštinu, normálně v rámci jazykový školy tam máme takovou partu holek a kluků teda mého věku (...) jsou to všichni lidi, kteří teda jako mají zájem o okolí, snaží se třeba i když jsou důchodového věku tak ještě jako něco pracovat a tak.“ Milada, 63 let

M: „A zažila jste nějakou situaci v kontaktu s mladým člověkem, kdy vás ten člověk třeba příjemně překvapil jako svým jednáním nebo chováním?“

K: „Ano.“

M: „Tak jestli můžete tedy nějaký konkrétní případ nebo o co šlo?“

K: „No tak třeba tady tu kolegyni mladou, co jsem teď uváděla, která mi velmi polichotila tím, že teda vlastně mě přijala za kamarádku.“ Milada, 63 let

„Shodou okolností já jsem členem skupin lidí, který dělají věci, jsou teda i v poměrně vyšším věku aktivní a jsou aktivní takovým způsobem, že mnozí teda mladší by o nich řekli „no teda v jejich věku?“, protože ta aktivita teda je především tedy v oblasti nějakých společně sdílených zážitků, ať je to třeba kultura nebo je to třeba sport, turistika. (...) To jsou třeba dovolené na kolech, kde ty výkony na kolech jsou pro spoustu lidí toho věku, v jakým jsme my, nedosažitelný.“ Milan, 67 let

Vyrovnaní se stářím „Byl jsem mladý, teď jsem starý, no a co“

- Stáří v nich evokuje neutrální, čistě popisné asociace (více cestování k doktorům) nebo pozitivní asociace (více času pro sebe, na rodinu), v obou případech vztažené na sebe sama
- Považují za nutné zachovat si zájmy a koníčky, chodí za kulturou, čtou, navštěvují rodinu, to vše přitom při uvědomění si vlastních zdravotních omezení nebo při přiznané nutnosti občas „přemocnost lenost“
- Nechtějí se soustředit na nemoci, ačkoli vnímají, že se jejich zdravotní stav a výkonnost zhoršuje
- Na rozdíl od první skupiny se nechtějí podobat mladým. Považují se za odlišnou skupinu lidí v jiné životní fázi, případně i kritizují kult mládí, který cítí ve společnosti

„Tak stáří, já jsem rád, že jsem starej. Chodím do Armády spásy na obědy no a tam je taky zpěv Radostné stáří a je nás tam asi 15, 20 babiček a zpíváme, cvičíme teďka, budeme chodit..už loni jsme byli v 6ti domovech důchodců okolo Prahy jako Litoměřice.“ Zdeněk, 76 let

„Lidé, kteří hodně čtou, kteří i ve stáří se věnují každodenním novinám, sledují společenské dění, tak stárnou pomaleji než lidi, kteří se upnou na své nemoci a jaksí vnoří se do toho, že už s tím věkem se nedá nic dělat.“ Hana, 72 let

„Přeci jenom ta pohodlnost je velice taková svádivá a lákavá, chvílku si člověk poleží, chvílku pospí a přijde jako ponocný, jako muž zbrojný nouze tvá, jako vlastně bída, takže neměli bychom příliš si lebedit v tom stáří. Dost času se stráví cestami k doktorům a k vyšetřením, těch je procentuálně víc než v takovém tom věku produktivním, kdy člověk se cítí plný síly a na leccím mávne rukou.“ Luboš, 72 let

M: „Co se vám vybaví, když se řekne pojem stáří?“

K: „Stáří...no že stářím nekončí život, že já jsem třeba, jak bych to řekla, když jsem začla bejt v důchodu, tak jsem vlastně si začla uskutečňovat spoustu věcí, na který jsem neměla čas ani peníze. (...) Takže to stáří, pokud je člověk zdravěj nebo tak normální mobilní, tak si myslim, že v dnešní době může uskutečňovat svoje sny.“ Alžběta, 69 let

„Mládí, mládí furt jako poskakovat a furt brát alwaysky, že jo asi tak... prostě když vidíte na něco reklamu, tak málokdy je tam starej člověk a když je tam starej člověk, tak je to taková jakoby zkreslená, materialistická jo reklama...no u reklam to jinak nejde, že jo, ale takový nesedí mi to...nesedí mi to.“ Anna, 70 let

Přijetí negativní identity stáří „Jsem starý, a to je zlé...“

- Stáří v nich vzbuzuje pouze negativní asociace při jejich vztažení na sebe sama (zdravotní problémy, starosti, omezenost)
- Témata, která považují za „vlastní“, a o kterých si povídají s vrstevníky, jsou starosti, nemoci a „problémy stáří“
- Negativní pohled na svůj současný život i na svět souvisí s přesvědčením, že ve stáří má člověk víc problémů – zdravotních, existenčních, obavy o druhé.

„No mládí uteče strašně rychle a je tady stáří, což už není moc příjemné.(...) Stáří znamená bolesti kostí všech a přidružuje se jedna nemoc za druhou- vysoký tlak, cukrovka, srdeční arytmie a těším se, jestli to někdy skončí, ale to bude asi až těsně před hrobem.“ Marie, 74 let

M: „Když se řekne stáří, tak co ten pojem pro vás znamená?“

K: „Omezenost, především omezenost pohybu, vyjadřování, častá bolest, že jako choroby, a tak dále.“ Karla, 83 let

„Když máme takový ty třídní srazy, protože teď už je máme třeba po 50ti letech, nu takže většinou už jsme tam samý ženy a protože to je z obecný školy, no takže tam každej si vyleje srdce tím, že prostě řekne, co ho bolí a jaký má problémy.“ Marie, 74 let

Tyto tři způsoby vnímání stáří coby životní etapy separují seniory do tří skupin s odlišnými věkovými identitami, které se vůči sobě vzájemně vymezují (zejména vzdorující stáří se vymezují vůči těm, kdo přijali negativní identitu stáří). Toto zjištění komplikuje možnost studovat seniory jako homogenní skupinu s alespoň přibližně podobným vztahem k ostatním věkovým skupinám. Zároveň ale toto zjištění poskytuje návod pro lepší vymezení věkové skupiny seniorů. Jak se totiž ukazuje, podoba seniorské věkové identity může značně souviset s věkem seniorů. Seřazení komunikačních partnerů podle věku a jejich zařazení do tří popsaných segmentů vypadá následovně:

- Zdena, 63 let, *vzdorující stáří*
- Milan, 64 let, přijal negativní identitu stáří
- Emil, 67 let, *vzdorující stáří*
- Libuše, 69 let, vyrovnaná se stářím
- Hana, 70 let, vyrovnaná se stářím
- Andrea, 72 let, vyrovnaná se stářím

- Václav, 72 let, vyrovnaný se stářím
- Jarmila, 74 let, přijala negativní identitu stáří
- Eduard, 76 let, vyrovnaný se stářím
- Marie, 83 let, přijala negativní identitu stáří

Je zřejmé, že vzdorování stáří a přijetí identity aktivního seniora je dostupnější pro mladší dotázané. Mladším seniorům jejich zdravotní stav spíše umožňuje aktivní trávení volného času. Zároveň dnešní šedesátníci ještě prožili téměř polovinu svého produktivního života v demokratickém režimu (což je seniory vnímáno jako podstatný historický předěl, viz. dále). Samozřejmě kvalitativní výzkum neposkytuje vhodnou oporu pro zobecňování výsledků. Souvislost seniorské věkové identity komunikačních partnerů a jejich věku byla ale v rozhovorech zjevná a její interpretace je logická. Doporučení plynoucí z analýzy věkové identity seniorů proto zní, že v případě snahy o studium seniorů coby skupiny je bezpečnější vynechat z analýz šedesátníky a soustředit se na osoby starší 70 let. U šedesátníků je větší šance, že budou identitě stáří dosud vzdorovat a budou starší seniory považovat za představitele nečlenské věkové skupiny (obzvláště ve věkové kategorii do 65 let, z nichž se dle Tabulka 5 považuje za staré pouze 59 % osob).

Vlastnosti generace seniorů

Seniory (stejně jako mladé) spojuje kromě podobného věku také blízké datum narození a s ním související stejné historické události formující jejich život. Generace současných českých seniorů je specifická tím, že prožila řadu politických převratů a radikálně odlišných společenských uspořádání. Zatímco dnešní mladí mají žitou zkušenost pouze s polistopadovou společností, senioři mají zkušenosti zásadně pestřejší. Starší z nich v dětství prožili válku a německou okupaci, osvobození 1945, všichni únor 1948, politické procesy 50. let, uvolnění v 60. letech a Pražské jaro, okupaci následovanou roky normalizace a přes Sametovou revoluci se dočkali až budování kapitalismu a neoliberální společnosti. Přijmeme-li Mannheimovu tezi, že historická generace coby skupina je vytvořena společenskou změnou v době svého dospívání (Mannheim, 2007), stále zůstává mnoho potenciálních definičních prvků generace seniorů. Otázka zní, které z historických událostí tvoří základní generační souvislost skupiny seniorů, a jaký má proto jejich generační identita obsah.

Jak bylo uvedeno v části o metodologických limitech vlastního výzkumu, rozhovory se seniory nepřinesly v některých tématech tolik informací, kolik bylo očekáváno. Sekce o generační identitě seniorů k takovým problematickým místům patří. Proto bude v této podkapitole věnován větší prostor představení zjištění výzkumů seniorů jiných autorů, které lze využít k triangulaci s vlastními daty.

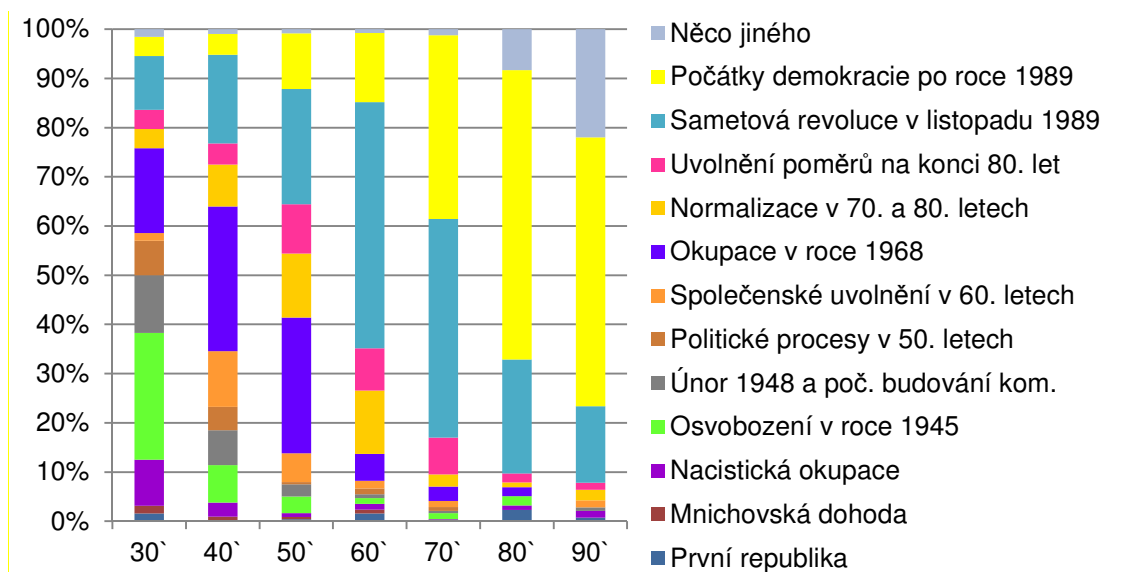
Sak a Kolesárová (2012) uvádějí, že životním vrcholem generace dnešních seniorů byla „zlatá šedesátá“ a událost, která nejvíce ovlivnila generaci seniorů, byla okupace roku 1968:

„Největší tlak velké historie (společenské) na malé historie (osobní, rodové) zaznamenala tato generace po srpnové okupaci Československa. (...) Událost velké historie, „srpnová okupace“, se promítla do statisíců vláken malé historie, na jejichž konci bylo konkrétní vědomí diskriminovaných lidí a jejich rodin, reagující na událost ve formě politických a ideologických názorů, postojů a hodnot.“ Sak a Kolesárová (2012, str. 53)

Členové generace seniorů byli dle Saka a Kolesárové morálně, osobnostně a charakterově formováni zejména tím, jakým způsobem se objektivně i ve svém vědomí vyrovnali s událostmi, které následovali po Pražském jaru. Generace seniorů je Sakem popisována také jako generace s výraznou schopností kritického myšlení právě díky tomu, že byla nucena vyrovnat se s několika způsoby „přepisování historie“.

Sak a Kolesárová tyto své závěry o vlastnostech seniorské generace vyvozují logicky, avšak bez využití empirických dat z výzkumu generační identity samotných seniorů. Jejich představu, že nejdůležitější událostí života dnešních seniorů, byla okupace roku 1968, však podporuje jeden z výsledků výzkumu Historické vědomí 2010 (Vinopal & Šubrt, 2012). Graf 2 převzatý z tohoto výzkumu ukazuje, že mezi ostatními možnými událostmi vybrala největší část respondentů narozených ve 40. letech (dnešní sedmdesátníci) právě okupaci z roku 1968 jako událost, která nejvíce ovlivnila život jejich generace. Na druhou stranu je třeba dodat, že nad tímto mezníkem nepanuje v dané desetileté kohortě v žádném případě shoda (jako je tomu například u významu Sametové revoluce pro narozené v 60. letech).

Graf 2 Která z událostí nejvíce ovlivnila života vaší generace?

Zdroj: Šubrt, Vinopal 2012

Sýkorová (2007) ve svém výzkumu na téma způsobů konstrukce generační identity seniorů dochází k jiným zjištěním. Konstatuje, že senioři (v jejím případě 15 respondentů ve věku 62 až 93 let) vnímají sami sebe jako „generaci postiženou válkou“ a současně „generaci skromnou“. Senioři se vztahovali k ostatním starým jako k těm, s nimiž je spojuje podobný osud ovlivněný zkušeností s těžkými válečnými lety. Prožité složité události v dětství a mládí je zároveň ovlivnily až do současnosti zejména v tom smyslu, že jsou schopni se uskromnit a nejsou tak materiálně nároční, jako generace následující.

Sýkorová dále uvádí, že její dotázaní v rozhovorech téměř nezmiňovali období převratu 1948, Pražského jara ani sovětské okupace v roce 1968, což je v kontrastu s výše uvedenými závěry Saka a Kolesárové. Někteří senioři v rozhovorech zmiňovali až období poté, tedy padesátá léta, případně normalizaci. V souvislosti s nimi se pak vnímali jako příslušníci „generace postižené komunismem“, která se vyznačuje schopností vzdorovat režimu a udržet si kritické myšlení (což už dalším závěrům Saka a Kolesárové odpovídá).

Co se týče politických událostí, dle výpovědí komunikačních partnerů mého kvalitativního výzkumu ovlivňuje generační identitu seniorů zejména život prožitý v komunistickém režimu. Dotázaní senioři nezmiňovali žádný z politických převratů minulosti jako ten, který by zásadně ovlivnil jejich život nebo stmelil jejich generaci. Jako významný přelom uváděli až revoluci v roce 1989. Ta již zásadně neformuje

vlastní život seniorů, ale odlišuje je od generací mladších, které prožívají větší část života ve svobodné (a také kapitalistické) společnosti.

„No to je samozřejmě propastnej rozdíl mezi dobou, já nevím před 30ti, 40ti lety a teď, protože tehdy teda v době mého mládí zdaleka to kvantum těch informací, kterým je dneska ta mladá generace zavalovaná, to neexistovalo. Ten život byl teda jaksi klidnější, pomalejší, nebyl tak stresující, ale na druhou stranu byla tady železná opona, za kterou jsme nemohli, takže zase jako to dnešní mladá generace vůbec vlastně nevnímá nebo nedokáže si představit, že já nevím dovolená někde v Chorvatsku, to byl zážitek pro celé široké příbuzenstvo a okolí, když se někomu... a dneska je to prostě...“
Milada, 63 let

„No ano mezi starými a mladými lidmi jejich jako životními zkušenostmi a jejich životním stylem leží ten předěl před 20ti lety. To znamená, že ať chtějí nebo nechtějí ty starší, nebudu říkat staří, si přenáší určitý zkušenosti i možná stereotypy z toho minulého režimu. Ty mladý se naopak snažili přizpůsobit a napodobit nějaký charaktery jednání, který přinesl ten nový režim, takže tam je skutečně podle mě teda a podle mě i viditelně zásadní rozdíl.“
Milan, 67 let

(O Sametové revoluci) „To je prostě ten předěl v těch životních podmínkách, je prostě tak radikální, že nejcharakterističtější rozdíl mezi těmi nejmladšími a staršími je prostě v tom, že se přizpůsobují naprosto rozdílným poměrům. A ty poměry jsou samozřejmě charakterizovaný jak ideály, tak praxí.“
Milan, 67 let

Na základě výpovědí seniorů lze jasně potvrdit výsledky Sýkorové, že senioři vnímají sebe sama jako generaci skromnou. Ačkoli komunikační partneři zde prezentovaného výzkumu nespojovali tuto svou charakteristiku konkrétně s prožitím válečných časů, chápou svou generaci jako lidi méně náročné, a to obecně díky tomu, že si prožili ekonomicky horší časy s menšími možnostmi materiálního uspokojení, než jsou zvyklé následující generace. Skromnost je možné považovat za základní prvek generační identity seniorů.

„No já jsem se už poměrně brzy musel postavit na vlastní nohy, že jsem při studiu si jako vydělával a z daleka jsem musel být skromnější, než jsou lidé dneska, ale ono je to dáno tím, co všechno trh nabízí. Kdyby nám tenkrát nabízeli počítače a mobily, tak možná že bychom taky po tom toužili, že jo.“
Luboš, 72 let

„My jsme žili nesmírně skromně, že jo. Nevím, jestli jsem měl..jo koloběžku jsem nějakou měl...ale první kolo jsem měl někdy asi ve 12ti letech, teď už jezděj ty dvouletý, tříletý prckové na kolech.“
Luboš, 72 let

„Ty možnosti toho dnešního života prostě opravdu...myslim si, že hodně děti využívají, ale na druhou stranu si neuvědomují, že o to klidně i můžou přijít a to si myslím, někdy i nad tím přemýšlím, jestli i ty moje vnoučata by dokázala žít třeba, já nevím, se uskromnit - bez vody, bez elektřiny, bez tepla. Dneska to mají všechno tak samozřejmě, a vždyť to tak pořád nemusí být. To jako si myslím, že ty starší lidi tím, že už přece jenom něco zažili.“ Alžběta, 69 let

„No tak takhle vdávala jsem se v 19 (...) Myslim si, že jsem byla spokojená, my jsme měli za dva roky potom děti. Nevím...tim, že jsme se měli rádi a dostali jsme u rodičů jeden pokoj, kde jsme jako spokojeně si to mohli budovat, jak jsme potřebovali, tak a měli jsme práci a měli jsme i své zájmy a byli jsme hodně venku, tak já jsem byla spokojená. Jestli by dnešní mladý lidi byli s tím spokojený, už je jiná otázka.“ Alžběta, 69 let

Kromě skromnosti se dotázaní senioři definují jako generace kolektivní a nezištná. I tímto způsobem se vymezují zejména vůči dnešním mladým, jelikož existenci střední generace na úrovni celospolečenské zpravidla pomíjejí. Současný tvrdý kapitalismus dle seniorů vytváří silnou rivalitu mezi mladými lidmi. Nejistota daná špatnou ekonomickou situací a zejména negarantovaným zaměstnáním zvyšují tlak na výkon a potřebu věnovat veškeré úsilí vydělávání peněz. Oproti tomu senioři prožili svůj život klidněji, byli schopni kolektivní zábavy a spíše uměli dělat věci „jen tak, pro radost“. Tento stav je opět vysvětlován situací komunismu, ve které měli všichni jistou práci a díky rovnostářství se cítili být „na jedné lodi“, což je vnímáno v kontrastu k dnešní individualizované společnosti.

„Já jsem se za soudruhů měla dobře, přesto bych je zpátky nechtěla, bylo to o přiblížení nástěnkách, blbých heslech, ale bylo víc legrace...prostě byli jsme všichni na jedné lodi, ty děti, mladý, starý, všichni jsme byli na jedné lodi...“ Anna, 70 let

„No samozřejmě aspoň podle mě i když se říká, že ve starém režimu se lidi prostě orientovali jako maximálně do rozsahu své rodiny čili své zájmy teda individualizovali, tak si myslím, že to byla prostě otázka aktivit. Ten starej režim nepřipouštěl žádný větší kolektivní aktivity, dokonce je trestal. Nicméně si myslím, že ty starší lidi byli schopni spíš myslet kolektivně a v pojmu nějaký sounáležitosti, kdežto dnes mladý lidi jsou opravdu individualistický a ano to je ten obrovský rozdíl.“ Milan, 67 let

„ta generace jde rychleji kupředu, jde o to, jestli to nebude na úkor takových příliš promyšlených, propočítaných vztahů lidských mezi partnery třeba. Aby to nebylo všechno takový chladný kalkul.“ Luboš, 72 let

(o trávení volného času) „Pak jsme si třeba šli hrát tu vybíjenou, ta se v tý době dost jako to hrála, no ale teď už vlastně takovej sport, kde třeba kluci se sejdou a hrajou někde na nějakým plácku, no to neexistuje. Teď už buď musej chodit do nějakýho oddílu, že jo za což musej rodiče platit, no ale skutečně, aby si ty kluci šli zakopat jenom tak třeba na půl hodinky nebo na hodinku, to už se teď skoro nevidí.“ Marie, 74 let

Dotázaní senioři také vnímají, že jejich život silně ovlivnil nedostatek informací v průběhu mládí, tedy fakt zmiňovaný i jinými autory. Tento jev ale zřejmě vytváří to, co Mannheim nazývá generačními jednotkami, tedy skupiny, které se s jedním historickým fenoménem vyrovnaly různými způsoby. Část dotázaných potvrzuje závěry Saka a Kolesárové, že totiž vlivem nedostatečného množství spolehlivých informací je seniorská generace dnes schopná přemýšlet kritičtěji, což je odlišuje od „stádovitosti“ generace dnešních mladých, kteří slepě následují média. Jiní senioři ale naopak připouštějí, že oproti dnešním mladým byli právě vlivem nedostatku informací ve stejném věku mnohem naivnější.

„Ti dnešní mladí mají mnohem lepší vzdělání, nicméně myslím vzdělání v oblasti filozofie nebo jako základu společenských věd, nicméně mam dojem, že ti starší byli i bez toho základního vzdělání ze školy, třeba z gymnázia, byli schopni uvažovat pro mě kvalitněji. Já vidím při jednání a uvažování těch mladých v oblasti společenský obrovskou povrchnost a možná i jako falešnost toho, co tvoří základy toho jejich myšlení.“ Milan, 67 let

Poslední oblast generačního vědomí seniorů se vztahuje ke sféře rodiny. Senioři se považují za generaci slušnou, respektující a uznávající pravidla. Tímto způsobem popisují výsledky autoritativnějšího stylu výchovy, který prožili (rodičům se vykalo, doma byla spousta povinností, stáří se ctílo). Velký vliv na změny v této oblasti připisují senioři ženské emancipaci. Senioři samotní byli generací, jejichž matky byly doma a naplno se staraly o děti a domácnost. Dnešní změny ve výchovných stylech si senioři vysvětlují nedostatkem času rodičů na vlastní děti a s tím souvisejícím nedostatečným vedením ke slušnosti a odpovědnosti k pravidlům.

„Zjišťuju, že ta společenská výchova rodinná zřejmě hrozně chybí, protože my jako mladí jsme se chovali ke starým lidem s absolutní úctou a s respektem, což dneska prostě neexistuje a hlavně mně u mladých lidí obecně vadí ta neuvěřitelná vulgárnost.“ Hana, 72 let

„Víte co, já možná považuju za největší štěstí, že když jsem byla já malá, byť jsem se narodila do války, tak nebyla televize a rodiče a prarodiče měli

na mě dostatek času, takže od nejtělejšího věku -pohádky, ruční práce, sport, všechny možné podmínky se mi dostaly, protože televize je strašný okradač času a to za nás nebylo, takže my jsme měli víc času si s tou babičkou, dědečkem, maminkou, tatínkem po večerech povídat. Víc se společensky žilo, chodilo se na návštěvy. Chtěj, nechtěj i to dítě, které šlo v neděli odpoledne s rodiči na návštěvu k nějakým známým či příbuzným, tak do sebe absorbovalo informace, kterým třeba nerozumělo a vracelo se k nim posléze těmi rodiči, ale dostávalo se jí.“ Hana, 72 let

„No já to vidím konkrétně prostě jak na rodině syna, tak na rodině dcery, oni dneska nekomunikují, víte, oni dneska nekomunikují, jo, ty si zalezou k počítači, ty si zalezou k televizi, jo, a v podstatě se nekomunikuje a na všechno, na co se nějak zeptáte, tak je „cože?“, to je první a potom je „nevím“, protože oni jsou všichni nějak jako mimo. Za prvé mají všichni nedostatek času, ale já vím, kde je ten nedo...jo proč ho mají, ale říct jim to jako nemůžete, protože to už je jako o něčem jiném.“ Anna, 70 let

Vlastnosti stáří jako životní fáze

Pominuta nemůže být přítomnost vnoučat v životech seniorů. Z hlediska fáze životního cyklu ovlivňuje identitu seniorů právě jejich přítomnost. Zejména pro ženy mající vnoučata může být hlídání vnoučat důležitou náplní volného času, téma vnoučat obvyklou náplní hovoru s druhými a celkově role babičky významným zdrojem identity. Na druhou stranu není pravdou, že senior, který nemá vnoučata, by nebyl sám sebou či druhými považován za starého.

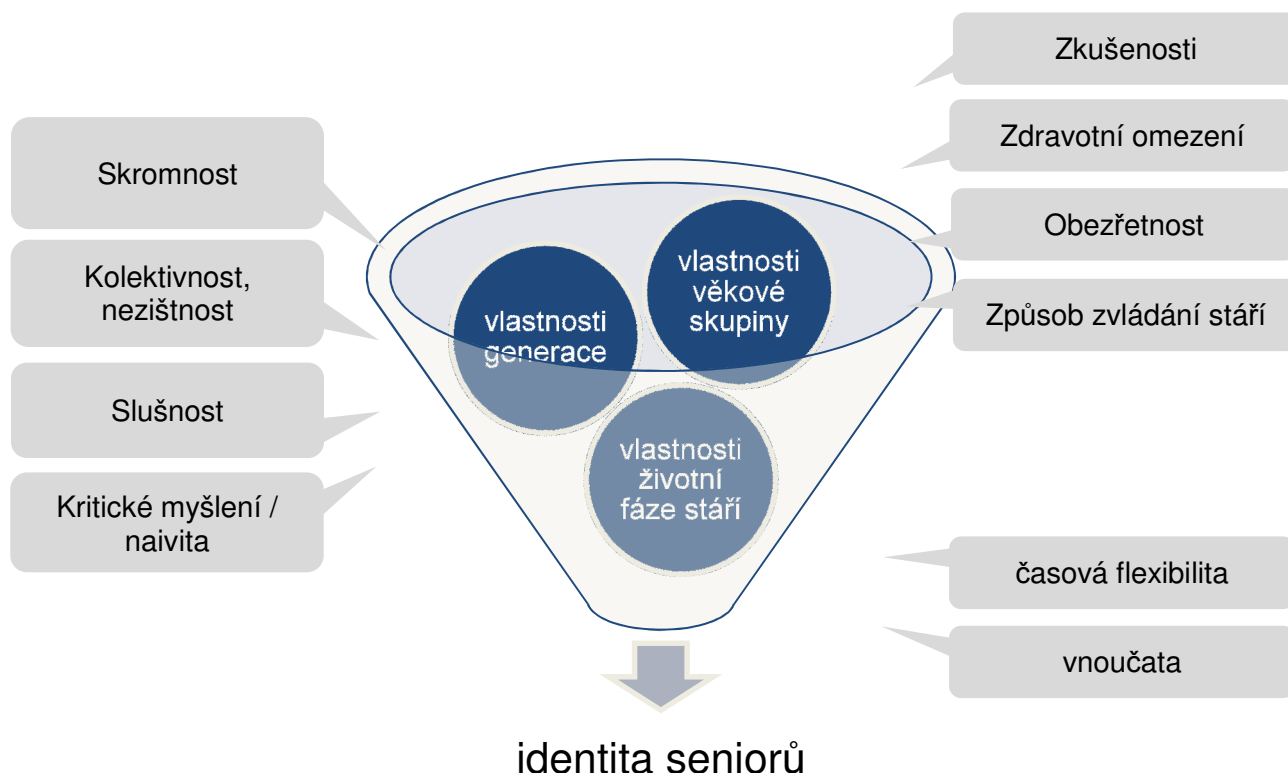
„Tak ty senioři, pokud ještě trošku můžou, tak jsou nenahraditelný dědečkové, babičky, že jo, kteří ovlivňují chod té rodiny, protože prostě pomáhají s výchovou vnoučat a sami pro sebe tím získávají zase ten vztah k těm vnoučatům, kterež nemůžete...prostě je to úplně jiný než s dětma no.“ Milada, 63 let

Zdraví senioři a senioři vyrovnání s vlastním stářím častěji uváděli, že stáří je pro ně také obdobím odpočinku po celoživotní práci a času plnit si své sny. Časová nezávislost, flexibilita a z nich plynoucí spokojenost se tak stávají další složkou identity některých seniorů. Pro ostatní je tento stav vnímán jako samozřejmost, která není významná pro vnímání sebe a rozlišitelnosti svého postavení ve společnosti.

Celkový model identity seniorů

Identitu seniorů je možné shrnout do jednoho modelu, stejně jako tomu bylo v případě mladých. Obrázek 2 prezentuje základní atributy věkové, generační identity a vlastnosti stáří jako životní fáze.

Obrázek 2 Model identity stáří

5.1.3.4 Kdy hraje roli věk a kdy generace?

Na předchozích stránkách bylo popsáno, jak mladí lidé a senioři konstruují svou identitu mládí / stáří. Podrobné rozložení identit na složku věkovou, generační a životní fázi umožnilo systematictější popis konstrukce skupinové identity. Co je však důležitější z hlediska této dizertační práce, toto dělení zároveň umožňuje zaměřit se na popis toho, jak jednotlivé atributy identit mládí a stáří ovlivňují mezigenerační vztahy a kdy je která z těchto perspektiv důležitá.

Životní fáze má vliv na hledání společných témat a ovlivňuje proto vzájemnou komunikaci a příležitosti i ochotu k interakci. Společnými tématy pro

mladé jsou zejména aktuální studium, volnočasové aktivity, cestování, nevyřešené partnerské vztahy. Pro seniory jsou to více vnoučata a rodina, kulturní a politické dění (které mají více času sledovat), zdraví a podobně. Věková segregace se realizuje zejména na pozadí rozdělení životních fází (nejjednodušeji vzdělávání, práce, odpočinek) a lidé různého stáří tak mohou mít problém najít témata hovoru, která by byla společná lidem v jejich životních fázích.

M: „A čím myslíte, že to je, že teda jako známý nemáte mezi těma staršíma lidma?“

K: „Rozdílnejma zájmama. Asi tam bude hrát roli i to, že i ty starší si radši budou povídat s někým kdo si...nebo i já si radši budu povídat s někým, s kým si myslím, že mi spíš bude rozumět než... Jako tématicky.. ne že bych se nedokázal v hospodě, já nevím někdy po večerech bavit s někým, komu je o 40 víc o fotbale nebo o něčem takovým, ale jako že sám bych si šel spíš do hospody sednou s někým, s kým se prostě můžu bavit. Já nevím o škole, o tom co bude a tak.“ Mirek, 21 let

„ty témata se mnohem snáz hledaj, když víte, že ten člověk třeba to, co se stalo vám, on už taky zažil nebo zažije nebo tak když třeba někdo, nevím, se rozejde s někým, tak asi je blbost běžet s tím za babičkou, protože ona řekne, „no tak když já jsem byla mladá, tak prostě to nic není, budou další“ a tohle. Ale člověk, kterej prostě ví, no tak si s nim byla sice jen dva měsíce, ale jako já jsem byla taky s nim dva měsíce a chápu, jaký to je.“ Klára, 20 let

Generační složka identity má význam při snaze o vzájemné pochopení napříč věkovým spektrem. Atributy generace limitují možnosti nalezení shody, pokud se jedná o střety hodnot, postojů a z nich vyplývajících preferencí. Tyto hodnoty a preference mohou být rozdílné vzhledem k rozdílným životním zkušenostem.

„Tak vždycky si (vrstevníci) prostě víc rozumí více, protože prakticky žijou nějaký takový stejný život jako ty druzí a chovaj se stejně nebo většinou stejně.“ Ctibor, 64 let

Zejména senioři přitom čerpají z generační perspektivy svou pozitivní sociální identitu (těch skromných, kolektivních, slušně vychovaných), kterou staví do protikladu ke generaci dnešních mladých.

„No nastala taková doba, každej jenom honí peníze a stará se o sebe. Žádná taková společnost a dohromady lidi nejsou.“ Zdeněk, 76 let

Právě generační identita poskytuje seniorům důležité sebevědomí a lze tak předpokládat, že tento pozitivní sebeobraz umožňuje seniorům silně se identifikovat se skupinou stáří i při jejím celkově nízkém sociálním statusu, jak bylo popsáno v předcházející kvantitativní kapitole. Toto zjištění napovídá o využití dříve popsaného mechanismu sociální kreativity seniory při jejich snaze o vyrovnání se s nízkým statutem stáří a hledání pozitivní sociální identity.

Mladí také uvádějí vliv vlastností jednotlivých generací na schopnost vzájemného porozumění. Častěji se ale jedná o popisovanou rozdílnost vnímání konkrétních situací, sníženou schopnost představit si a pochopit „svět toho druhého“, bez rozlišení hierarchie těchto odlišných vnímání světa.

„My vyrůstáme prostě v nějaký době a máme se svejma vrstevníky nějaký společný hodnoty nebo společný zájmy. A prostě nerozumíme tomu, co tady bylo před 50-ti lety a je to tak zase naopak, že to co tady bylo před 50-ti lety, to mi vůbec nevíme a ten člověk si může víc rozumět s někým, kdo zažil to samý.“ Klára, 20 let

„Měli (prarodiče) určitě jiný, jako nebo i ta rodina měla jiný priority, což bylo daný i tou dobou, prostě hospodářství a práce. Já mam vzdělání a jako zájmy.“ Anežka, 20 let

Věková složka identity je nejcitlivější oblastí pro mladé, seniory je vnímána rozporuplně, v návaznosti na jejich zvládnutí stáří. To, **čím je generační identita pro seniory, tím je věková identita pro mladé. Vlastnosti věkové složky identity mládí (ideály, bezstarostnost, zájem, komunikace) jsou pro dvacátníky hlavním zdrojem pozitivní sociální identity.** Tyto vlastnosti považují mladí za ideál a mají tendenci dle těchto kritérií hodnotit i povahu členů skupin nečlenských (jak bude ještě popsáno dále). Na jednu stranu si mladí velmi cení toho, když jednotlivé atributy mladé věkové skupiny zaznamenají u seniorů. Senioři se zájmem, komunikující, bezstarostní a ochotní stále něco plánovat jsou vnímáni mladými jako pozitivní příklady. V podstatě zde lze rozpoznat prvky principu asimilace, běžně používaného ve výzkumu menšin – hodnocení minoritní skupiny seniorů probíhá na základě kritérií vlastních věkové skupině mladých.

Na druhou stranu jsou mladí lidé velmi hákliví na manipulaci atributů své věkové skupiny ze strany členů střední generace. Pokud se někdo ve středním věku snaží chovat jako „mladý“, může se setkat s opovržením. Zde lze očekávat význam

meziskupinového soutěžení, kdy mladí brání prvky své pozitivní sociální identity před celkově společensky lépe postavenou střední věkovou skupinou (o celkově vyšším statusu středněvěkových víme z kvantitativní kapitoly).

„já nesnáším, když se takový ty, ženy středního věku (...) hrají na takový ty díblíky jo, že to mi vždycky to je vtip, to vždycky říkáme s mámou, že bába v klimakteriu a hraje si na 15 a to mi asi jako ne že by mi to vadilo jako, to je na každém z nás, jak se prezentuje vůči společnosti, ale tam mi to přijde úsměvný. Já si říkam, jako co ty ženský vede k tomu, aby se chovaly jak prostě střelený pubertáčky ve svém věku, že mají velký děti, který už v podstatě žijou sami, živí se sami a prostě ta paní má potřebu se chovat fakt jak nějaká střelená patnáctka jo. Tak to nechápu jo.“ Martin, 28 let

Odlišný je význam věkové složky identity u seniorů. Zatímco pro mladé jsou věkové atributy jejich skupiny zdrojem sebevědomí, jak bylo uvedeno výše, senioři jsou hrdí spíše na svou generační příslušnost (totéž vyšlo i Sýkorové (2007)). Sebevědomí nabývají ze svého vysokého věku pouze senioři řazení do segmentu vzdorujících stáří. Ti však nepoužívají k budování sebeobrazu atributy stáří, ale spíše si „vypůjčují“ atributy mládí a hodnotí sebe sama prostřednictvím těchto vlastností, ve srovnání s jinými seniory (mechanismus sociální kreativity, kdy se „aktivní senioři“ srovnávají s „pasivními“). To předurčuje i jejich vztah k mladším věkovým skupinám, který je odlišuje od seniorů akceptujících své stáří nebo přijímajících negativní identitu stáří: mladí tvoří pro seniory vzdorující stáří vzor, referenční skupinu, do které se snaží patřit.

Jinak je tomu u seniorů akceptujících své stárnutí. Ti si na sobě samých cení zejména zkušeností a mladé vnímají jako nečlenskou věkovou skupinu, se kterou si budují určité (dobré i špatné) vztahy při respektu vzájemných odlišností.

A nakonec senioři, kteří přijali negativní identitu stáří, obecně v menší míře reflektují existenci jakýchkoli mezigeneračních vztahů za hranicemi vlastní rodiny. Relativně neúspěšné zvládnutí vlastního stáří se pro ně stalo podstatnou životní náplní a zároveň komplikací pro budování mezigeneračních vztahů. V rozhovorech s nimi se proto nezdálo vyskytovat pasáže podobné této:

(respondent uvedl, že mladí lidé jsou bezstarostnější. Reaguje na otázku tazatelky, čím myslí, že to je) K: „To je.. to teď jsem se dostal do takové situace, že jsem...já jsem se tímhle nikdy nezatěžoval nebo nezaobíral nikdy jsem takovýhle věci neprobíral s nikým, takže jsem tak v úzkých...“
M: „Zaskočilo vás to.“

K: „Já na to nejsem ani připravenej. Nevim, takže takovýhle věci až tak mě moc vždycky nezajímaly.“ Ctibor, 64 let

Z výše popsaného plyne silný význam studia věkové identity jednotlivých věkových skupin před snahou o popsání vztahů mezi nimi. **Způsob, jakým vnímáme sami sebe, co považujeme za „sobě vlastní“, podstatně ovlivňuje naše způsoby vnímání druhých a ochotu budovat s nimi vztahy.**

5.2 MEZIGENERAČNÍ VZTAHY

V předcházejících kapitolách bylo popsáno, jak důležitá je věková identita v kontextu jiných kolektivních identit, že dosahuje nejvyššího významu v mládí ve stáří, a jakým způsobem mladí lidé a senioři vlastní věkovou identitu konstruují. Druhá analytická část je věnována vztahům napříč věkovým spektrem, kterým bude možné díky znalostem z první části lépe porozumět.

5.2.1 AGEISMUS V ČESKÉ SPOLEČNOSTI V MEZINÁRODNÍM SROVNÁNÍ

Výzkumné otázky této kapitoly zní:

Nakolik je česká společnost ageistická v porovnání s jinými evropskými státy?

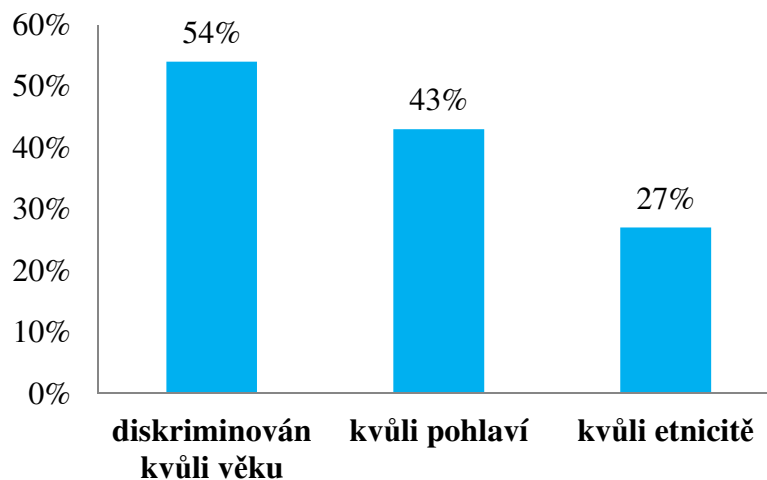
Koho se ageismus v ČR týká a do jaké míry je reflektovaný jako závažný?

Jelikož tato dizertační práce je zaměřena na téma ageismu, základním úkolem první kapitoly o mezigeneračních vztazích je popsat do jaké míry se problém ageismu České republiky týká a kdo se s jeho projevy potýká. Pro ilustraci nesamozřejmosti věkového uspořádání české společnosti jsou některé výsledky prezentovány v komparaci s dalšími evropskými státy zapojenými do výzkumu ESS4. Ověřování existence fenoménu ageismu nepovažuji za zásadní úkol této dizertační práce, jelikož již byla popsána i jinde (Vidovičová, 2008; Trusinová, Ageismus, 2013). Po stručném představení údajů o rozšířenosti ageismu v České republice bude proto v dalších kapitolách věnován větší prostor zodpovídání otázek po příčinách tohoto stavu.

5.2.1.1 Míra ageismu vůči mladým a seniorům ve společnosti

Jednou z otázek výzkumu ESS4 bylo, jak často se respondent v posledním roce setkal s předsudky nebo nespravedlivým jednáním vůči své osobě na základě věku, pohlaví a etnicity. Jak vyplývá z grafu (Graf 3), zkušenosti s věkovou diskriminací (což je jedna ze složek ageismu) mělo v posledním roce 54 % Čechů, což je více než v případě ostatních druhů diskriminace.

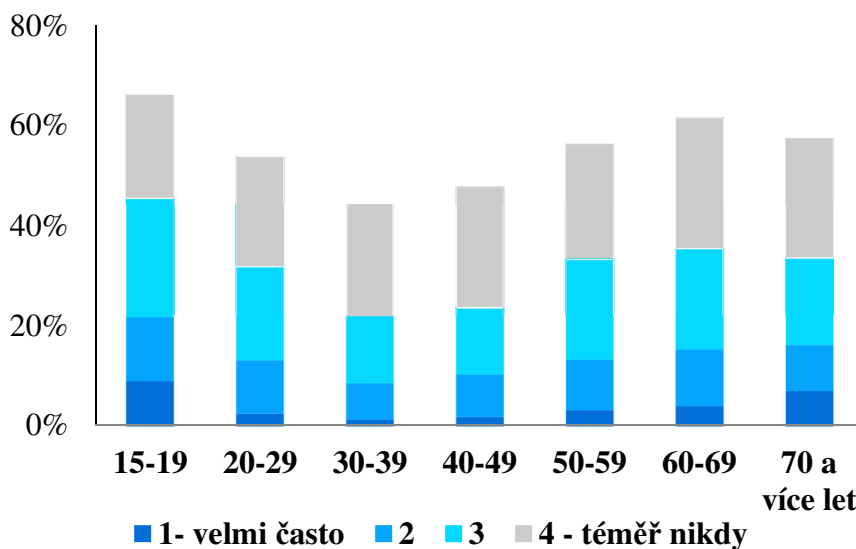
Graf 3 Podíl osob se zkušeností s vybranými druhy diskriminace v České republice

Zdroj dat: ESS4

Koho se věková diskriminace v Česku týká? Jak ukazuje Graf 4, nevyhýbá se žádné z věkových skupin, relativně méně zkušeností s ním mají lidé ve středním věku.

Graf 4 Četnost zkušeností s diskriminací na základě věku

Zdroj dat: ESS4

Slíbené mezinárodní srovnání vyžaduje nalezení mezinárodně srovnatelného ukazatele míry ageismu. Ten je zásadní a zároveň nejkomplikovanější proměnnou tohoto výzkumu. Koncept zkušeností s ageismem byl ve výzkumu ESS4

operacionalizován jako četnost zkušeností mladých lidí a seniorů se třemi různými projevy ageismu: předsudky, nedostatkem respektu a věkovou diskriminací v posledním roce. Konkrétně byly každému respondentovi položeny tři otázky na tyto projevy ageismu²⁴ se škálou 0 až 4, kde 0 znamenala nikdy a 4 velmi často. V rámci vlastní metodologické analýzy mezinárodní ekvivalence měření, která je podrobně popsána jinde, však bylo zjištěno, že otázky nejsou ekvivalentní napříč všemi 29 evropskými zeměmi (Trusinová, 2013). Vzhledem k velmi symbolické povaze měřeného konceptu a používání některých těžko přeložitelných abstraktních pojmů (např. projevení předsudků, nespravedlivé jednání, nedostatek respektu, přehlížení, zneužívání) bylo pomocí strukturního modelování vztahů tří zmíněných otázek k latentnímu konceptu zkušeností s ageismem zjištěno, že existuje alespoň částečná metrická ekvivalence měření pouze napříč 16 z 29 zapojených zemí. Právě metrická ekvivalence umožňuje alespoň částečné využití komparativní analýzy při studiu zkušeností s ageismem. Do všech analýz pracujících s mírou ageismu tak bude zahrnuto pouze těchto 16 zemí: Belgie, Bulharsko, Kypr, Česká republika, Estonsko, Finsko, Francie, Řecko, Maďarsko, Norsko, Portugalsko, Rusko, Slovensko, Španělsko, Švýcarsko, Velká Británie.

V případě částečné metrické ekvivalence (nikoli ekvivalence skalární, jako vyššího typu) však nemohou být jednoduše porovnávány skóry odpovědí, jelikož hrozí zkreslení výsledků odlišnými chybami měření, které by mohly být interpretovány jako substantivní rozdíly v míře ageismu napříč státy. Tomuto riziku lze předcházet využitím latentních průměrů ageismu vůči mladým a seniorům, jako indikátoru zkušeností s ageismem v následujících analýzách. Latentním průměrem je rozuměn průměr latentního konceptu, který je vypočítán na základě manifestních hodnot indikátorů (neboli průměrných odpovědí na otázky ohledně zkušeností s projevy ageismu) a známých hodnot parametrů modelu měření (regresního koeficientu a posunutí stupnice). Bere tak v úvahu a očišťuje odlišnosti v chybách měření v jednotlivých zemích. V této práci byly latentní průměry zkonstruovány za pomoci strukturního modelování

²⁴ Ot. 1: S použitím této karty mi prosím řekněte, jak často v posledním roce někdo projevil předsudky vůči vám nebo s vámi jednal nespravedlivě z důvodu vašeho věku.

Ot. 2: A jak často, pokud vůbec, jste v posledním roce cítil(a), že někdo projevil vůči vám nedostatek respektu kvůli vašemu věku, např. přehlížel vás nebo s vámi jednal povýšeně?

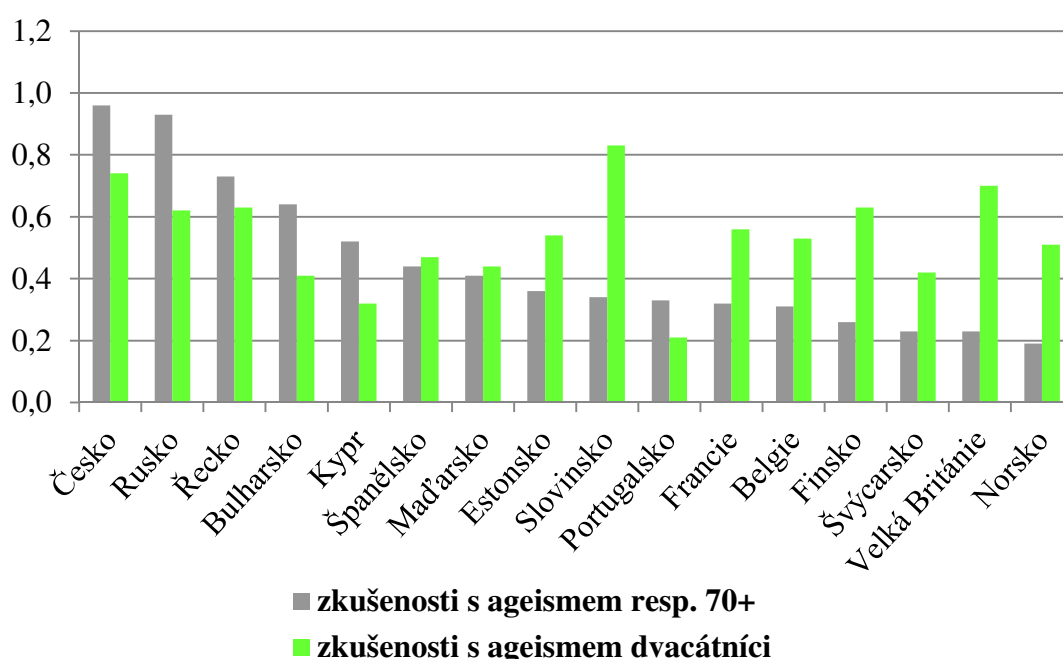
Ot. 3: Jak často s vámi v posledním roce někdo jednal špatně kvůli vašemu věku, např. urážel vás, zneužíval vás nebo vám odmítl poskytnout služby?

v programu Lisrel, jak odpovídá metodologickým doporučením pro tyto případy (Saris & Gallhofer, 2007).

Hodnoty latentních průměrů mají škálu standardizovanou dle hodnoty jedné ze zúčastněných zemí (zde České republiky) a nejsou proto určeny k interpretaci jejich absolutní míry. Jsou však optimálně využitelné při porovnávání úrovně ageismu napříč Evropou.

Srovnání finální míry ageismu v jednotlivých zemích Evropy ukazuje Graf 5:

Graf 5 Latentní průměry zkušeností s ageismem vůči mladým a seniorům

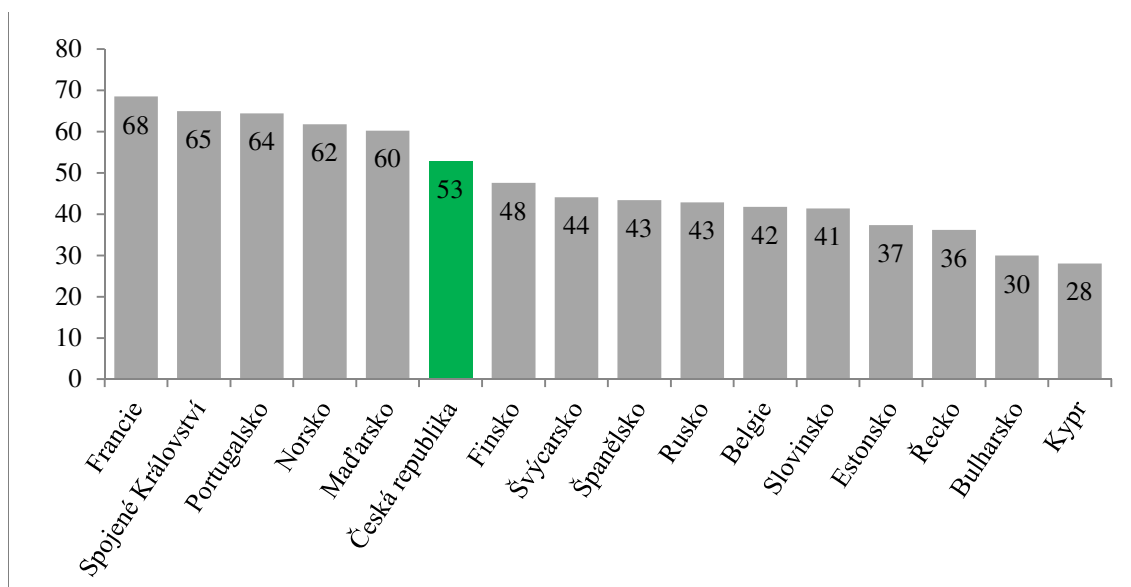
Zdroj dat: ESS4

Z Graf 5 vyplývá nejvyšších úrovně ageismu vůči stáří v České republice a dále v Rusku, Řecku a Bulharsku. Mezi mladými lidmi mají nejvíce zkušeností s ageismem Slovinci, Češi a Britové.

Respondenti byli dále dotázáni, za jak závažný problém považují diskriminaci z důvodu věku v zemi svého bydliště (ať už jde o diskriminaci mladých nebo starých). V České republice považuje věkovou diskriminaci za závažnou 53 % dotázaných (Graf 6), mezi nimi jsou častěji starší respondenti. Celkem 19 % Čechů starších 70let si dokonce myslí, že věková diskriminace je v Česku velmi závažný problém (47 % seniorů hodnotí situaci jako „docela závažnou“). Tato hodnota je sice vyšší oproti

evropskému průměru, zároveň je však nižší než počet osob, které mají v Česku s touto diskriminací osobní zkušenosti. Vnímání věkové diskriminace jako závažného problému je překvapivě častější v mnohých zemích, ve kterých je tento typ diskriminace výrazně méně rozšířený než u nás (například ve Francii, Portugalsku, Norsku apod.).

Graf 6 Podíl osob vnímajících věkovou diskriminaci v zemi jako dost závažný nebo velmi závažný problém (%)

Zdroj: ESS4

Odpovědi na tuto otázku lze však interpretovat jako ukazatel míry uvědomělosti občanů ve vztahu k ageismu. To, že věková diskriminace v některé zemi bují, a přitom není vnímána jako problém, značí nízkou míru uvědomělosti a znamená proto pro zemi ještě vyšší riziko, než pokud ageismus existuje a zároveň je i vnímán jako závažný problém. Česká republika tak v míře uvědomění existence problému ageismu zaostává za některými zejména západoevropskými státy. Na druhou stranu od zemí východní Evropy s vysokou mírou zkušeností s ageismem, jakými jsou Rusko nebo Bulharsko, Českou republiku odlišuje právě vyšší míra povědomí o tomto problému a tedy větší šance se s ageismem v budoucnosti vyrovnat.

Z kvantitativní analýzy míry ageismu vyplývá, že Česká republika je silně ageistická ve srovnání s jinými státy Evropy. Zkušenosti s projevy ageismu se týkají všech, ale nejčastěji mladých lidí a seniorů. Mírně pozitivní zprávou je, že si tento problém Češi začínají uvědomovat.

V následujících kapitolách se pokusím odhalit zdroje ageismu mezi mladými lidmi a seniory v České republice. Pomocí kvalitativní analýzy se nejprve budu snažit zjistit, jakým způsobem se mladí lidé dívají na seniory a naopak, a co plodí vzájemné negativní vztahy. Získám tak lepší pochopení situace, a také možnost formulovat smysluplné hypotézy o zdrojích ageismu pro testování v kvantitativní analýze prezentované v závěrečné empirické kapitole. V té se pokusím na základě komparativního výzkumu s využitím hypotéz plynoucích z kvalitativní části definovat hlavní kulturní zdroje ageismu vůči mládí a stáří v České republice a popsat jejich specifika oproti jiným kulturním kontextům.

5.2.2 STÁŘÍ MLADÝMA OČIMA: CO TĚM MLADÝM VLASTNĚ VADÍ?

Výzkumné otázky kapitoly:

Co si mladí lidé myslí o seniorech?

Co může být zdrojem ageistických postojů mladých vůči seniorům?

A kdy získávají mladí potřebu ventilovat negativní emoce vůči seniorům?

Tato kapitola čerpá opět z kvalitativního výzkumu, a to zejména z rozhovorů s juniory. Základní charakteristikou rozhovorů s mladými lidmi byla přítomnost celé řady stereotypů stáří, které mladí přijali, a které běžně využívali při své argumentaci. Tyto stereotypy se týkají zejména pasivity seniorů, tedy představy o jejich neochotě prožívat nové věci, učit se, pěstovat zájmy a podílet se na společenském dění. Vděčným tématem vtipkování na účet seniorů je také jejich styl konzumního chování.

„Támhle pro Perlu jedu na druhou stranu Prahy prostě, protože je o dvě koruny levnější“ Lucie, 27 let

Zjištění o stereotypním vnímání seniorů mladými lidmi není žádnou novinkou a bylo již prokázáno v jiných výzkumech jak v Česku, tak v zahraničí (Palmore E. , 1990; Tošnerová, 2002). Podíl na rozšiřování těchto stereotypů je možné přisuzovat zejména médiím a věkové segregaci společnosti. Tyto dva vlivy se přitom vzájemně posilují – reálná segregace a vzájemná osobní neznalost dodává na důvěryhodnosti mediálními obrazům věkových skupin. Mediální obraz seniorů v České republice popsala Vidovičová (2008) ve svém výzkumu, ze kterého plyne velmi stereotypní zobrazování

této skupiny. Věková segregace společnosti pak způsobuje, že jedinými seniory, se kterými jsou mladí lidé v kontaktu, a se kterými komunikují, jsou velmi často jejich vlastní prarodiče (pokud je mají). Shodné vlastnosti, jako mají prarodiče, pak mladí očekávají od všech seniorů. Rodinným příslušníkům přitom i negativně hodnocené vlastnosti často „odpustí“ a mají je rádi pro vzájemné dobré vztahy budované od dětství. U cizích seniorů je však míra tolerantnosti nižší.

Podstatnějším zjištěním výzkumu (než že existují stereotypy) však je, že mladí lidé nemají žádný problém své stereotypy a předsudky vyjadřovat, jelikož je nepovažují za stereotypní, potenciálně nepravdivé, natož nějakým způsobem škodlivé. Zatímco například v případě hovoru o Romech lze očekávat notnou dávku stylizace respondentů a nízkou ochotu (většiny) lidí bez zábran vyjadřovat své předsudky, v hovoru o seniorech nebyla zaznamenána potřeba jakékoli sebecenzury ze strany mladých. Jedním z důvodů je jistě nízká informovanost mladých o realitě stárnutí, a proto víra, že sdílené stereotypy jsou daností stáří. Dalším důvodem otevřenosti při ventilaci stereotypů je bagatelizace problému mladými, kteří většinou odmítají, že by v České republice panovala jakákoli generační válka, nebo že by starší (či mladší) lidé byli v Česku kýmkoli diskriminováni. Dotázaní mladí mají dobré vztahy se svými prarodiči a nemají potřebu zabývat se vlastními postoji k ostatním seniorům. Svě názory na seniory a nároky na ně považují za oprávněné a nezdá se, že by byli kýmkoli nebo čímkoli nuceni je revidovat, případně zastírat.

„No tak teda já občas mám taky úplně podobnej pocit (*naštvanost*), když jedu třeba dopoledne do školy (...), a teď prostě plná tramvaj, ale ne těch studentů, ale těch důchodců, který prostě musej hned ráno vyrazit k doktorovi nebo do Tesca, protože tam maj slevy, tak to jako to sem taky nadávala no.“ Olga, 19 let

Podobně uvolněný styl argumentace a překvapení nad rozhořčením veřejnosti nad chováním mladých bylo možné zaznamenat v minulosti u příznivců facebookové skupiny „Jejich revírem je Kaufland, jejich tempo je vražedné - DŮCHODCI“²⁵ i tvůrců videa „Přemluv bábu!“. Když média následně prezentovala reakce zúčastněných mladých na zájem veřejnosti, bylo z jejich výpovědí znát překvapení nad veřejným

²⁵ Že mladí Češi nejsou jedinými, kdo sdílejí na sociálních sítích posměšky vůči seniorům, potvrzuje výzkum Levyho a kolektivu (Levy, Chung, Bedford, & Navrazhina, 2014). Ti zkoumali 84 volně dostupných skupin na Facebooku zaměřených na seniory. Došli k výsledcům, že ani jednu z nich nezaložil senior, ale většinou bylo zakladatelům kolem dvaceti let a všechny kromě jedné byly zaměřeny na sdílení negativních stereotypů o seniorech.

pohoršením (Např. Studio 6: Rozhovor s herečkou Marthou Issovou z klipu „Přemluv Bábu!“). Většina mladých lidí si totiž jednoduše neuvědomuje, že ventilace stereotypních výroků na účet seniorů je něco špatného. Ochota mladých nepokrytě vyjadřovat stereotypní názory na seniory ukazuje, že boj proti ageismu v Česku je zatím na svém počátku.

Z dalšího průběhu rozhovorů vyplynulo, že rozvoji ageismu vůči seniorům ze strany mladých nahrávají dva souběžně probíhající společenské procesy: 1) rostoucí suverenita mladých při klesajícím respektu k autoritám obecně; 2) klesající úcta k vlastnostem stáří a seniorů. Společně tyto dva procesy zvyšují míru ageismu vůči seniorům v Česku. Podívejme se na oba procesy podrobněji.

5.2.2.1 Rostoucí suverenita mladých při klesajícím respektu k autoritám

O rostoucí suverenitě mladých, a s ní související ochotě prezentovat své postoje nebo i „být drzí“ hovořili jak sami mladí, tak zejména dotázaní senioři.

„Ty mladý, bych řekla, že se změnili, že jsou víc jako ofouklý prostě.“
Halina, 27 let

„Ta společenská výchova rodinná zřejmě hrozně chybí, protože my jako mladí jsme se chovali ke starým lidem s absolutní úctou a s respektem, což dneska prostě neexistuje a hlavně mně u mladých lidí obecně vadí ta neuvěřitelná vulgárnost.“ Hana, 72 let

Suverenita mladých je přičítána na vrub méně autoritativnímu pojetí výchovy, kterého se dostává mladým lidem, a který už byl označen za jeden z prvků generační identity mladých. Změny ve výchovných stylech potvrzují i výzkumy z oblasti psychologie a pedagogiky, ačkoli jich v českém prostředí není mnoho. Například dle Gillarové (2004) se skutečně mění výchovné styly v českých rodinách od těch se silným, autoritativním vedením, k výchově s nižšími požadavky na děti a větším ohledem na jejich potřeby. Ve středu zájmu je dnes při výchově častěji individualita dítěte a snaha o jeho osobnostní rozvoj na místo poslušnosti, která byla centrem dříve převažující autoritativní výchovy.

„Nové“ výchovné styly mají minimálně dva důsledky významné pro vztahy mladých lidí a seniorů. Jednak vyšší sebevědomí a individualismus pěstovaný v dětech

přispívají k jejich ochotě prosadit se, obhájit svůj názor i vstupovat do otevřených konfliktů. Zároveň demokratická (a někdy i liberální) výchova obecně devalvuje význam autorit. A to autorit jakéhokoli druhu, včetně „přirozené“ autority stáří. Zatímco senioři vzpomínají, jak sami ve svém mládí staré lidi ctili a byli vedeni k tomu, že je třeba starší respektovat prostě proto, že jsou staří, mladí lidé ve svých rozhovorech zdůrazňují význam „zasloužené úcty“. Senioři dnes nemají úctu mladých (až na výjimky) pro svůj status starého člověka. Úctu druhých si je dle mladých třeba „zasloužit“, a to platí i ve vztahu k seniorům. Tuto emoci můžeme spíše než úctou nazývat „oceněním“, kdy mladí lidé racionálně rozmýšlí, na základě jakých vlastností si druhé osoby cenit či nikoli. Jak ilustruje zamyšlení dotázané nad tím, zda se mezigenerační vztahy nějak historicky vyvíjejí:

K: „Jako asi jo. Myslím si, že třeba tam byla větší úcta. Možná je to ten problém, že ty starší lidi dneska necejtěj takovou tu úctu, proto třeba taky jsou ty konflikty, řekněme (...)“

M. „A čím myslíte, že to je, že ty starší lidi tu úctu necítí?“

K: „Protože ty mladý asi tolik teda jako nemaj tu úctu k těm starším. A to zase nevím proč, protože jako taková ta přirozená autorita, jako že je to starej člověk, jako že teda k němu by měla automaticky ta úcta být, určitě jsou lidi, který to takhle cejtěj (...) [Ale to, že senioři] jí necejtí, si myslím, že je v mnohých případech oprávněný, protože tam prostě není.“ Anežka, 20 let

Nepodmíněná úcta je to, co senioři očekávají, a co mladí uvědoměle ztrácejí. Mladí lidé se nařčení z nedostatku úcty vůči stáří nijak nebrání, naopak o něm ve většině případů spontánně hovořili. Spolu s dostatkem ochoty mladých ventilovat své postoje a emoce a s existencí stereotypů stáří tak vzniká silný potenciál pro mezigenerační konflikty.

Úcta ke stáří se zde vyrojuje jako podstatný aspekt mezigeneračních vztahů, který bude zdůrazňován i v dalších kapitolách. Je potřeba vyjasnit, že hovořím-li o snižující se úctě ke stáří, mám tím na mysli kontext současných generací, tedy „teď a tady“, nikoli dlouhodobý historický horizont. Vidovičová (2008, stránky 133-136) upozorňuje, že není vhodné domnívat se, že v historii existoval nějaký „zlatý věk stáří“, kdy senioři byli ctěni prostě pro svůj věk bez ohledu na jejich sociální postavení. Přesto se komunikační partneři z řad mladých lidí i seniorů v hloubkových rozhovorech shodovali v představě, že chování dnešních mladých lidí a mladých lidí před několika desetiletími byly ve vztahu k seniorům odlišné, a to právě díky klesající úctě ke stáří.

Klesající úctou tedy nemyslím dlouhodobý úpadek statusu stáří (který je jistě zpochybnitelný), ale aktuální změnu situace v České republice v posledních letech.

V této souvislosti je třeba zdůraznit význam generace prostřední, coby vychovatelů, pro formování vztahů mezi mladými a seniory. Nejen, že (rodinná) generace dnešních rodičů ustupuje od autoritativní výchovy. Někteří mladí navíc přímo uvedli, že se neúctě ke stáří v podstatě naučili doma – odkoukali ji od svých rodičů z jejich jednání s prarodiči.

„Je pravda, že můj táta se se svým tátou docela hádá, takže já jsem to tam jako viděl, že on s nim vlastně tak trošku pohrdá, tak já jsem začal s nim jako taky pohrdat. A pak jsem jako uviděl, že táta je spíš takovej, že má problém s víc lidma (...) a tohle jsem si uvědomil někdy po tý mrtvičce [prarodičů], když jsem jako za babičkou za dědou docházel hodně do nemocnice a měl jsem o ně opravdu strach.“ Tobiáš, 20 let

Tento motiv se objevil ve výpovědích několika dotázaných, ať už z jejich vlastní zkušenosti nebo zkušenosti zprostředkované. Pokud se rodiče před dětmi vyjadřují o prarodičích neuctivě, případně s nimi neuctivě jednají, začnou děti považovat takové jednání za normu, aniž by přemýšlely o důvodech. Kořeny snížené úcty dnešních mladých k seniorům je tak možné hledat již u snížené úcty ke stáří v generaci jejich rodičů.

5.2.2.2 Klesající úcta k vlastnostem stáří a seniorů

Jak bylo řečeno, „přirozené úcty“ ze strany mladých se seniorům příliš nedostává. I získávání zasloužené úcty ke stáří, neboli ocenění seniorů je však problematické. Mladí lidé totiž vnímají seniory optikou mnoha stereotypů, které navíc hodnotí dle nevhodných kritérií. Těmito kritérii jsou vlastnosti vlastní věkové skupiny, jako bezstarostnost, zájem (o dění, poznávání), komunikativnost, přítomnost ideálů a ochota plánovat budoucnost. Tyto vlastnosti tvoří součást pozitivní identity mladých. Pro mezigenerační vztahy je přitom významné, že právě tyto vlastnosti používají k posuzování úcty-hodnosti seniorů, respektive obsahu zažitých stereotypů seniorské populace. Mladé neokouzlují hmotné zabezpečení, šetrnost, rozvaha či životní zkušenosti. Důraz kladou na pěstování zájmů, zážitky, cestování, vzdělávání, moderní technologie a komunikaci. Pokud tyto maximy senioři nenaplnují, docházejí mladí k závěrům, že jim senioři nemají co nabídnout.

„úloha toho starýho člověka v tý společnosti už není tak výlučná nebo důležitá jako byla dřív, protože já si pamatuju, že děda můj, když mi vypráví o svém dědovi (...), jak prostě říká, jak ho strašně rádi poslouchali, jak měl ty zážitky a takhle a oni, jak se nikam nepodívali jo prostě, jak byla ta válka. (...) Ale teďka jako, mně přijde, že třeba já mám zajímavější zážitky než mají oni, protože oni byli v Jugoslávii jednou za život a to je všechno jako, kde jsem už byl i já.“ Tobiáš, 20 let

A naopak:

„To třeba kamarádky babička, ta jezdí dvakrát do roka na dovolenou k moři a do lázní a na kole prostě jezdí s kamarádkama prostě a jakože je taková jako furt aktivní a to se mi líbí a s takovýma lidma třeba jako by se dalo jako mít nějaký bližší vztah.“ Olga, 19 let

K situaci snížené úcty přispívá částečná výměna rolí vnoučat a prarodičů na ose učitel – žák. Vnoučata ukazují svým prarodičům fotografie z dovolených a vypráví jim, jak se žije v cizině. Učí prarodiče s mobilním telefonem, a pokud jsou dostatečně pokrokoví, tak i s počítačem. Naopak většinou nemají zájem o to, aby jim prarodiče předávali své zkušenosti, které byly platné pro „jejich dobu“, a to prostě proto, že dnešní doba je vlivem dynamiky společností výrazně odlišná (o devalvaci zkušeností seniorů píší například Sak a Kolesárová (2012)).

Pozitivního hodnocení a ocenění se dostává těm seniorům, jejichž životní styl se blíží životnímu stylu mladých – tedy, kteří cestují, pracují, ovládají technologie nebo pěstují své zájmy. Mladí tak explicitně dichotomizují seniory do dvou separátních skupin: ti aktivní a ti ostatní. Aktivní senioři jsou mladými oceňováni za svůj životní styl. Ostatní senioři jsou milováni, pokud se jedná o vlastní prarodiče. V jiném případě úcty mladých nemají.

Mnoho aktivních seniorů přitom mladí neznají, o jejich existenci se dozvídají spíše z doslechu. Stereotypně proto od všech seniorů a priority očekávají (nežádoucí) pasivitu. Komunikační partneři nezdědka vyslovovali také přání, aby se jejich prarodiče změnili na představitele seniorů aktivních, což by mělo usnadnit vzájemné vztahy. Tyto výpovědi naznačují, že mladí lidé nejsou zcela spokojeni s aktuální podobou mezigeneračních vztahů. Mnozí by uvítali možnost budovat bližší vztahy se seniory ve společnosti. Tyto bližší vztahy však podmiňují nutností seniorů „změnit se“ a přizpůsobit se životnímu stylu mladých.

„Jsou takový babičky a dědečkové, co jsou vitální a prostě pořád něco nového zkoušej. Ty moji to bohužel, jo, bohužel nejsou takový.“ Andrej, 20 let

„Mě docela mrzí na mých prarodičích taky teďka to, že už vlastně žijou děda jenom zahrádkou a babička jenom jídlem“ Tobiáš, 20 let

„[znám seniory] konkrétně od mámy, která má jako přítelkyně, kamarádky jsou docela i starší věkové kategorie a většina je to velmi jako aktivních žen. Čili tam vidím jako ten ideál takovýho toho, že přesně, že se nezabije doma prostě u vaření, nezabije ten den vařením a uklízením, ale má stále takový ty svoje priority přes den, jakože kultura, zážitky.“ Anežka, 20 let

K: „Ty starý lidi si přijdou podle mě čím dál tím víc jakoby nepotřebný v tý společnosti, ale za to si můžou taky trošku sami, že vlastně nechoděj na tu univerzitu třeba třetího věku jo, což máme my na právech nebo celoživotní vzdělávání, počítačový kurzy jo..“

M: „Myslíte, že mají jako nějaký způsoby, jak by mohli zvýšit tu svoji hodnotu nebo tu úctu?“

K: „No jasně. Toho je strašně moc, ale já jsem třeba babičce řek, že jí to všechno zaplatím, zarezervuju, aby měla prostě internet a mohla se podívat nebo takhle, že tam jsou i kuchařky a zkoušel jsem to z týhle strany a prostě ona ne, že už se s tím učit nechce a takhle. Proto si cením právě těch lidí, jako je třeba ten šéf toho zahraničního oddělení u nás na fakultě, kterej taky musel jít prostě do kurzu práce s počítačem, aby jako nevypad z tý svý funkce, do debatního kruhu o aktuálních tématech, což je tady v Praze (...) a na těch starejch lidech tam je vidět, že věděj, o čem se mluví a není to, jako že by tam byly odstrčený. A to může udělat každej ten starej člověk, je to zadarmo jako, proč by měl sedět doma. Ale když to tomu starýmu člověku jakoby vyhovuje nebo to nechce ani zkusit...“ Tobiáš, 20 let

Celkově tak lze rozpoznat existenci kultu mládí ve výpovědích mladých dotázaných: senioři jsou posuzováni dle kritérií vlastních mladým. Dokáží-li senioři v těchto ohledech obstát, zaslouží si uznání. Neodpovídají-li kritériím mladého životního stylu, nezískávají úctu.

Z popsaného lze vyvodit, že prosazování konceptu aktivního stárnutí, který byl popsán v teoretické části práce, je efektivním prostředkem zlepšování vztahů mladých lidí k seniorům. Jakkoli má koncept aktivního stárnutí své limity (například v podobě zdravotního stavu zejména nejstarších seniorů) i nezamýšlené důsledky (například nové nerovnosti mezi seniory), v kontextu mezigeneračních vztahů lze očekávat jeho přínos. Z výpovědí juniorů je patrné, že si aktivních seniorů cení a povzbuzování seniorů k aktivnímu stárnutí je tak jedním z podstatných doporučení seniorům (a odpovědným institucím) jak zlepšovat mezigenerační vztahy. Obavy odpůrců konceptu aktivního

stárnutí přitom nezpochybněji a zdůrazňuji potřebu vždy zvážit priority a veškeré důsledky tlaku (státu) na podporu programů aktivního stárnutí.

Nabízí se otázka, zda je téma aktivity či pasivity seniorů problémem věkovým nebo generačním. Ač zde zmiňovaná problematika cestování nebo například znalosti technologií může být vnímána jako otázka generační – generace seniorů neměla možnost se v mládí s cestováním a technologiemi sžít – mladí lidé ji chápou odlišně. Dotázaní respektují, že předchozí generace neměly možnost zvyknout si na cestování a neměly příležitost seznámit se v mládí s novými technologiemi. Tím více si ale váží seniorů, kteří se těmito „novinkám“ snaží přizpůsobit v současnosti. Ochota učit se novým věcem je vnímána jako projev zájmu (jako opozitu k pasivitě) a jedná se tedy o vlastnost příslušící člověku v určitém věku, nikoli generačně specifickou. A právě zájem (projevovaný cestováním nebo pěstováním koníčků) je maxima, které si mladí u druhých cení.

Celkově výpovědi mladých komunikačních partnerů ukázaly, že jejich vztah k seniorům může být narušen různými vlivy, jejichž společným jmenovatelem je snižující se úcta, plynoucí celkově z nižšího respektu k autoritám a nesouhlasu s životním stylem seniorů. Naopak v podstatě nebyl dotázanými zmiňován význam jakýchkoli generačních konfliktů v zájmech společenských, politických či ekonomických. Výsledky tak napovídají, že senioři nejsou pro mladé skutečnými protivníky v jakémkoli boji. Spíše snížená úcta mladých, vyplývající z hodnotového žebříčku společnosti, a zároveň větší ochota ventilovat své postoje, dovolují juniorům využívat seniory jako snadný cíl k žertování nebo ventil případných vlastních frustrací (čímž zdůrazňuji psychologické zdroje ageismu). Důvodem otevřených mezigeneračních konfliktů není ze strany mladých skutečná zášť ke stáří, ale spíše pubescentní rebelie nebo potřeba obsadit roli obětních beránků k žertování. Jak ukazuje citace jediného mladého komunikačního partnera, který uznal existenci „generační války“ a svůj podíl na jejím rozdmýchávání:

M: „Dostal jste se vy sám do nějaké třeba konfliktní situace s nějakým výrazně starším?“

K: „Jo. Ale to byla moje chyba a docela se i za to stydim teďka. To bylo v mladejch časech nebo teď jsem taky ještě mladej, ale když mně bylo 16 a člověk jako takový ty mejdany a opilej. Tak jsme prostě byli v busu a seděli jsme a byli jsme všichni tak docela jako pod parou (...) a prostě pán starej přišel a my jsme ho nechtěli pustit sednout a on si nějak jakoby na nás teda

otevřel hubu celkem jako oprávněně jako prostě „to je mládež“ a prostě řekl to tak jako pod fousy a my na něj „tak to řekni nahlas dědku, se za to neboj“ a takhle. A to je prostě taky ten problém, co prohlubuje ty problémy mezi těma generacemi, že vlastně takovýhle vlastně blbosti nebo blbosti, tenkrát to blbost nebyla, ale taková věc, která by se vůbec nemusela stávat, kdyby člověk měl v sobě zakořeněný nějaký určitý hodnoty, který možná někomu chyběj. Mně teda chyběly tenkrát taky.“ Tobiáš, 20 let

5.2.3 MLADÍ OČIMA SENIORŮ: CO POPUZUJE NEJSTARŠÍ?

Následující kapitola čerpá zejména z kvalitativních rozhovorů se seniory. Výzkumné otázky kapitoly zní:

Co si myslí senioři o mladých lidech?

Dle jakých kritérií posuzují senioři mladé?

A co může být zdrojem ageistických postojů seniorů vůči juniorům?

Podstatný rozdíl při hovoru se seniory o mladých oproti hovoru s mladými o stáří je v tom, že dnešní staří již mládí sami prožili. To ovlivňuje pohled seniorů na mladé dvěma způsoby:

Zprvė senioři mají lepší představu o specifikách této životní etapy. Lépe si dovedou představit, jak se mladý člověk cítí, co naplňuje jeho dny a jakými problémy může procházet. Díky možnosti vybavit si vlastní mládí jsou senioři schopni pochopit a tolerovat některé vlastnosti současných mladých, kterými se od nich samotných liší. Například chápou, že k mládí patří určitá zbrkllost, neopatrnost, někdy až obtěžující veselost a podobně.

„Určitě člověk s věkem má víc zkušeností, takže (dnes) nedělám ukvapená rozhodnutí, což v tom mládí teda jako se často děje. Potom samozřejmě jsem jako taková skeptičtější taky díky zkušenostem, nevidím věci tak optimisticky jako ve dvaceti.“ Hana, 72 let

Tento stav mezigeneračního pochopení je pro vzájemné vztahy velmi důležitý. Zatímco mladí lidé věkové odlišnosti mládí a stáří nedovedou pochopit a často mají pocit, že oni sami budou ve stáří zcela jiní, pochopitelně „lepší“ („každý přeci může ve stáří studovat!“), senioři jsou k věkovým odlišnostem shovívavější. Na rozdíl od mladých, kteří podmiňovali zlepšení mezigeneračních vztahů zejména změnou

v chování seniorů tak, aby si byly věkové skupiny podobnější, senioři častěji zdůrazňují potřebu vzájemné tolerance k existujícím odlišnostem.

„No myslím si o tom to, že musej bejt jak mladí, tak ti starší, ta starší generace, musej bejt hlavně tolerantní, prostě nepomlouvát...ty starší lidi nesměj pomlouvát to mládí, protože ty mají různý, že jo nápady, ale zase ti mladí nesmějí pomlouvát: „no ten náš děda dělá to a to a jsem z toho otrávená“ Marie, 74 let

Vlastní zkušenost s prožíváním mládí však ovlivňuje vztahy seniorů k dnešním mladým i negativně. Tím, že senioři již vlastní mládí prožili, často mohou mít pocit, že mají takzvaně recept na správné mládí. Vzpomínají si, jak se chovali ve svém mládí sami a srovnávají své vlastní postupy s chováním dnešních mladých. Do popředí tak v případě ageismu seniorů vůči mladým vstupuje zejména perspektiva generační, jelikož, jak s mírnou nadsázkou uvádí i jedna z dotázaných, „za nás sníh byl bělejší a kytky víc voněly“.

Zdroje ageismu vůči mladým ze strany seniorů lze rozdělit do dvou základních okruhů, které opět stojí za bližší popis. Jde o výhrady vůči životnímu stylu současné mladé generace a o nespokojenost s postavením seniorů ve společnosti, na jehož konstrukci se podílejí právě mladí.

5.2.3.1 Výhrady vůči životnímu stylu současné mladé generace: flikové, dravci a výjimky

Senioři v rozhovorech zmínili široké spektrum stereotypů o mladé generaci, tedy stereotypy o tom, čím se dnešní mladí liší od mladých v dřívějších dobách. Zmíněny byly i některé stereotypy mládí coby věkové etapy, ty však nejsou zdroji nevraživosti seniorů, spíše upozorňovaly na běžné odlišnosti jednotlivých věkových skupin (například nezodpovědnost, optimismus, přítomnost ideálů apod.). Stereotypům o mladé generaci má smysl věnovat prostor, protože dosud nebyly jinde dostatečně popsány (na rozdíl od stereotypů stáří).

Základními stereotypy dnešních mladých očima seniorů jsou: suverenita až bezohlednost, nízké morální standardy, vulgárnost, materialismus, sklony ke konzumnímu chování a nedostatek snahy či píce. Snahu je možné chápat v nejširším smyslu, podobně jako seniorům dle mladých chybí „zájem“ jako vysoce ceněná vlastnost. Pozitivních stereotypů mladé generace bylo naopak zmíněno minimum.

Výjimku tvoří například stereotyp o sebevědomí dnešních mladých, což je někdy vnímáno jako pozitivní vlastnost, která současným seniorům v mládí častěji chyběla.

(o mladých): „Příjemně mě překvapuje právě to jistý sebevědomí. Já sice říkám, že je částečně trochu jako naučený, nemusí teda být tak úplně stoprocentně podložený, nicméně prostě to sebevědomí mě prostě překvapuje příjemně, protože se zkrátka a dobře tím se teda ty mladí vyrovnávají sjejm vrstevníkům všude jinde v Evropě.“ Milan, 67 let

Na základě výpovědí seniorů lze vytvořit typologii dnešních mladých. Ta není k mladým nijak lichotivá, protože je postavená zejména na negativních stereotypech. Podobně, jako mladí dělí seniory zjednodušeně na aktivní a pasivní, dle výpovědí seniorů lze zkonstruovat tři hlavní typy mladých: flinky, dravce a spořádané výjimky.

Flinkové nejvíce trpí nedostatkem snahy něco v životě dosáhnout a píle při naplňování cílů. Čekají, že jim vše spadne do klína samo, a proto v životě nejsou úspěšní. Žijí divoký noční život. Často končí na ulici, kde fetují nebo kradou, v extrému se stávají kriminálníky. Obecně spojení mládí a kriminality je seniory nezdídko zmiňováno.

„No třeba jsem byla svědkem (...), měla jsem malou vnučku v ruce a šly jsme okolo...přišel mladej člověk k autu a šel prostě násilně ho otevřít“ Alžběta, 69 let

„Já jsem říkala, že mně vadí strašná vulgárnost, takový nezodpovědný postoj k životu „ono to nějak dopadne“ a ta menšina těch, kteří vystudují a uplatňují se v životě, tak to je opravdu dneska velká menšina.“ Hana, 72 let

M: „Myslíte, že dneska ti mladí lidé jako ten volný čas tráví jinak?“

K: „No asi ano, většina. Jsou takový, který žijou tak, jak jsem říkal, jako jak jsem si žil já, jakože většinu času jim zabírá prostě nějaký ty zájmový činnosti, jak už sport nebo cokoliv jinýho, ale hodně mladých lidí dneska se jenom tak toulá po městě a žádný zájem...“

M: „No a čím si to vysvětlujete ty rozdíly, co v tom hraje roli?“

K: „No tak už to je tím, že ty mladý lidi, i přestože třeba vystudujou nebo se vyučí, nemají možnost se zapojit do pracovního procesu, špatně si hledají práci nebo vůbec si nenajdou práci a tím to je potom, že nemají co dělat a jenom tak jak..bloumaj po městě, a pak nic jinýho jim nezbyvá než nějaký ty drogy a tak dále...to jsem do toho nechtěl míchat, ale...“

Ctibor, 64 let

Dravci oproti flinkům mají snahu v životě něco dosáhnout, jejich cíle ale seniory nejsou vnímané pozitivně. Dravcům jde pouze o materiální uspokojení, propadají konzumu a stále se za něčím honí. Chtějí se stát manažery, k ostatním lidem se chovají bezohledně, upadá jejich morálka. Ohledy berou jen sami na sebe, nežijí kolektivně, nebudují vřelé vztahy. Většinu času tráví u počítače a na nic nemají čas.

„Tak všeobecně je to úpadek tý morálky mladých..ty se věnujou prostě každý chce být manažer a vystudovanej a kdežto já jsem šel na řemeslo a můžu říct, že 10 řemesel ovládám a nekoukám na to, jestli mi někdo něco dá nebo ne ...“ Zdeněk, 76 let

„Já si ovšem myslím, že my jsme měli o něco větší... jako projevovali větší úsilí jako ten svůj budoucí úspěch založit na nějakých základech...no konkrétně se mi zdá, že jsme prostě...že jsme možná trochu studovali s jiným přístupem, ne tak jako utilitaristickým“. Milan, 67 let

Třetí skupinou mladých jsou *výjimky*, kterým se podaří žít „spořádaný život“, tedy život v maximální míře podobný životům předchozích generací. Výjimky dokončily vzdělání, našly si práci a založily rodinu (nebo jsou na dobré cestě k tomuto stavu). K výjimkám často patří členové vlastní rodiny. Senioři ale umějí být přísní i k vlastní rodině a všímají si materialismu například u svých malých vnoučat.

(o vnoučatech) „jinak můžu říct, že se jako přivítáme srdečně, respektuju jako jejich narozeniny, ale čím dál víc jak jsou starší, tak je to o tom, co babička jako dá, co bude pod stromečkem, co bude v obálce za vysvědčení, jo je to prostě..ale řekla bych, že to je dobou, protože doba...jak říkám kult mládí a materialismus, jo. Tak nějak jako takový to citový, to se nějak...to se ani nikde neukazuje, děti nečtou, to co si hledaj na počítači, to vůbec s nějakým citovým životem nemá vůbec nic společného, tam se nemaj co naučit.“ Anna, 70 let

To, že vlastní příbuzní jsou často zahrnováni do kategorie výjimek, dokládá, že stereotypní vlastnosti dravců a flinků většinou nejsou konstruovány na základě osobních zkušeností s mladými známými, ale spíše na základě povědomí o chování cizích mladých. Přitom vzhledem k tomu, že mezigenerační kontakty mimo rodinu jsou výjimečné a dotázaní senioři většinou neměli známé z řad mladých, lze značnou roli v tvorbě stereotypů přikládat médiím. Senioři neuvádějí zdroj svých informací o chování mladých, ale nulový osobní kontakt s juniory nebyl u dotázaných výjimkou:

„Víte co, s lidmi kolem 20 se víceméně nestýkám, protože mám dva synovce jednomu je 37, druhému je 36. Oba dva jsou lidi, kterým se dostalo dostatečného vzdělání, a když si založili rodiny, tak zaujali úplně jiný postoj k životu, než když byli sami. Čili jsou dneska zodpovědní, snaží se tu svoji kariéru obhospodařovat tak, aby jim něco přinášela, aby hlavně přinášela užitek rodině. Dál to neposoudím, protože lidi kolem 20 nebo 25 neznám.“ Hana, 72 let

„No já žiju v domě s pečovatelskou službou, to jsou samý starý lidi, takže já do styku s těma mladýma nijak zvlášť nepřijdu, mimo svojí rodinu teda“ Karla, 83 let

M: „A takhle se teda setkáváte třeba i tady v rámci toho sboru s těmi mladými lidmi, třeba kolem těch dvaceti let (...)?“

K: „Kolem dvaceti ne.“

M: „Ne, nepřijdete vůbec jako do styku?“

K: „Do dorostu a do mládeže to jsem tady nebyl...“

M: „Nemáte teda kontakt jako s mladými lidmi kolem té 20?“

K: „No nemám tady ani doma ani tady.“ Zdeněk, 76 let

Zároveň příklady využívané k ilustraci očekávání od mladých lidí dávají tušit, že zdrojem stereotypů mladých jsou právě média:

(...) „pro dnešní mladý lidi, takový ty volnomyšlenkáři, tak ty zajímá jediné nějaký disko a tak, my jsme třeba chodili jednou za 14 dní nebo tak na takzvané čaje, ale to bylo odpoledne, to v sobotu většinou začínalo no a bylo to třeba do 7 hodin jenom, že jo. Kdežto teď jsou ty disko třeba až do rána, no a pak se stane, že se tam pak třeba ty mladíci opijou a vlezou do auta třeba 5, 6 dětí ještě jakoby dětí, že jo no a někdy teda ten řidič opravdu nepije a je si vědom toho, že teda veze jako tyhle ty svoje prostě známý, no ale někdy to nevydrží, opije se, no a pak to třeba napálí do stromu a jsou všichni zabítý.“ Marie, 74 let

Zatímco rozlišení seniorů očima mladých na pasivní a aktivní seniory bylo reálně využíváno v interakcích, typologie mladých na dravce, flinky a spořádané výjimky tvoří spíše Weberovské ideální typy, které představují základní schémata očekávaného chování, kterým se mladí v různé míře přibližují.

Změny v povaze mladých lidí a jejich životním stylu jsou připisovány zejména změně režimu po roce 1989 a jeho ekonomickým dopadům. Seniors bylo i zmíněno, že předchozí generace neodlišovaly tak prudké historické změny, a proto si dříve lidé různých (rodinných) generací lépe rozuměli. Oproti tomu dnešní mladí se narodili do podmínek zcela odlišných. Velký důraz je seniory kladen na ekonomickou transformaci:

senioři často používali výraz „tvrdý kapitalismus“, který v hodnotové úrovni vede k materialismu současné mladé generace. Kapitalismus přitom produkuje dravce i fliky. Dravci jsou ti, kdo se na novou situaci dobře adaptovali a stali se protagonisty nové doby. Flinkové jsou latentním důsledkem kapitalismu, ve kterém nejsou schopni všichni uspět, což v některých snižuje i samotnou motivaci snažit se.

5.2.3.2 Nespokojenost s vlastním postavením jako zdroj agesimu vůči mladým

Další zdroje nevráživosti seniorů vůči mladým pramení ze seniorské reflexe vlastního společenského postavení, které nevnímají jako uspokojivé. Toto své postavení si uvědomují právě v interakci s mladými lidmi (třeba i nepřímé), kteří v nich vzbuzují pocity nepotřebnosti a podceňování.

Primární výhradou seniorů vůči mladým lidem je nedostatek úcty, jakou projevují seniorům. Jak bylo popsáno v předcházející kapitole, mladí lidé opouštějí představu, že by věk měl být univerzálním kritériem opravňujícím svého nositele nárokovat si úctu. Tento svůj postoj mladí vnímají jako „novátorský“, ale zároveň právoplatný. V očích seniorů je vše jinak. Starší generace úctu mladých většinou očekávají, což vyplývá právě z jejich vzpomínek na vlastní chování v době svého mládí. Jak sami uvádějí, úcta ke stáří byla v době jejich mládí považovaná za samozřejmost.

„Nás učili doma každého pozdravit, ať jsem ho znal nebo ne že jo. A ctít si člověka staršího, protože to je někdo, kdo už má život za sebou, něco ví a dneska ho obejdou, nevím, jestli by se zastavili, když tam někdo leží, aby se šli podívat, co mu je nebo tak, tak to jsem mladý neviděl, většinou to dělají ti staří.“ Zdeněk, 76 let

Nedostatek úcty mladých není popisován jen jako jeden z generačních rozdílů mezi mladými v minulosti a dnes. Jednostranná úcta ke stáří je v některých seniorech zakódována jako základní předpoklad budování vztahů napříč generacemi.

M: „Na úvod bych se vás zeptala, co se vám vybaví, když se řekne mládí a stáří? Co si pod těmi slovy představíte nebo co to pro vás znamená?“

K: „No takový důležitý vztah. Je to o úctě mladejch ke starým.“ Alžběta, 69 let

M: „Myslíte si, že nějaké to přátelství mezi vysloveně mladým člověkem a starým nebo starším může existovat jako dobře, jestli může fungovat dobře ten vztah přátelský?“

K: „Já si myslím, že může, pokud mladí lidé mají takovou povahu, že ctí ten vyšší věk a respektují ho, tak si myslím, že i to přátelství může fungovat, ale bohužel zájmy 20 letého člověka a 70 letého člověka jsou úplně na jiné koleji.“ Hana, 72 let

(situace v tramvaji) „Já jako invalida, kolikrát jsem třeba oslovil, že tam je označeno místo pro invalidy, že jo a já říkam „prosim tě, pustila bys mě sednout?“ a ona řekne „ukážte mi vaši invalidní knížku“ tu ZTP a já říkam „prosim tě, já ti budu ukazovat? Ty jsem přijdeš z...“ to byla nějaká holka, když sem přijde z venku studovat a chtěla by si dělat kontrolora, tak jestli chceš vidět, tak...no takže člověk se takhle musí třeba domáhat místa no.“ Zdeněk, 76 let

Nedostatek úcty mladých k seniorům je některými interpretován jako následek selhání výchovy a nedostatku morálky v dnešní společnosti. Jiní stav chápou jako důsledek společenských změn, díky kterým mladí již staré nepotřebují, a spolu s nepotřebností seniorů se vytrácí úcta k nim. Tento druhý pohled je blíže postojům mladé generace, kteří (jak bylo uvedeno výše) mají někdy pocit, že jim senioři nemají co nabídnout. Podobné chápání se zračí i ve výpovědích některých seniorů a může mít neblahé důsledky na jejich skupinovou identitu. Senioři by se rádi stali oporou a rádci pro „nezkušené mladé“. Následně mohou být překvapeni, když se tak neděje a když cítí, že dnes jsou to mladí, kdo si častěji vystačí sami a nemají o mezigenerační interakci zájem. Pocit vlastní nepotřebnosti a přehlížení se promítá do jejich nevraživosti vůči mladým.

M: „Co myslíte, že je jako největší rozdíl mezi těma generacema?“

K: „No takový nesoužití no. Neschopnost spolupracovat, já jsem měl vždycky rád starší lidi. Já jsem uměl...umím tady ve sboru si najít starší lidi a chodil jsem jim pomáhat nebo do bytu nebo ostříhat nebo to (...).“

M: „A myslíte, že třeba ti mladí si jako nepomáhají mezi sebou?“

K: „Ne, že nemají jako zájem se s těma starejma spřátelit nějak.“

M: „Myslíte, že o to jako nestojí jo, že...“

K: „No.“

M: „A proč si myslíte jako, že jaký je důvod toho, že vlastně jsou ti lidé tak jako odlišní od těch starších, že nemají ten zájem na tom kontaktu?“

K: „Nějakej důvod...to nedovedu posoudit. Nevím.“

M: „Čím si myslíte, že to je? Proč podle vás?“

K: „No že všechno mají a nic nepotřebují, no tak neshánějí žádnou pomoc, což potom když se jim něco přihodí nebo až sami zestárnu, tak uviděj, že jim to chybí takový soužití, přátelství.“ Zdeněk, 76 let

Fakt, že mladí lidé od seniorů „nic nepotřebují“ vzájemnou závislost generací převrací. Seniori vzpomínají na ekonomickou závislost mladých na starších v historii, ať už šlo o zdědění hospodářství na vesnicích, nebo o komplikované možnosti mladých osamostatnit se a založit vlastní domácnost za komunismu ve městech. Seniori si uvědomují, že mladí lidé dnes mohou být brzy ekonomicky soběstační, což zvyšuje jejich sebevědomí a snižuje potřebu předcházet si starší v rodině a potažmo i na celospolečenské úrovni.

Strategie vyrovnání se s pocitem neužitečnosti pro mladší a s ním souvisejícím nedostatkem úcty se mohou blížit jednomu ze dvou extrémů, které existují mezi seniory. První ze strategií je setrvání ve stavu hněvu z nespravedlnosti. Ta se v rovině mezigeneračních vztahů projevuje negativními postoji k mladým lidem, případně vzájemnou nekomunikací. Tento stav odpovídá předpokladům sociální psychologie o negativním vlivu sociální deprivace na meziskupinové vztahy (Brown & Ross, 2010), jak bylo naznačeno v teoretické části této práce. Sociální deprivace skupiny může být dle SIT výsledkem buďto porovnání se s jinou skupinou, která je na tom společensky lépe (například chudí cítí deprivaci v porovnání s bohatými), nebo může jít o nespokojenost z porovnání očekávání o statusu vlastní skupiny s realitou (tak vzniká například deprivace absolventů vysokých škol při vstupu na pracovní trh). To je také situace, která přesně vystihuje pocity některých seniorů: očekávali, že ve stáří se jim dostane úcty. Nyní jejich pocity deprivace pramení z toho, že jejich očekávání nebylo naplněno. Tento stav podle SIT vede ke zhoršení vztahů ke skupině, která se na jejich sociální deprivaci podílí (tj. k neuctivým mladým).

Druhým extrémem, jak reagovat na nedostatek úcty a zájmu mladých je naopak snaha zavděčit se mladým. Tento postoj je patrný u seniorů ze segmentu „odmítajících stáří“ a vede k situaci převrácení tradičních vztahů úcty napříč generacemi. Po tomto „převratu“ jsou mladí těmi, kdo si vybírají své přátele, a tedy ve slovníku sociální psychologie jsou pro seniory skupinou referenční. Slovy běžné sociologie pak jde o další důkaz existence kultu mládí, který přijali někteří seniori.

„Mám vlastně, teď si uvědomuju, jednu mladou spolupracovnici, s kterou jsem 5 let byla v jedné místnosti na jednom pracovišti. (...) a bavily jsme se skutečně otevřeně o všem prostě o politice, o životě, o partnerech, o sexu, o všem... a ona mi pak, já nevím, asi tak po roce a půl nebo po dvou letech tak nějak, co jsme tam byly, tak mi říkala, že si vždycky myslela, že tyhle ty

starší lidi, že to je takový no tak prostě jako s rodičema, holt už jsou starý a že prostě se mnou přišla na to, že to tak ale vždycky bejt nemusí, což teda jako považuju za největší lichotku, jaká se mi dostala.“ Milada, 63 let

„Já si myslím, že jsem poměrně dost otevřená nebo prostě hovorná, takže jako že bych měla nějaký problém s tím mladým člověkem se vůbec bavit, to ne. Spíš z té strany těch mladejch cítím, že oni na mě už koukaj jako na starou bábu jo, takže to mě trošku tak jakoby brzdí někdy v těch projevech.“ Milada, 63 let

„No tak jako pro starší generaci asi je nejlepší, když mlčí. Ne snad úplně, ale prostě, ať si ta starší generace rozmyslí, co chce mladým říct, protože pak něco řekne, a pak je to třeba mrzí, že jo, že to vypustí z úst vlastně nekoordinovaně, no pak si třeba říká: „vždyť je to zbytečný, oni si stejně udělají, co chtěj, takže to nemá cenu jim nic říkat.“ Což je pravda asi většinou.“ Marie, 74 let

Existence této škály postojů od očekávané nadřazenosti jedné věkové skupiny po nadřazenost skupiny druhé ukazuje na zakořeněnou představu o věkové stratifikaci společnosti.

Dalším faktem, který jitří negativní emoce ze strany starších k mladým, je rétorika demografické paniky ve společnosti. Senioři vnímají, že o nich média hovoří jako o těch, kdo obírají státní rozpočet o finance. Zajímavé je, že senioři toto téma zmiňovali většinou po otázce, co si myslí, že proti nim mohou mladí mít. V rozhovorech s juniory se přitom téma ekonomické závislosti seniorů jako zdroje konfliktů či nevraživosti neobjevilo ani jednou. Lze předpokládat, že mladí lidé považují financování důchodů z daní pracujících za samozřejmé a toto nastavení jejich vztahy k seniorům žádným způsobem neovlivňuje. Mediální zdůrazňování této problematiky však narušuje sebevědomí seniorů a dává jim (neopodstatněnou) záminku ke zhoršování jejich vztahů k mladým lidem.

M: „Jak myslíte, že se ty skupiny lidí třeba chovaj mezi sebou jako mladí, staří...“

K: „No díky tomu, co se jako děje v naší vládě a vůbec co se tady jako startuje už dlouho nebo tak...tak si myslím, že oni nás začnou nenávidět, víte...protože jim je podsouváno, že my jim jako užíráme z jejich životního standartu jo. Asi tak.“ Anna, 70 let

„Tak co slychám od lidí, no tak jako ti mladí si stěžujou, že ti staří je připravujou..jak se říká, že na ně musejí dělat, aby brali důchody zadarmo a tak dále..no tak to jsem slyšel. Ale já sám jsem to ne...“ Zdeněk, 76 let

5.2.3.3 Proč to tak je? Historické trendy v mezigeneračních vztazích očima seniorů

Vítky seniorů vůči mladým se týkají zejména historických změn statusu stáří a uctivosti mladých. Ačkoli někteří komunikační partneři uváděli, že to jsou dlouhodobé procesy, které byly nastartovány již o mnoho generací dříve, přesto je dle seniorů možné vystopovat důvody, proč právě s dnešní mladou generací je obtížné budovat pozitivní vztahy. Tato seniorská vysvětlení jsou přitom barvitější, oproti těm uváděným mladými respondenty. Mladí si také uvědomovali, že se mezigenerační vztahy historicky vyvíjejí. Většinou ale bližší dotazy vedly ke konstatování, že dřív byla ke starším vyšší úcta, protože k tomu byli lidé vedení v rodině, kdežto dnes je výchova volnější. Senioři, kteří sami více historických změn prožili, mají jasnější představy, proč a jak se vztahy mezi mladými lidmi a seniory v čase mění. Existují dvě hlavní interpretační linie. První zdůrazňující význam změn v rodinách, druhá zdůrazňuje vliv změn politických:

1) Vliv změn podoby rodiny: v minulosti byly dle seniorů pevnější mezigenerační vztahy díky tradiční podobě rodin. V tomto ohledu se senioři shodují s teoretiky věkové segregace. Zdůrazňují význam vícegeneračního soužití, kdy lidé od dětství trávili čas ve společnosti několika generací, vzájemně se znali, a proto spolu také lépe vycházeli. Ačkoli například v době vejminků nebyly mezigenerační vztahy v rodinách vždy ideální, alespoň tyto vztahy existovaly a mladí museli počítat s funkční závislostí jednotlivých generací. To je v kontrastu s dnešní situací, kdy mladí nežijí v kontaktu se seniory a snadno je tak přehlížejí.

M: „Jo tak to nějak už navozuje tu další otázku. Jestli myslíte, že se ty vztahy mezi generacemi nějak historicky vyvíjejí, jestli dřív vypadaly jinak než dnes?“

K: „Ano, rozhodně. Měli... Protože teď už jako zanikají vesnice, že jo, zaniká hospodaření. Tenkrát byla povinnost prostě, grunt zdědil ten prvorozený a to...a povinnost byla o ty rodiče se postarat. Je fakt, že kolikrát ty rodiče taky strádaly jo jako, ale byla to prvořadá povinnost. Taková nějaká...prostě věděli, šli do života s tímhle, jak vyrůstali tak... „hele babička s dědou žijou ve vejminku, dones jim tohle a tohle...“, pomalu ty děti byly vtahovány do toho, že i ty rodiče zestárnou, že jo, byly připravovány na to jako, že ten člověk umře, což jako dneska ježiš mluvit o smrti, fuj někde to tadyhle,... jo, nevědět o tom zániku.“ Anna, 70 let

„No dříve jsme bydleli, že jo byly děti, byli rodiče, byla babička a byl třeba ještě pradědeček a všichni jsme žili společně a nikdo nikomu nic neříkal, starý důchody nebrali a mladý je živili a nic neříkali. A dneska každé chce oddělit rodiče do domova důchodců a my si budeme užívat. Dneska ten svět je úplně obrátit no, což není dobře.“ Zdeněk, 76 let

Podobně v souvislosti s rodinnými změnami byl zmiňován i význam emancipace žen a s tím související změny v péči o malé děti. Generace dnešních seniorů je generací, která si na vlastní kůži prožila výrazné společenské změny dané hromadným nástupem žen do zaměstnání. Matky dnešních seniorů byly častěji doma a plně se věnovaly domácnosti a výchově dětí. Seniorky samotné už byly těmi, které se po mateřské dovolené vracely do práce. A dnešní střední generace jsou vnímány jako generace věnující minimální čas rodině, a proto nedostatečně vychovávající nové generace. Chybějící rodinné vedení pak má za důsledek neschopnost mladých budovat pozitivní vztahy s druhými lidmi.

M: „A myslíte si, že se ty vztahy mezi seniory a mladými lidmi jako historicky vyvíjejí, že ty vztahy vypadaly dřív jinak, než vypadají dneska?“

K: „Ano, protože to vyplývalo i z poslání rodiny, kdy matky se věnovaly rodině, dětem. Otec byl živitelem, to se setřelo po druhé světové válce, začala zaměstnanost ženská, taky můžeme teda poděkovat za technický vývoj (...) Ale tím velkým technickým rozvojem společnosti se změnily i podmínky v rodině, a tomu já přikládám největší váhu, protože si myslím, že pro rozvoj osobnosti je rodina to nejdůležitější a je jedno, jestli budeme lítat do kosmu anebo já nevím, budeme řídit kosmická auta. (...) Víte co, já možná považuju za největší štěstí, že když jsem byla já malá, byť jsem se narodila do války, tak nebyla televize a rodiče a prarodiče měli na mě dostatek času, takže od nejtěplejšího věku -pohádky, ruční práce, sport, všechny možné podmínky se mi dostaly, protože televize je strašný okradač času a to za nás nebylo, takže my jsme měli víc času si s tou babičkou, dědečkem, maminkou, tatínkem po večerech povídat.“ Hana, 72 let

2) Politické a ekonomické změny po roce 1989 – v těch spatřují senioři hlavní důvody změn mezigeneračních vztahů do současné podoby. Srovnávají-li své mládí a mezigenerační vztahy dříve s jejich dnešní podobou, nejvíce rozdílů vyplývá právě z velmi odlišných životních podmínek, ekonomických podmínek a hodnotových žebříčků za komunismu a dnes. Z hlediska mezigeneračních vztahů, stejně tak jako mezilidských vztahů obecně, zde senioři spatřují hlavní příčinu negativních trendů. Jak bylo naznačeno již výše, příčinou negativních změn je zejména ekonomická transformace do podoby „tvrdého kapitalismu“ a její důsledky v podobě rozvoje materialistických a individualistických hodnot na úkor hodnot kolektivních.

M: „A jaké události myslíte, že na to měly vliv, na tyhle ty postupné změny těch vztahů?“

K: „No především těch vztahů...že jsem jako najednou vlítnul ten tvrdej kapitalismus, jo, protože on sem vlítnul takovej, jak jsme si četli v nějaký tý (...) no prostě tvrdej kapitalismus – ty budeš žít v tom suterénu do půlky plesnivej, jo suterén a budeš na mě makat a já budu za půl roku milionář. Narušily se tím vztahy, protože najednou někdo něco zdědil, dva baráky na Vinohradech, a lidi na jednom patře v paneláku jo, který měli... děti jim vyrůstaly ve školkách a tohle stejně...najednou se ty vztahy rozbily. A já bych řekla, že asi si to musíme jako prožít, že to nevyřeší už ani naše generace, ani generace mých dětí, ale třeba už jejich děti, kor ta malá, ta pětiletá, ta má ještě jako jo nárok..no jak říkám, vtrhnul se hroznej jako materialismus.“ Anna, 70 let

M: „Takže myslíte, že dneska jsou ty vztahy jako jiný, než bývaly dřív mezi těmi generacemi?“

K: „No nastala taková doba, každej jenom honí peníze a stará se o sebe. Žádná taková společnost a dohromady lidi nejsou. A dřívě televize na venkově nebyly nic, tak lidi se scházeli, příbuzenstvo a známí a hrálo se třeba housle a na harmoniky a zpívalo se v sobotu, v neděli, když bylo volno, když se na poli nic nedělalo a dneska to není vidět...“ Zdeněk, 76 let

Právě ekonomické změny, produkující na jedné straně vyšší životní úroveň, ale na straně druhé nižší solidaritu, jsou pro seniory největším historickým šokem. Problém přitom není jen v samotné změně režimu, ale v jejích dopadech na hodnoty mladých generací a tím na mezilidské vztahy.

Mírně pozitivnější pohled na dopady ekonomické transformace byl patrný u mladších seniorů. Zde se objevil i názor, že větší ekonomická nezávislost mladých pozitivně ovlivňuje mezigenerační vztahy v rodinách, když mladým umožňuje dříve se postavit na vlastní nohy, čímž odbourává konflikty plynoucí z nuceného soužití více generací:

M: „A myslíte si, že vztahy mezi generacemi, mezi mladými a staršími se nějak historicky vyvíjejí? Že třeba dřívě vypadaly jinak než dneska?“

K: „Takhle...myslim si, že tím že víc byly rodiny pohromadě, na jednu stranu to asi vytvářelo trošku konflikty, dneska mladý lidi tím, že jdou od rodin, tak si myslim, že ty vztahy jsou korektnější, že ty starší lidi nezasahujou do těch mladejch v takových těch denních věcech a tím, že ten vztah bych řekla, že je takovej vyrovnanější, že ty mladý lidi si to dělají podle sebe. Když bydleli u rodičů, tak se museli podřizovat a to si myslim, že jako aspoň si to podle sebe myslim, že ty konflikty byly víc.“ Alžběta, 69 let

Naopak jinými seniory, zejména staršími, je ekonomická nezávislost mladých vnímána spíše negativně, jelikož ještě podporuje jejich suverenitu a nezájem o budování korektních mezigeneračních vztahů.

Celkově tak z výpovědí seniorů vyplývá, že do jejich pohledu na mládí se promítá zejména perspektiva generačních odlišností. Senioři nesouhlasí s tím, jak se liší životní styl současné mladé generace od jejich vlastních způsobů, které si pamatují ze svého mládí. V dlouhodobém měřítku dle seniorů ovlivňují mezigenerační vztahy změny v rodinných uspořádáních, na formování vztahů konkrétně mezi současnou mladou a nejstarší generací pak má zásadní vliv změna režimu po roce 1989. Vlivem těchto změn jsou mladí lidé nedostatečně uctíváni a současně příliš materialističtí až sobečtí. Neochota mladých lidí projevit seniorům úctu a budovat s nimi vztahy pak vede k sociální deprivaci seniorů, což představuje další zdroj mezigenerační nevráživosti.

5.2.4 SHRNUÍ KVALITATIVNÍ ČÁSTI O MEZIGENERAČNÍCH VZTAZÍCH

Hovoříme-li o zdrojích ageismu mezi mladými lidmi a seniory se zástupci obou věkových skupin, zjistíme, že nelze najít společné příčiny vzájemného ageismu. Ageismus vůči mládí a stáří je třeba chápat jako dva odlišné příběhy: základní tezí vyplývající z přecházejících kapitol je totiž možnost definovat ageismus vůči mládí jako problém primárně generační a ageismus vůči stáří jako problém primárně věkový.

Stejně jako jakákoli diskriminace je i ageismus odvozený od výsledků meziskupinového porovnávání. Jak vyplývá z SIT, lidé porovnávají vlastnosti členské skupiny s vlastnostmi skupiny nečlenské a na základě rozdílů budují obraz sebe sama i vzájemné vztahy. Mladí přitom porovnávají seniory s vlastní věkovou skupinou v současnosti a dle kritérií tvořících jejich vlastní pozitivní identitu hodnotí kategorii seniorskou. Senioři naopak porovnávají současné mladé s vlastními zkušenostmi z dob svého mládí, využívají tak prvky své generační identity, čímž vyzdvihují vliv perspektivy historického času. Tímto je položena jedna z hypotéz pro další kvantitativní výzkum, jejíž ověření má potenciál výrazně přispět do diskuse o zdrojích ageismu ve společnosti a ke zjednodušení budoucí práce s konceptem ageismu v různých kontextech.

Dalším podstatným zjištěním je fakt, že obě strany – jak senioři, tak mladí lidé – přijímají o opačné věkové skupině celou řadu stereotypů a mají problém vzájemně uznat a tolerovat rozdílné životní styly. Pro seniory je problém zejména očekávaný materialismus a individualismus mladých (naopak tolerují vlastnosti mládí, které si prožili sami, jako je zbrkllost, unáhlenost apod.). Mladí zase nerespektují vnímanou pasivitu seniorů a nízký zájem o zážitky a sebezdokonalování. V obou případech se jedná o problémy v rovině životních stylů a hodnot, které se tak zdají být hlavním zdrojem ageismu v České společnosti. To, zda ageismus významně ovlivňují některé obecné hodnoty převládající ve společnosti, nebo spíše jde o problém generačních odlišností v hodnotách, to bude součástí kvantitativní analýzy v následující kapitole. Každopádně kvalitativní rozhovory napovídají o nízkém vlivu reálných ekonomických nebo sociálních konfliktů a „boje o zdroje“ na ageismus v Česku.

Rozhovory také odhalily výraznou nerovnováhu ve vzájemných vztazích mladých lidí a seniorů: mladí dotázaní uváděli, že nemají se seniory žádný osobní problém a jejich chování vůči mládí neřeší, maximálně by uvítali, kdyby si měli „svých“ seniorů více za co vážit. Naopak senioři si častěji berou chování mladých osobně a stáli by o změnu vedoucí k vyšší úctě mladých vůči svým vrstevníkům. Tento fakt lze rozložit do dvou zajímavých fenomenů:

1) Požadavek na zlepšení vnímání vlastní členské skupiny skupinou nečlenskou zaznívá z úst seniorů, nikoli mladých. Mladí tak představují sebevědomou společenskou kategorii, naopak senioři jsou skupinou, jejíž pozitivní sebeobraz je ohrožený. Nižší společenské postavení seniorů (které bylo patrné již z kvantitativní analýzy sociálního statusu věkových skupin) zhoršuje jejich vztahy k mladým lidem, kteří se svým jednáním na jejich sociální deprivaci podílejí.

2) Zároveň ve společnosti (hlavně mezi seniory, ale nejen tam) převládá představa, že mezigenerační vztahy by měly být založeny na principu úcty mládí ke stáří. Ta odeznívá, a rodí se proto nová otázka: má být řešením současné situace posun mezigeneračních vztahů k principu rovnosti a partnerství napříč věkovým spektrem, nebo obnovení úcty ke stáří? Která z variant je pravděpodobnější a pro obě věkové skupiny přijatelnější? Pokusím se odpovědět inspirací v zahraničí pomocí mezinárodní komparace situace v následujících kapitolách.

5.2.5 ZDROJE AGEISMU V KOMPARATIVNÍ PERSPEKTIVĚ

Jaké hodnotové orientace zlepšují či zhoršují mezigenerační vztahy? Hrají roli hodnoty mladých nebo seniorů?

Je možné nalézt obecné příčiny ageismu vůči mládí a stáří, nebo má problém v každé kultuře své vlastní příčiny?

Jaké existují varianty společenského postavení mladých a seniorů, a kde lze hledat inspiraci pro Českou republiku?

Jaký vliv ekonomické situace a segregace věkových skupin na ageismus plyne z mezinárodní komparace?

Poslední empirická kapitola je věnována hledání zdrojů ageismu ze strany mladých vůči stáří a naopak v mezinárodní komparaci. Komparativní analýza je vhodnou metodou pro studium ageismu, jelikož umožňuje zjišťovat vliv kulturního kontextu, který lze považovat za zásadní a přitom v případové studii jedné země za těžko změřitelný. Jak vyplývá z kvalitativní analýzy rozhovorů o mezigeneračních vztazích v Česku, významný vliv na jejich podobu má řada stereotypů, předsudků a hodnotových orientací jednotlivých věkových skupin, tedy atributů přítomných na celospolečenské úrovni. Právě jejich význam lze vhodně potvrdit nebo vyvrátit na základě komparace se situací v odlišných kulturních jednotkách, tedy státech.

Za pomoci kvantitativní analýzy dat z výzkumu ESS4 budou postupně testovány následující hypotézy, které vzešly z kvalitativní analýzy rozhovorů o mezigeneračních vztazích v České republice:

H1) Ageismus vůči mládí ze strany seniorů je motivován zejména generačně, ageismus mladých vůči stáří věkově. Jak bylo popsáno výše, mladí lidé hodnotí seniory zejména optikou vlastních věkových specifik a dobré vztahy podmiňují výsledky seniorů v těchto kritériích (aktivita, zájem, požitkářství...), „aby si byli aktuálně bližší“. Senioři naopak pozitivně hodnotí případnou podobnost dnešních mladých s jejich vlastními minulými zkušenostmi z mládí (morálnost, smysl pro kolektiv, úcta), tedy upřednostňují generační pohled.

Z této perspektivy plynou konkrétní hypotézy o zdrojích ageismu vůči mládí a vůči stáří:

Ageismus vůči stáří je ovlivňován zejména aktuální situací a aktuálními hodnotovými orientacemi zúčastněných věkových skupin. Lze přitom očekávat, že svůj „podíl viny“ na problému ageismu mají obě strany. Z rozhovorů se seniory a juniory plyne konkrétní hypotéza H1a), že totiž *ageismus vůči stáří je nižší v zemích, kde jsou mladí méně orientovaní pouze na vlastní úspěch a výše hodnotí potřebu dobra pro ostatní lidi*. Hypotéza plynoucí z rozhovorů s juniory H1b) zní, že *ageismus vůči stáří je nižší v zemích, kde jsou senioři více akční a otevření změnám*.

Pro rozvoj ageismu vůči mládí jsou naopak zásadní společenské změny, jakými byl přechod z režimu komunistického k režimu demokratickému. Na obecné úrovni lze očekávat vliv rozdílnosti hodnot mladých a starých na ageismus vůči mládí, ke kterému právě společenské změny přispívají. Konkrétnější testovatelná hypotéza H1c) proto zní, že *ageismus vůči mládí je nižší tam, kde jsou si hodnoty mladých a seniorů obecně podobnější*.

H2) Společenská deprivace seniorů plodí nevraživost vůči mládí. Tato hypotéza vyplývá z kvalitativních rozhovorů se seniory i s juniory, které ukázaly, že čeští senioři významně promítají vlastní společenský status a nespokojenost s ním do svých vztahů k mladým lidem. Vyžadování úcty od mládí a nespokojenost s postavením stáří ve srovnání s vlastními očekáváními ústí v narušené společenské vztahy. Kult mládí sice velí „mládí vpřed“, ale zároveň vytváří novou mezigenerační rivalitu. Tuto obecnou tezi lze testovat pomocí konkrétnější hypotézy:

H2a) Ageismus vůči mladým je nižší v zemích, kde existuje „tradiční“ hierarchie vyššího společenského statusu stáří než mládí

Podobným způsobem se lze pokusit odpovědět na otázku, jaká společenská situace nejvíc prospívá seniorům. Je z hlediska ageismu vůči stáří optimální vyšší společenské postavení seniorů (které si čeští senioři často přejí), nebo generační rovnost? Otázku lze zodpovědět pomocí porovnání míry ageismu a společenského statusu připisovaného mladým lidem a seniorům napříč Evropou.

H3) Vliv ekonomických podmínek ve smyslu „mezigeneračního boje o zdroje“ na ageismus vůči seniorům je nízký. V kvalitativních rozhovorech s juniory nebylo toto téma zmíněno téměř vůbec, v rozhovorech se seniory zaznělo pouze jako obava z nepřátelství mladých kvůli financování důchodů, ale nikoli jako zdroj ageismu vůči mladým.

Hypotéza o boji o zdroje se v literatuře týká většinou ageismu vůči stáří (Binstock, 1983). Senioři by dle této teze měli být viděni jako přílišná zátěž pro sociální stát (v případě ekonomicky slabších zemí a v zemích zatížených stárnutím populace) nebo jako nebezpečně mocná skupina hrozící prosazováním vlastních ekonomických zájmů (v případě ekonomicky silnějších zemí). Oba tyto stavy by měly vést k negativním vztahům mladých vůči seniorům. Jelikož z kvalitativních rozhovorů vyplývá spíše nepravdivost této teze, konkrétní hypotézy pro kvantitativní výzkum zní:

H3a) Vnímaná vysoká ekonomická zátěž seniorů pro stát nezvyšuje negativní vztah mladých k seniorům

H3b) V zemích, ve kterých jsou senioři bohatší nebo relativně bohatší ve srovnání s mladými není vyšší úroveň ageismu vůči stáří

H4) Věková segregace společnosti zvyšuje ageismus vůči mládí i stáří.

Věková segregace byla popsána jako jeden z důležitých zdrojů, ale i důsledků ageismu. Tyto dva směry kauzality není možné v analytickém výzkumu oddělit, bude proto zjišťována alespoň korelace mezi ageismem a věkovou segregací. Dle SIT by existence mezigeneračních přátelství měla oslabovat vnímané hranice mezi my a oni a tím by měla snižovat meziskupinovou řevnivost. Zároveň navazování osobních vazeb může snižovat víru v nepodložené stereotypy věkových skupin. Konkrétní hypotéza pro tento výzkum zní:

H4a) V zemích, kde jsou obvyklejší blízké osobní vztahy mezi mladými lidmi a seniory je ageismu méně

H5) Jeden problém, různé příčiny. Tato hypotéza částečně relativizuje hypotézy předešlé, jelikož očekává, že žádná zjištění nemusí platit univerzálně. V takových případech bude pozornost a snaha o explanaci soustředěna na situaci v České republice, přičemž ostatní země budou využity k ilustraci neuniverzálnosti nalezených vztahů. Jelikož ageismus je problém silně kontextuálně ukotvený a nabývá různých podob, je možné očekávat různé jeho příčiny. Ageismus vůči stáří může mít podobu ageismu hostilního i benevolentního, stejně jako ageismus vůči mládí. Potvrzení nebo vyvrácení této hypotézy bude probíhat formou explorační míry přijímání různých stereotypů mládí a stáří a jejich významu na podobu vztahů napříč generacemi v odlišném kulturním prostředí.

5.2.5.1 Metody analýz

K testování výše popsaných hypotéz bude využita zejména analýza kvantitativních dat z výzkumu European Social Survey Round 4. Využity budou okruhy otázek zjišťující míry a formy ageismu a dále hodnotové orientace respondentů. K otestování třetí hypotézy budou využity také otázky na subjektivní příjem respondentovi domácnosti. Kompletní znění dotazníku je v příloze této práce. Důležité proměnné, tvořící kostru analýz, si však zaslouží bližší popis:

Popis proměnných měřících mezigenerační vztahy

Zásadní proměnnou v této kapitole je míra ageismu vůči mládí a stáří ve společnosti. Využity budou latentní průměry zkušeností s ageismem, sestrojené na základě tří otázek na různé projevy ageismu v posledním roce tak, jak byly popsány v kapitole Míra ageismu vůči mladým a seniorům ve společnosti.

Analýza bude často probíhat na agregované úrovni států. Agregovaná úroveň je vhodným postupem při zjišťování faktorů ovlivňujících míru ageismu ve společnosti. Důvody jsou prosté: diskriminovaný a diskriminující člověk většinou nejsou jeden a ten samý a nenacházejí se proto na témže řádku v datové matici, což znemožňuje jednoduché analýzy korelací. Navíc diskriminovaný člověk většinou není diskriminován pro své individuální vlastnosti, schopnosti nebo chování, ale pro příslušnost k určité skupině, na základě níž je k němu přistupováno optikou stereotypů a předsudků (které pochopitelně nemusí být pravdivé). Chceme-li proto vysvětlit kulturní zdroje ageismu ve společnosti, je nejvhodnější cestou přesunout se při analýzách na celospolečenskou úroveň.

Z metodologického hlediska je však třeba zmínit i omezení vyplývající z práce s agregovanými daty, mezi které patří nízký počet případů. Konkrétně v této kapitole bude pracováno s údaji za 16 států, což je výrazně méně než běžné matice o stovkách respondentů. Na druhou stranu tento počet je pro jednoduché analýzy dostatečný. Jak uvádí například Hofstede, korelace na agregovaných datech má smysl počítat od počtu 10 až 15 států (2001, str. 18).

Další proměnnou zjišťující ageismus, která je naopak vhodně využitelná na individuální úrovni je podoba afektivních vazeb k mladým lidem a seniorům. Otázka zněla:

„S použitím této karty mi prosím řekněte, jak vy osobně celkově vnímáte dvacátníky. Odpovězte prosím na stupnici 0-10, kde 0 znamená naprosto negativně a 10 naprosto pozitivně.“

Shodný dotaz byl následně položen ve vztahu k lidem starším 70 let. Výhodou otázky je její jednoduchost a zjišťování subjektivního názoru respondenta. Nevýhodou však je omezená schopnost afektivních vazeb respondentů k věkovým skupinám vysvětlit míru prožívané diskriminace ve společnosti, zejména pokud jde o benevolentní ageismus. Jak se ukazovalo v rozhovorech s mladými lidmi, člověk může mít k věkové skupině velmi pozitivní vztah, ale zároveň může při jednání s členy této skupiny i nezáměrně projevovat řadu svých předsudků a stereotypů a stavět tak dotyčného do nežádoucí nebo podřadné role. Tato proměnná proto nebude považována za základní ukazatel míry ageismu, ale bude využita v dílčích analýzách na individuální úrovni, kde to jiné zjišťované otázky neumožňují.

Kromě míry zkušeností s ageismem budou na následujících stranách využity i další proměnné týkající se věku a mezigeneračních vztahů. Cílem ověřování páté hypotézy bude popsat různé způsoby stereotypizace mladých lidí a seniorů v odlišných zemích Evropy. K tomu budou využity dva koncepty měřené v dotazníku ESS4, a to stereotypy a vnímané hrozby, jaké mladí a staří představují pro společnost.

Zjišťování způsobů stereotypizace mladých lidí a seniorů v různých společnostech slouží k odlišení různých mezigeneračních očekávání a zdrojů napětí. V dotazníku ESS byly stereotypy zjišťovány pomocí baterie namířené tradičně jak na dvacátníky, tak na osoby starší 70 let ve znění:

„S použitím této karty mi prosím řekněte, jak je pravděpodobné, že většina lidí v České republice vnímá dvacátníky /osoby starší 70 let jako ... a) přátelské, b) schopné, c) mající vysoké morální standardy“

U všech atributů odpovídali respondenti na škále od 0 (vůbec není pravděpodobné, že jsou takto vnímání) po 4 (velmi pravděpodobné, že jsou takto vnímání). Nezvyklé formulace ve znění otázek na názory „většiny lidí“ jsou autory dotazníku vysvětlovány snahou o snížení stylizace respondentů, kteří by se při otázkách na vlastní názor odmítali vyjadřovat negativně. Ačkoli jsou tak respondenti dotázáni na názory „většiny lidí“, jejich odpovědi je možné považovat za relevantní ukazatel vnímání stereotypů respondentem.

Dalším konceptem využitým v analytické části následující kapitoly jsou hrozby věkových skupin. Smysl zjišťování těchto položek vychází z SIT a z představy, že na

formování vztahů s nečlenskými skupinami se silně promítá naše snaha o udržení optimálních podmínek pro naši členskou skupinu. Negativně jsou proto vnímány ty skupiny, které nás určitým způsobem ohrožují. V případě věkových skupin se zaměřím na vnímání dvacátníků a seniorů jako hrozby symbolické a ekonomické. Tyto koncepty byly měřeny otázkami:

Symbolická hrozba pro společnost: *Řekněte mi prosím, zda si myslíte, že většina lidí ve věku nad 70 let (/20-29 let) má dobrý nebo špatný vliv na zvyky a způsob života v České republice. Vyberte odpověď z této karty, kde 0 znamená, že naprosto špatný vliv a 10 znamená naprosto dobrý vliv. (symbolická hrozba)*

Ekonomická hrozba pro společnost: *Pokud zvážíte všechny okolnosti, myslíte si, že v současné době lidé ve věku nad 70 let (/20-29 let) České republice přispívají ekonomicky velmi málo nebo velmi mnoho? Prosím použijte tuto kartu, kde 0 znamená, že ekonomicky přispívají České republice velmi málo a 10 znamená, že přispívají velmi mnoho. (ekonomická hrozba)*

Ve výzkumu ESS byla zjišťována i reálná věková segregace, a to pomocí otázek na mezigenerační kontakty. Konkrétně byly respondentům položeny otázky, zda mají nějaké: děti nebo vnoučata ve věku mezi 15 a 30 lety; členy rodiny starší 70 let; přátele, kteří nejsou členy rodiny a jsou mladší třiceti let; přátele, kteří nejsou členy rodiny a jsou starší 70 let. U jednotlivých typů vztahů pak byla zjišťována blízkost vazeb pomocí otázky, zda si respondent může s někým z těchto přátel a rodinných příslušníků „pohovořit o osobních záležitostech jako jsou pocity, názory nebo zkušenosti“. Celkově tyto otázky umožňují vytvořit dvě jednoduché proměnné měřící věkovou segregaci: 1) kolik dvacátníků má alespoň jednu blízkou osobu starší 70 let (blízkou osobou je myšlen člověk, se kterým lze pohovořit o většině osobních záležitostí, bez ohledu zda je z rodiny nebo ne); 2) kolik seniorů má alespoň jednu blízkou osobu mladší 30 let. Tyto proměnné budou využity při ověřování čtvrté hypotézy o vlivu věkové segregace na ageismus.

V některých analýzách je s ohledem na prezentované hypotézy pracováno i s „tvrdými“ daty ze statistik na úrovni jednotlivých států. Déle prezentované údaje jako HDP, výdaje státu na penze a na péči o seniory, podíl osob starších 65 let, religiozita, a rozšířenost kulturních způsobů trávení času jsou převzaty z databáze Eurostatu, časově tyto údaje odpovídají sběru dat výzkumu ESS4 a jsou tedy z roku 2009 (Eurostat Database).

Popis proměnných měřících hodnotové orientace

Hodnotové orientace společnosti jsou potenciálně jedním ze základních zdrojů ageismu ve společnosti a v této disertační práci se pokusím o ověření jejich významu. Zjišťování vlivu hodnotových orientací společnosti na míru ageismu bude zejména předmětem testování první výzkumné hypotézy.

Ve výzkumu ESS jsou hodnotové orientace respondentů měřeny na základě škály hodnot Shaloma Schwartze. Jedná se o teoreticky i metodologicky propracovanou a mnohokrát vyzkoušenou metodu zjišťování hodnot jednotlivců, jejíž funkčnost byla ověřena v různých kulturách a je tak považována za univerzálně využitelnou. Ačkoli empirické testování ne vždy přináší plné potvrzení Schwarzova teoretického modelu a předpokladů o reliabilitě nebo ekvivalenci škály (Saris W. , 2009; Davidov, Schmidt, & Schwartz, 2008), Schwartzova škála hodnot je stále jednou z nejlépe propracovaných technik ke zkoumání hodnotových orientací. Popis předpokladů a způsobů konstrukce škály by zabral mnoho stran, proto zde pouze odkáži na publikace Schwarze (2007), nebo pro české prostředí Řehákové (2006) a Vávry (2007) a přejdu ke konkrétnímu způsobu práce se škálou v této práci.

Schwartzova škála hodnot tak, jak je využívána ve výzkumu ESS je tvořena sadou 21 výroků o vlastnostech určité osoby, přičemž respondent je vyzván k odpovědi na škále jedna až pět dle toho, nakolik se mu taková osoba podobá. Výroky tvoří deset dimenzí, tedy deset různých hodnotových orientací (citováno dle Vávry 2007):

„STIMULACE: Vzrušení, novost a nové výzvy v životě

1.) *Má rád překvapení a vždy vyhledává nové aktivity. Myslí si, že je důležité v životě dělat mnoho různých věcí.*

2.) *Vyhledává dobrodružství a rád riskuje. Chce mít vzrušující život.*

SAMOSTATNOST: Nezávislé myšlení a jednání, tvořivost, zkoumání

3.) *Promyšlení nových myšlenek a tvořivost jsou pro něho důležité. Rád dělá věci svým vlastním originálním způsobem.*

4.) *Je pro něj důležité, aby si sám rozhodoval o tom co dělá. Má rád svobodu a nezávislost na druhých.*

UNIVERZALISMUS: Porozumění, ocenění druhých, tolerance a ochrana podmínek pro dobrý život všech lidí

5.) *Myslí, že je důležité, aby se s každým člověkem na světě zacházelo stejně. Věří, že každý by měl mít v životě stejné příležitosti.*

6.) *Je pro něj důležité naslouchat lidem, kteří jsou jiní než on. I když s nimi nesouhlasí, chce jim porozumět.*

7.) *Pevně věří, že by se lidé měli starat o přírodu. Péče o životní prostředí je pro něj důležitá.*

BENEVOLENCE: Ochrana a posilování dobrého života lidí, s kterými jsme v častém osobním kontaktu

8.) *Je pro něj důležité pomáhat lidem kolem sebe. Chce se starat o jejich blaho.*

9.) *Je pro něj důležité být loajální k přátelům. Chce se věnovat lidem, kteří jsou mu blízcí.*

TRADICIONALISMUS: Respekt ke zvykům a idejím, které poskytuje tradiční kultura nebo náboženství

10.) *Je pro něj důležité být pokorný a skromný. Nesnaží se přitahovat na sebe pozornost.*

11.) *Tradice je pro něj důležitá. Snaží se dodržovat zvyky, které se předávají v jeho náboženství nebo v jeho rodině.*

KONFORMITA: Omezování jednání, inklinací a impulzů pro které je pravděpodobné, že by mohli ohrozit druhé nebo sociální očekávání a normy

12.) *Věří, že lidé by měli dělat co se jim řekne. Myslí si, že lidé by měli dodržovat pravidla*

vždy, dokonce i když je nikdo nepozoruje.

13.) *Je pro něj důležité, aby se vždy choval spořádaně. Chce se vyhnout všemu, o čem by lidé řekli, že je špatně.*

BEZPEČNOST: Bezpečí, harmonie a stabilita společnosti, vztahů i vlastního já

14.) *Je pro něj důležité žít v bezpečném prostředí. Vyhýbá se všemu, co by mohlo ohrozit*

jeho bezpečnost.

15.) *Je pro něj důležité, aby mu vláda zajistila bezpečí před všemi hrozbami. Chce, aby byl stát silný tak, aby mohl chránit své občany.*

MOC: Sociální status a prestiž, kontrola a dominance nad lidmi a zdroji.

16.) *Je pro něj důležité, aby byl bohatý. Chce mít hodně peněz a drahé věci.*

17.) *Je pro něj důležité, aby ho lidé respektovali. Chce aby lidé dělali co jim řekne.*

ÚSPĚCH: Osobní úspěch skrze demonstrování kompetencí dle sociálních standardů.

18.) *Je pro něj důležité předvádět své schopnosti. Chce, aby lidé obdivovali co dělá.*

19.) *Je pro něj důležité být velmi úspěšný. Doufá, že lidé ocení čeho dosáhl.*

HÉDONISMUS: Rozkoš a smyslové uspokojení

20.) *Je pro něj důležité užívat si života. Rád si dopřává.*

21.) *Vyhledává každou příležitost, aby se pobavil. Je pro něj důležité dělat věci, které mu přinášejí potěšení.“*

Jednotlivé hodnotové orientace lze znázornit teoretickým modelem v podobě koláčové struktury (Obrázek 3). Vedle sebe v tomto modelu stojí hodnoty, které jsou si bližší, proti sobě jsou nejvzdálenější, protichůdné dimenze. Na základě tohoto modelu je pak možné deset hodnotových orientací spojovat do nižšího počtu hodnot vyššího řádu. Standardně bývá doporučeno vytvoření čtyř hlavních hodnotových typů:

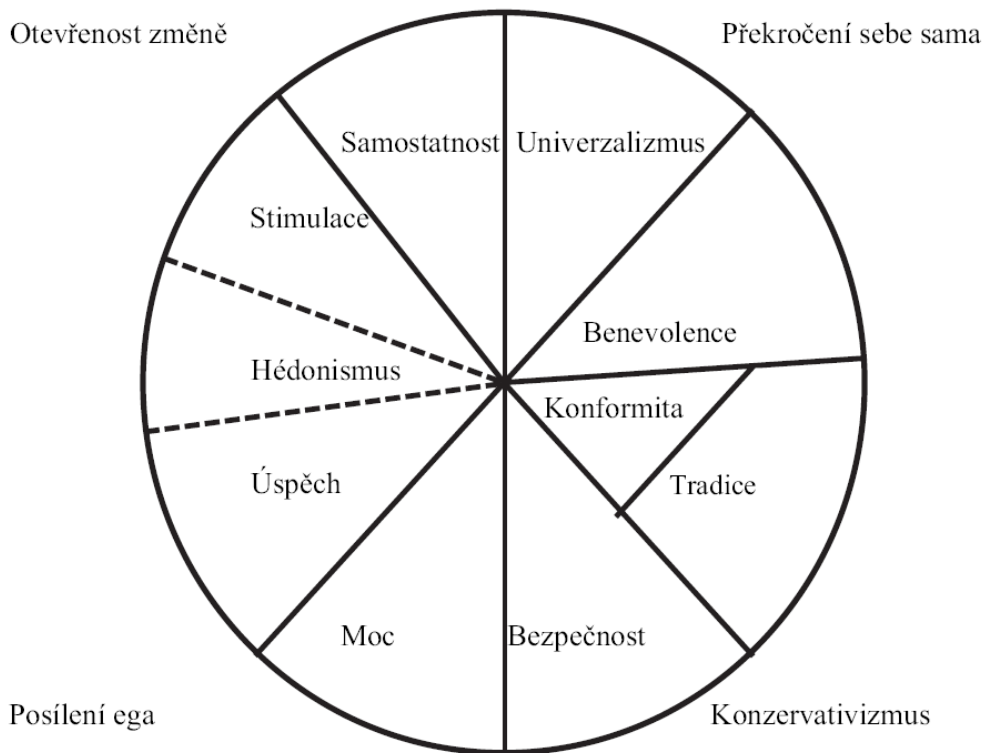
Překročení sebe sama: složeno z dimenzí univerzalizmus a benevolence

Posílení ega: složeno z dimenzí moc a úspěch, lze připojit i hédonismus

Konzervace: složeno z dimenzí konformita, tradice a bezpečnost

Otevřenost změně: složeno z hodnot samostatnost, simulace a lze zařadit hédonismus

Obrázek 3 Model struktury hodnotových orientací

Zdroj: (Vávra, 2007)

Kromě těchto čtyř základních doporučených typů hodnotových orientací je však možné spojit do hodnotových typů jiné dvojice či skupiny základních hodnot podle záměru zkoumání, pokud však bude zachováno jejich sousedství v modelu a tedy vnitřní konzistence. Pro potřeby vlastního výzkumu tak došlo k drobné změně oproti běžně doporučené kategorizaci. Hodnoty překročení sebe sama a konzervatismu byly zanechány v původní podobě. Posílení ega je v dalších analýzách tvořeno pouze hodnotami úspěch a moc. Otevřenost změně pouze hodnotami hédonismus a stimulace. Hodnota samostatnost je ponechána stranou a není s ní v dalších analýzách pracováno.

K této úpravě došlo v reakci na kvalitativní rozhovory s juniory a seniory. Z těch vyplývá velký důraz mladých na hodnotu otevřenosti změně, právě ale jako na prosazování „zážitkářství“, ochoty poznávat a prožívat, žít dynamicky, přičemž atributy samostatnosti se s těmito představami nespojovaly. Při ponechání hedonismu jako součásti hodnoty otevřenosti změně pak hodnotová orientace posílení ega zůstává

vytvořena pouze z hodnot úspěch a moc, což je také blíže vnímání mladých lidí i seniorů, jak bylo zaznamenáno v rozhovorech. Výsledné hodnotové orientace používané v této práci tak jsou:

Překročení sebe sama (neboli transcendence): složeno z dimenzí univerzalizmus a benevolence, znamená přesah sebe sama a starost o zájem a blaho druhých, ať už přátel a blízkých, tak i lidstva a společnosti obecně

Posílení ega: složeno z dimenzí moc a úspěch. Je opakem překročení sebe sama, jde o důraz na sledování vlastních zájmů, ať už jsou to statky materiální nebo respekt a uznání druhých

Konzervace: složeno z dimenzí konformita, tradice a bezpečnost, tedy hodnot upřednostňujících klid, pořádek, žádné změny a dodržování pravidel i za cenu sebeomezování

Otevřenost změně: složeno z hodnot simulace a hédonismus. Otevřenost změně znamená příklon k dynamickému životu plnému zážitků a nových výzev, užívání si a změn pravidel

Teoretický koncept je třeba empiricky testovat, k čemuž byla využita analýza reliability škály jak pro celý soubor dat ESS4, tak pro jednotlivé země. Reliabilita některých položek při zachování deseti hodnotových orientací byla nízká, proto bylo upuštěno od práce s nimi. Naopak reliabilita čtyř hodnotových orientací vyššího řádu popsaných v předcházejících odstavcích byla uspokojivá. Na úrovni celého datového souboru dosahovala hodnota Cronbachova alfa 0,742 pro překročení sebe sama, 0,75 pro konzervaci a posílení ega a 0,776 pro otevřenost změně (v případě přidání původně doporučených položek samostatnosti stoupá hodnota na 0,785, avšak za cenu přidání dvou výroků a nejedná se tedy o věcně významný posun). Na úrovni jednotlivých států se hodnoty Cronbachova alfa u čtyř měřených hodnotových typů nejčastěji pohybují okolo 0,7 až 0,8. Nejnižší hodnotou je 0,617 u překročení sebe sama v Belgii.

Analýza reliability potvrdila využitelnost čtyř hodnotových orientací v datech ESS4. Skór v jednotlivých hodnotových typech pro každého respondenta byl vytvořen jako centrovaný průměr výroků, které tvoří daný typ hodnotové orientace. „Centrovaný“ znamená, že byl tento průměr odečten od celkového průměru odpovědí na všech 21 položek baterie. Tento postup vychází z doporučení k využití škály a reaguje na představu, že jednotlivé hodnoty tvoří hierarchii, přičemž pro jednotlivce mohou být zároveň důležité různé (třeba i všechny) hodnoty a podstatné je sledovat,

kteře jsou pro něho těmi relativně důležitějšími. Nezáleží proto tolik na absolutních hodnotách odpovědi respondenta u předkládaných výroků, ale na relativní důležitosti jednotlivých hodnotových orientací. Centrované průměry pro jednotlivé hodnotové typy pak byly ještě vynásobeny hodnotou minus jedna v zájmu logičtější interpretace – vyšší hodnota skóru hodnotového typu pak značí jeho relativně vyšší důležitost v životě respondenta.

Pro představu Tabulka 8 prezentuje průměry skóřů jednotlivých čtyř hodnotových orientací ve srovnávaných evropských zemích. Zpravidla nejdůležitější hodnotou je překročení sebe sama, na druhém místě konzervace, na třetím a čtvrtém otevřenost změně a posílení ega. Západní a východní Evropu nejvíce odlišuje relativně nižší transcendence a vyšší důraz na konzervaci a posílení ega v postkomunistických zemích.

Tabulka 8 Průměrné hodnoty skóřů čtyř hodnotových orientací dle země

	překročení sebe sama	posílení ega	konzervace	otevřenost změně
Belgie	,65	-,68	,03	-,30
Bulharsko	,54	-,59	,43	-,68
Česká republika	,38	-,45	,17	-,50
Estonsko	,60	-,72	,17	-,45
Finsko	,80	-1,00	,12	-,40
Francie	,85	-,98	-,06	-,17
Kypr	,50	-,60	,30	-,62
Maďarsko	,47	-,51	,14	-,42
Norsko	,66	-,65	,04	-,47
Portugalsko	,48	-,38	,18	-,61
Rusko	,38	-,18	,26	-,76
Řecko	,39	-,28	,10	-,47
Slovinsko	,43	-,50	,10	-,33
Španělsko	,79	-1,00	,38	-,68
Švýcarsko	,77	-,67	-,17	-,33
Velká Británie	,65	-,69	,05	-,44

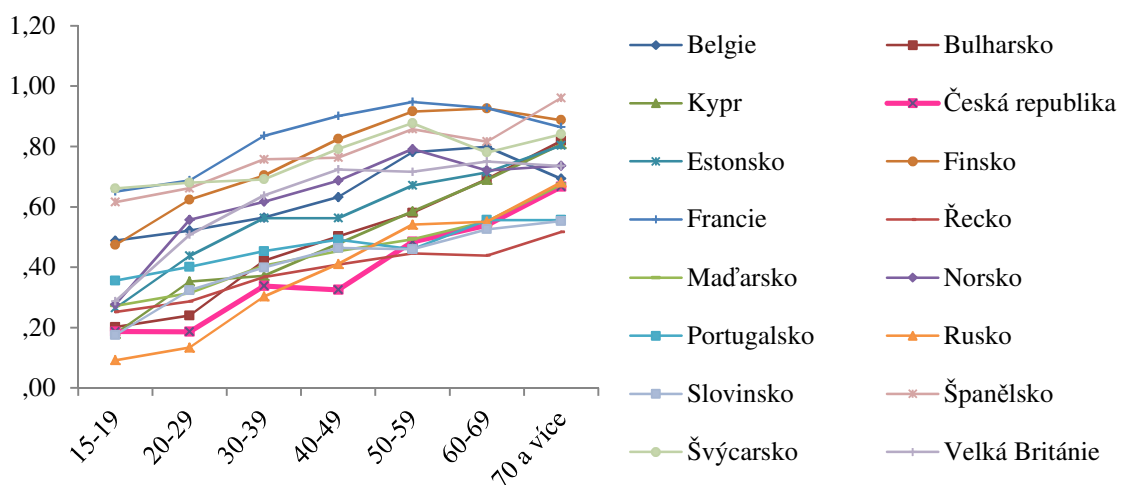
Zdroj: ESS4

Hodnotové orientace jsou výrazně ovlivňovány některými demografickými charakteristikami, a to zejména věkem (Vávra, 2007; Řeháková, 2006). Bez ohledu na zemi obecně platí, že s věkem klesá význam otevřenosti změně a posílení ega a naopak stoupá význam konzervace a překročení sebe sama. Tyto změny jsou vysvětlovány přirozenými vlivy životního cyklu. V mládí jsou lidé dosud neukotvení v sociálních

strukturách, flexibilní a budují si své profesní kariéry (proto význam otevřenosti změně a posílení ega). S postupujícím věkem si lidé vybudují určité společenské postavení a začlenění se do rodinných a společenských sítí. Proto pak stoupá jejich starost o druhé a touha po stabilitě (tedy rostoucí význam překročení sebe sama a konzervace).

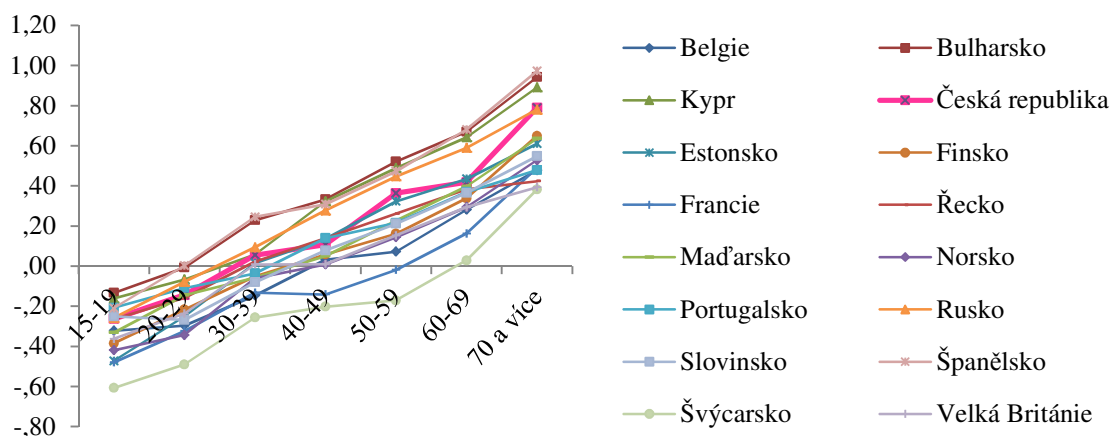
Kde to dává smysl, je proto lepší pracovat i v mezinárodním srovnání s průměrnými hodnotami za vybranou věkovou skupinu, nikoli s celonárodními průměry. Průměrné skóry hodnotových orientací v jednotlivých zemích dle věku prezentují Grafy 7 až 10.

Graf 7 Hodnota překročení sebe sama (transcendence) dle věku a země

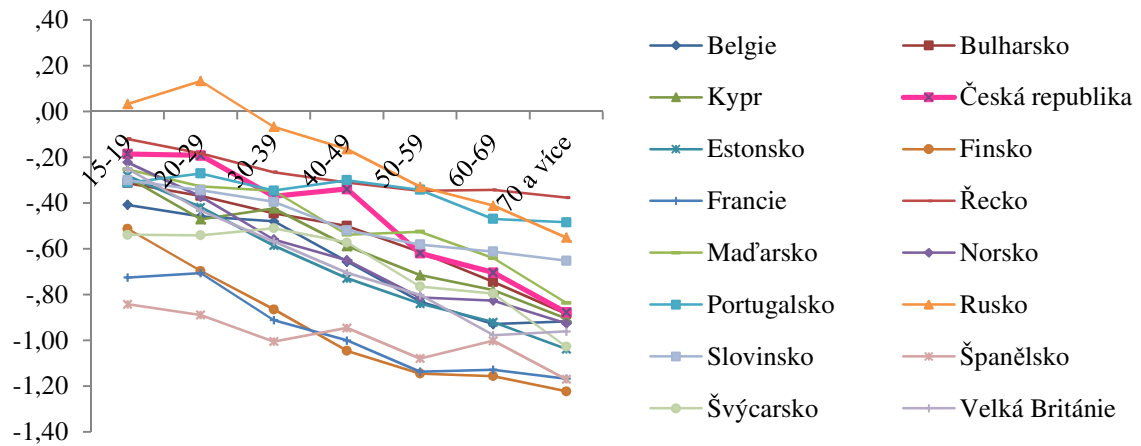
Zdroj ESS4

Graf 8 Hodnota konzervace dle věku a země

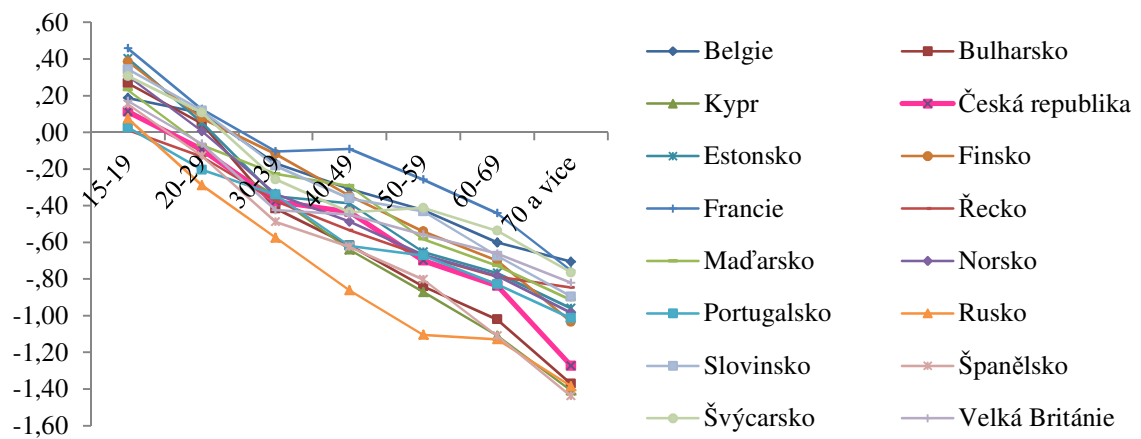
Zdroj ESS4

Graf 9 Hodnota posílení ega dle věku a země

Zdroj ESS4

Graf 10 Hodnota otevřenost změně dle věku a země

Zdroj ESS4

Substantivně zajímavé na porovnání hodnot různých věkových skupin v různých zemích je, že ve všech sledovaných kulturách dochází ke shodnému faktu změn hodnot člověka spolu s věkem. Tyto změny (rozdíly) jsou v jednotlivých zemích různě významné, ale jejich směr je shodný. Ačkoli si tak čeští mladí v kvalitativních rozhovorech stěžovali na nízkou „akčnost“ seniorů a předpokládali, že oni budou ve svém stáří jiní, je patrné, že zde nejde o primárně generační rozdílnost, ale že se jich s největší pravděpodobností změna k menší otevřenosti změnám bude ve stáří také týkat.

5.2.5.2 Výsledky: ověřování hypotéz o kulturních zdrojích ageismu

5.2.5.2.1 Ageismus jako věkový nebo generační problém?

H1: Ageismus vůči mládí je problém generační, vůči stáří věkový

H1a) *ageismus vůči stáří je nižší v zemích, kde jsou mladí méně orientovaní na sebe a na vlastní úspěch a více si cení dobra pro ostatní lidi*

H1b) *ageismus vůči stáří je nižší v zemích, kde jsou senioři více akční a otevření změnám*

H1c) *ageismus vůči mládí je nižší tam, kde jsou si hodnoty mladých a seniorů podobnější*

Tyto hypotézy vycházejí z předpokladu, že ageismus vůči seniorům má smysl zkoumat jako konflikt mezi lidmi různého věku, zatímco pro studium ageismu vůči mladým je třeba vzít v potaz generační perspektivu a vliv generačních odlišností.

Hypotézy H1a a H1b lze testovat pomocí korelace mezi latentním průměrem ageismu vůči stáří v zemi a hodnotovými orientacemi obyvatelů země. Jak ukazuje Tabulka 9, byly odhaleny korelace potvrzující obě tyto hypotézy. **Ageismus vůči stáří je nižší v zemích, kde je pro všechny, ale hlavně pro mladé důležitější blaho druhých a méně důležitý vlastní úspěch a peníze (potvrzuje H1a). A zároveň je ageismus vůči stáří nižší v zemích, ve kterých jsou všichni, ale hlavně senioři více otevření změně (potvrzuje H1b).**

Tabulka 9 Korelace mezi hodnotovými orientacemi a ageismem vůči stáří

	Korelace s mírou ageismu vůči stáří v zemi (latentní průměr)
překročení sebe sama - všichni respondenti	-,0,67
překročení sebe sama - dvacátníci	-0,79
překročení sebe sama - senioři 70+	-,0,28
posílení ega - všichni respondenti	0,6
posílení ega - dvacátníci	0,63
posílení ega - senioři 70+	0,46
otevřenost změně - všichni respondenti	-0,55
otevřenost změně – dvacátníci	-0,58
otevřenost změně – senioři 70+	-0,6

Zdroj ESS4

Potvrzení hypotézy H1b lze doplnit pomocí dat Eurostatu o volnočasových aktivitách seniorské populace v evropských zemích. Aktivní způsob trávení času lze považovat za odraz hodnotové orientace otevřenosti změně. Z kvalitativních rozhovorů vyplývalo, že si mladí lidé více cení seniorů, kteří jsou aktivní ve svém volném čase, tedy pěstují zájmy, chodí za kulturou a podobně. Mezinárodní komparace v souladu s tím ukazuje, že ageismus vůči seniorům je skutečně méně rozšířený v zemích, ve kterých lidé starší 65 let častěji chodí za kulturou ($r = -0,63$), pracují jako dobrovolníci v charitě ($r = -0,45$) nebo navštěvují organizované zájmové nebo sportovní akce ($r = -0,43$).

Hypotézu H1c o vlivu generačních odlišností v hodnotách na ageismus vůči mládí lze testovat, pokud závislou proměnnou bude latentní průměr ageismu vůči mládí a nezávislými proměnnými absolutní hodnoty průměrných rozdílů jednotlivých čtyř hodnotových orientací. Z korelačních koeficientů uvedených v Tabulka 10 vyplývá, že tuto hypotézu nelze přijmout. Není pravdou, že by mladí byli častěji diskriminováni jednoduše v zemích s většími generačními propastmi v hodnotách. Kromě toho lze doplnit, že neexistují ani další korelace mezi ageismem vůči mládí a hodnotovými orientacemi jednotlivých věkových kohort v různých zemích tak, jako tomu bylo v případě ageismu vůči stáří.

Tabulka 10 Korelace mezi rozdílem hodnot mladých a starých a ageismem vůči mládí

	Korelace s latentní průměry ageismu vůči mládí
rozdíl překročení sebe sama mladých a seniorů	0,02
rozdíl posílení ega mladých a seniorů	0,26
rozdíl konzervace mladých a seniorů	-0,03
rozdíl intenzivních prožitků mladých a seniorů	-0,11

Zdroj ESS4

Zamítnutí této hypotézy však neznamená popření významu generační perspektivy na ageismus ze strany seniorů k mladým v České republice. Spíše se ukazuje, že nelze ověřit tuto tezi v komparativní perspektivě. V jednotlivých regionech i zemích Evropy může být ageismus vůči mládí motivován odlišnými mezigeneračními problémy, které znemožňují nalezení korelace na úrovni agregovaných dat.

Hypotéza H1c) o vlivu generačních rozdílů v hodnotách na ageismus vůči mládí tak zůstává pro tuto chvíli nepotvrzena a odhalení zdrojů ageismu vůči mládí zůstává výzvou, na kterou se budu snažit reagovat i v následujících analýzách.

5.2.5.2.2 Význam společenské deprivace skupiny na ageismus

H2) Společenská deprivace seniorů plodí nevraživost vůči mládí.

H2a) Ageismus vůči mladým je nižší v zemích, kde existuje „tradiční“ hierarchie vyššího společenského statusu stáří než mládí

A výzkumná otázka: jaké statusové uspořádání nejvíce minimalizuje ageismus vůči seniorům: rovnost věkových skupin nebo „gerontokracie“?

Z kvalitativního výzkumu vyplývá, že zdrojem nevraživosti vůči mladým lidem je pocit deprivace seniorů z vlastního společenského postavení, které je nižší, než senioři očekávali. To v nich může vyvolávat pocity nespravedlnosti a také nepřátelství vůči mladým, kteří jim neprojevují dostatek úcty a podílejí se tak na jejich nižším společenském postavení. K ověření teze o vlivu sociální deprivace seniorů na mezigenerační vztahy bude využita komparativní analýza statusu jednotlivých věkových skupin v zemi a důsledků tohoto uspořádání na míru ageismu.

Otázky na vnímaný společenský status dvacátníků, čtyřicátníků a sedmdesátníků byly součástí výzkumu ESS4. V jednotlivých zemích platí, že nejvyšší je status čtyřicátníků, nejnižší příčku ale zaujímají v některých zemích dvacátníci a v jiných senioři. Odečtením průměrného hodnocení statusu mladých a seniorů v jednotlivých zemích získáme jejich relativní společenské postavení²⁶. Následně je možné odhalit slabou korelaci mezi relativním postavením mladých a seniorů a jejich diskriminací (Tabulka 11). Paradoxně tato korelace je v případě seniorů a mladých lidí ve stejném směru: čím relativně výše jsou postaveni senioři, tím méně jsou v zemi diskriminováni jak senioři, tak také mladí lidé.

²⁶ Absolutní hodnoty nemají pro tuto analýzu význam, jelikož spolu silně korelují. Škála hodnocení statusu mladých, středních i nejstarších bývá systematicky posunuta nahoru či dolů v rámci jednotlivých zemí. Zjednodušeně v zemích východní Evropy mají všechny tři skupiny nižší status než na Západě, což tak nevypovídá nic o vzájemných relacích věkových skupin uvnitř jednotlivých kultur.

Tabulka 11 Korelace mezi vzájemným společenským postavením mladých a seniorů a ageismem vůči mládí a stáří

	latentní průměr ageismu vůči stáří	latentní průměr ageismu vůči mládí
Porovnání statusu mladých a seniorů (relativní status mladých)	0,31	0,34

Zdroj dat: ESS4

Odhalená korelace je však pro agregovanou úroveň poměrně slabá a naznačuje tak, že vztahy mohou být složitější. Vhodným postupem pro jejich rozklíčování je tvorba typologie zemí podle vzájemného postavení mladých lidí a seniorů, která umožňuje bližší zkoumání situace v jednotlivých typech. Lze rozlišit tři možná uspořádání mezigeneračních vztahů, která se vyskytují v různých zemích:

- 1) **Vyšší status seniorů než mladých:** Kypr, Španělsko, Portugalsko, Řecko, Francie
- 2) **Podobný status seniorů a mladých lidí** (hodnota rozdílu mezi -0,2 až 0,2, tj. v mezích průměru proměnné): Belgie, Švýcarsko, Velká Británie, Norsko
- 3) **Vyšší status mladých než seniorů:** Bulharsko, Česká republika, Maďarsko, Estonsko, Rusko, Slovinsko, Finsko

Podíváme-li se na tři typy zemí dle postavení mladých a seniorů, je nápadná podobnost států v rámci typů nejen relativním statusem věkových skupin, ale i jejich geografickou a tedy částečně i historickou a kulturní blízkostí. První skupina, ve které se senioři těší vyššímu statusu než mladí, pokrývá státy okolo Středozemního moře. Druhá skupina, ve které jsou si mladí a staří statusově rovni, představuje západní a severní Evropu. A třetí skupina, která se vyznačuje relativně silnějším kultem mládí a upořádáním seniorů je tvořena postkomunistickými zeměmi. Výjimku tvoří Finsko, kde mají mladí vyšší status než senioři, hodnocení všech věkových skupin se zde ale vymyká svou vysokou nadprůměrností a nelze proto předpokládat, že by zde vztahy mezi věkovými skupinami byly příliš podobné těm v postsocialistických zemích. Finsko tak lze považovat za výjimku se specifickou podobou mezigeneračních vztahů.

Existence tří typů zemí s odlišným postavením mladých lidí a seniorů umožňuje blíže prozkoumat, jakým způsobem může různá společenská hierarchie věkových skupin ovlivňovat ageismus vůči mladým a seniorům. Výsledky prezentuje Tabulka 12. **Ageismus vůči mládí je paradoxně nejnižší v zemích, kde mají senioři vyšší status než mladí, naopak nejvyšší je ve společnostech, kde je status mládí relativně**

vysoký (avšak rozdíl oproti zemím s rovností statusů zde není tak markantní). Tímto je **možné přijmout hypotézu H2a, že přítomnost kultu mládí narušuje mezigenerační vztahy, když prohlubuje deprivaci starších**. Dobrým vztahům vůči mládí prospívá zachování jejich relativně nižšího postavení, než jaké mají senioři. V zemích, ve kterých je tomu jinak, se mladí lidé potýkají s větším nepřátelstvím ze strany starších.

Tabulka 12 Latentní průměry ageismu ve skupinách zemí dle relativního postavení mladých a seniorů

	latentní průměry ageismu vůči stáří	latentní průměry ageismu vůči mládí
	Průměr	Průměr
Země s vyšším statusem seniorů (jižní Evropa)	0,47	0,44 -
Rovnost statusů (západ a sever)	0,24 -	0,54
Země s vyšším statusem mladých (postkomunistické země)	0,61 +	0,60 +

Zdroj dat: ESS4

Tabulka 12 zároveň nabízí odpověď na otázku po nejvýhodnějším společenském uspořádání pro seniory. **Senioři mají nejméně zkušeností s ageismem v zemích, kde jsou si statusy mladých a seniorů rovny a přítomná hierarchizace tak nevzbuzuje rivalitu nebo vzájemné pocity křivdy a nepřátelství.**

Tato analýza ukázala také dva obecnější poznatky: 1) vztahy mezi věkovými skupinami nelze vhodně studovat jen při pohledu na postavení jedné z nich, podstatné je relativní postavení; 2) v různých kulturách existuje zcela odlišné věkové uspořádání a ageismu je zde třeba rozumět odlišně. Ve všech zemích, se kterými je zde pracováno, je přítomen ageismus vůči mládí i vůči stáří. Dosahuje ale různé míry a lze předpokládat, že důvody diskriminace seniorů budou odlišné v zemích, kde mají senioři relativně vysoký společenský status, a v zemích, kde se pohybují na pomyslném okraji společnosti. Stejně tak tomu bude v případě ageismu vůči mládí. Blíže zmapovat tuto problematiku a popsat konkrétní zdroje ageismu v různých kulturních kontextech se pokusím v průběhu ověřování čtvrté hypotézy.

Nyní se nabízí otázky navazující na zjištění z Tabulky 12: Co je to za země, které dokáží udržet relativně vysoký status seniorů, čím jsou specifické? Jaké je společenské klima v zemích, kde jsou si mladí a senioři rovni? A čím se vyznačují obyvatelé států, kde se daří kultu mládí? Jednou z možných odpovědí je vliv

náboženství. Relativní status seniorů je vyšší v religióznějších zemích, tedy v těch s vyšším s podílem obyvatel, kteří pravidelně alespoň jednou měsíčně chodí do kostela ($r = 0,59$). Religiozita populace přitom nesnižuje ageismus vůči stáří, jak by možná někdo mohl očekávat při znalosti křesťanských principů (korelace je zde blízká nule). Naopak ale religiozita snižuje ageismus vůči mládí ($r = -0,47$). Klíč k rozluštění tohoto překvapivého vztahu je možné hledat právě ve statusovém uspořádání věkových skupin a v sociální deprivaci seniorů: ve více religiozních evropských zemích se seniorům dostává vyššího společenského postavení, starší se proto necítí deprivovaní a nevytváří si negativní postoje k mladým lidem.

Religiozita je jen jedním z možných úhlů pohledu. Zajímavé je také porovnání hodnotových orientací obyvatel evropských zemí s různým statusovým uspořádáním věkových skupin. Podrobná analýza specifik a podobností 15 sledovaných zemí by byla příliš rozsáhlá pro potřeby této dizertační práce. Přínosné přiblížení situace však může nabídnout hodnotový portrét mladých lidí a seniorů žijících ve třech individuálních zemích, každé spadající do jednoho ze tří popsaných typů. Jako ukázkové země pro jednotlivé tři typy států s odlišným relativním statusem mladých a seniorů poslouží Česká republika, Portugalsko a Velká Británie.

Česká republika spadá do skupiny zemí s vyšším statusem mladých. Zároveň je typickým představitelem této skupiny: je v ní nejvyšší úroveň ageismu vůči stáří a druhá nejvyšší úroveň ageismu vůči mládí ve srovnání s ostatními 15 státy.

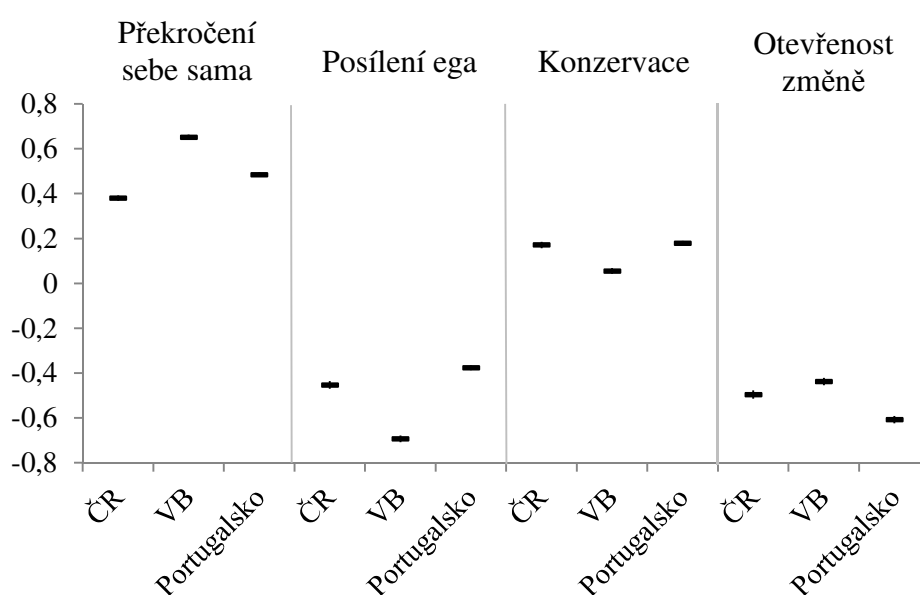
Portugalsko je příkladem ze skupiny zemí s vyšším postavením seniorů oproti mladým. V těchto zemích by mělo být mladým nejlépe, čemuž odpovídá fakt, že Portugalsko je zemí s nejnižší úrovní ageismu vůči mládí mezi srovnávanou patnáctkou. Z hlediska ageismu vůči seniorům jde o zemi přibližně průměrnou.

Velká Británie je ukázkovou zemí s rovností statusu mládí a stáří. V této skupině by měli mít senioři nejméně zkušeností s ageismem a mladí lidé středně až více. Ve Velké Británii je ve srovnání s ostatními patnácti zkoumanými zeměmi druhá nejnižší míra ageismu vůči stáří a třetí nejvyšší míra ageismu vůči mládí.

Tři vybrané země budou na následujících stránkách srovnávány s cílem popsat různé možnosti věkového a hodnotového uspořádání společnosti. Tvoří ukázkové představitele tří regionů s odlišným statusem mladých lidí a seniorů. Přitom však nebude záměrem zobecňovat informace o těchto zemích na ostatní země daných regionů, s ohledem na velké národní odlišnosti.

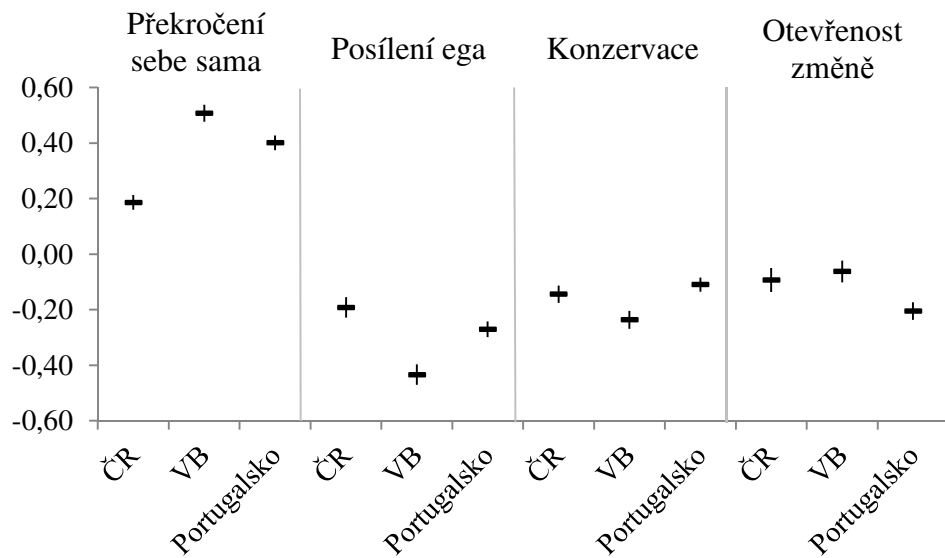
Srovnání čtyř základních hodnotových orientací (překročení sebe sama, konzervace, posílení ega, otevřenost změně) obyvatel České republiky, Velké Británie a Portugalska prezentují následující grafy. Jde o důležitost jednotlivých hodnot v celé společnosti (Graf 11), dále jen v podsouboru dvacátníků (Graf 12), seniorů (Graf 13), a v posledním grafu o průměrné velikosti rozdílů v hodnotách mladých lidí a seniorů v jednotlivých zemích (Graf 14). Z nich lze usuzovat o hodnotovém nastavení společnosti, které je základním kontextem mezigeneračních vztahů.

Graf 11 Průměrná důležitost hodnotových orientací ve třech zemích

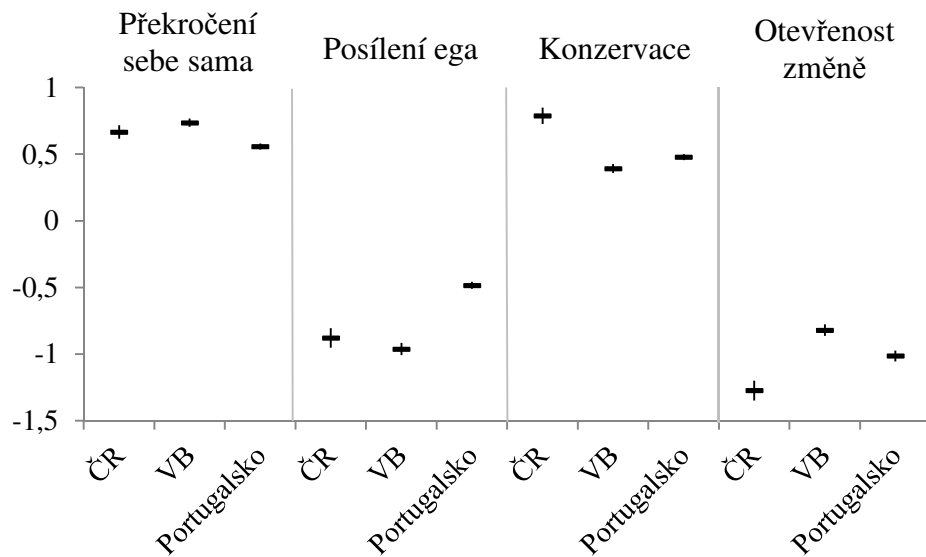
Vysvětlivky: graf průměrných hodnot včetně intervalů spolehlivosti
Zdroj dat: ESS4

Graf 12 Hodnoty dvacátníků ve třech zemích

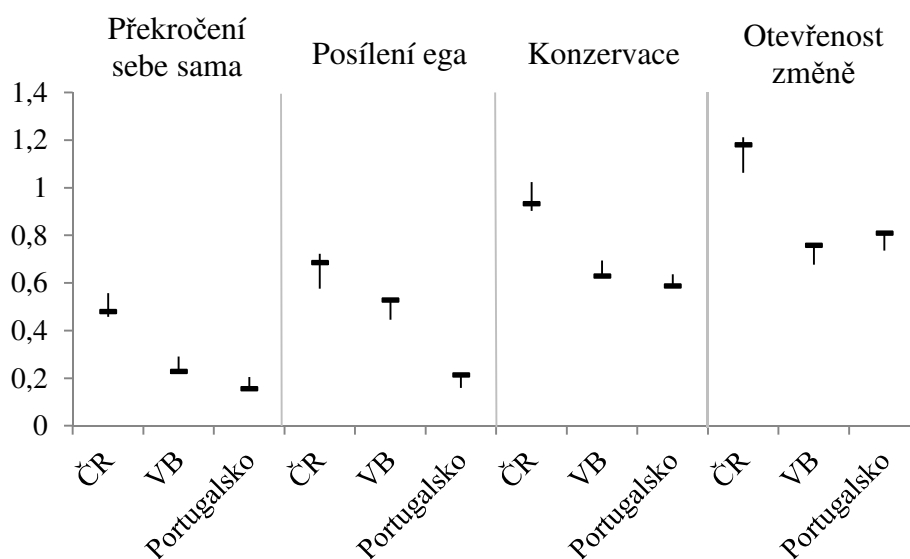
Vysvětlivky: graf průměrných hodnot včetně intervalů spolehlivosti
Zdroj dat: ESS4

Graf 13 Hodnoty seniorů ve třech zemích

Vysvětlivky: graf průměrných hodnot včetně intervalů spolehlivosti
Zdroj dat: ESS4

Graf 14 Rozdíly hodnot dvacátníků a seniorů ve třech zemích

*Vysvětlivky: graf absolutních hodnot rozdílů průměrných hodnot mladých lidí a seniorů včetně intervalů spolehlivosti
Zdroj dat: ESS4*

Co lze z grafů vyčíst:

Portugalsko je zemí s vyšším postavením seniorů než mladých lidí a zároveň nejnižší mírou ageismu vůči mládí. V mezinárodním srovnání hodnotových orientací odlišuje Portugalce celkově nejvyšší úroveň hodnoty konzervace a nejnižší úroveň otevřenosti změně, což je ve srovnání s Českou republikou a Velkou Británií patrné zejména u mladých lidí (Graf 12). Rozdíly mezi hodnotami mladých lidí a seniorů jsou také celkově nízké (Graf 14). Zároveň portugalské seniory odlišuje od těch českých a britských vyšší míra orientace na posílení ega. Hodnotový žebříček Portugalců tak přispívá k udržování tradiční křesťanské kultury vyšší úcty ke stáří, ke které dopomáhá konzervatismus mladých, průbojnost seniorů a celkově vyšší mezigenerační shoda na hodnotách. V takovém prostředí jsou minimalizovány příležitosti k ageismu vůči mladým lidem, kteří nemusí být vnímáni jako „ohrožení“ statusu starších. Ageismus vůči stáří v této zemi existuje, což může vyplývat s prosté existence věkových skupin (viz. minimální skupiny z teorie SIT) nebo například ze se sociální deprivace níže postavených mladých. Vyšší tradicionalismus mladých lidí ale brání, aby se ageismus vůči stáří stal rozsáhlejším problémem.

Velká Británie je zemí s rovností statusů mladých a seniorů a s nejnižší mírou ageismu vůči seniorům. Z hlediska hodnot jsou Britové těmi s nejvyšší důležitostí přisuzovanou hodnotě překročení sebe sama a nejnižším významem posílení ega.

Konzervace je zde v mezinárodním srovnání na minimu a otevřenost změně na maximu. Preference otevřenosti změně a nízká úroveň konzervace jsou v této zemi častěji vlastní nejen mladým, ale i seniorům. K celkově nízké úrovni ageismu vůči seniorům zde může dopomáhat nikoli konzervatismus mladých lidí (jako je tomu v Portugalsku), ale naopak otevřenost seniorů, kteří se nestávají terčem ataků pro svou pasivitu (viz. rozhovory s českými mladými). Zároveň výrazně nižší dravost a vyšší transcendence mladých Britů mohou zvyšovat jejich tolerantnost a omezovat projevy nepřátelství vůči různým společenským skupinám, včetně seniorů.

A konečně Česká republika je zemí s vyšším statusem mladých než seniorů a nejvyšší mírou ageismu vůči mládí i stáří. Z hlediska hodnot jsou Češi charakterističtí nejvyššími rozdíly v hodnotových orientacích mladých a seniorů. Zatímco čeští senioři se vyrovnávají těm britským z hlediska významu hodnot překročení sebe sama, čeští mladí tuto hodnotu zastávají výrazně nejméně, naopak v mezinárodním srovnání je pro ně nadprůměrně důležité posilování ega. Z hlediska otevřenosti změně a konzervace jsou na tom mladí Češi podobně jako Britové. Naopak Čeští senioři jsou výrazně nejvíce orientovaní na konzervaci, tedy dodržování tradic a pravidel (konzervace, je pro české seniory v průměru důležitější hodnotou než význam transcendentních hodnotových orientací, což je v mezinárodním srovnání unikátní), a zároveň jsou čeští senioři nejméně otevření změně. Vysoké míře ageismu vůči stáří tak v Českém kontextu dopomáhá vysoká dravost a nízká transcendence u mladých lidí, což je předurčuje k nízké tolerantnosti a ohleduplnosti k druhým. Výrazný konzervatismus českých seniorů nesdílený mladými je pak odrazovým můstkem pro vznik nesouladu. Pokud jde o ageismus vůči mladým, čeští senioři mají větší předpoklady pro vstřícnost k druhým vzhledem k relativně vysoké transcendenci. Ageismus vůči mládí je však podporován výraznými generačními rozdíly v hodnotách, které jsou pro seniory překvapivé a znesnadňují vzájemné porozumění.

Srovnání společenského statusu mladých lidí a seniorů ukazuje, že mladí lidé se nejméně setkávají s ageismem v prostředí konzervativního uspořádání vyššího postavení stáří, seniorům zase nejvíce prospívá statusová rovnost věkových skupin ve společnosti. Hodnotové portréty tří zemí s různým uspořádáním mezigeneračních vztahů ukázaly na odlišné možné kulturní zdroje ageismu.

5.2.5.2.3 Ekonomická teze: Význam mezigeneračního „boje o zdroje“

H3) Vliv ekonomických podmínek ve smyslu „mezigeneračního boje o zdroje“ na ageismus mezi mladými lidmi a seniory je nízký.

H3a) Vnímaná vysoká ekonomická zátěž seniorů pro stát nezvyšuje negativní vztah mladých k seniorům

H3b) V zemích, ve kterých jsou senioři bohatší nebo relativně bohatší ve srovnání s mladými není vyšší úroveň ageismu vůči stáří

„Ekonomická hypotéza“ o vlivu mezigeneračního soupeření o vzácné statky, jakými jsou finance a podpora sociálního státu, je často prezentovaná médií. Mediální prezentace seniorů jako přílišné zátěže pro stát by měla vést k mezigenerační rivalitě a prohlubování ageismu zejména mladých vůči seniorům. Kvalitativní data v rozhovorech tuto tezi nepodpořila, a proto jsou hypotézy formulovány negativně s cílem potvrdit její nepravdivost.

Hypotézu H3a), tedy tezi o vlivu vnímání seniorů jako ekonomické zátěže na zhoršování mezigeneračních vztahů lze ověřit na individuální úrovni v České republice. Dle odpovědí respondentů výzkumu ESS si 77 % mladých Čechů ve věku 20-29 let myslí, že lidé starší 70 let jsou dnes zátěží nebo velkou zátěží pro zdravotnický systém České republiky (hodnoty 5-10 na desetibodové škále), a 82 % mladých lidí si myslí, že lidé starší 70 let přispívají do ekonomiky České republiky málo nebo velmi málo (hodnota 1 až 5 na desetibodové škále). Co je však podstatné, hodnocení ekonomického přispívání seniorů a jejich zatěžování zdravotnického systému neovlivňuje postoje mladých lidí k seniorům. Korelace mezi dvěma výše uvedenými proměnnými a odpovědí v otázce na celkově pozitivní či negativní vnímání seniorů je v obou případech blízka nule a statisticky nevýznamná. Hypotézu H3a) je proto možné přijmout. **Mladí lidé sice vnímají seniory jako jistou ekonomickou zátěž, tuto situaci jim však nevyčítají a není pro ně důvodem pro zhoršení vztahů k seniorům.**

Na mezinárodní úrovni lze tezi o nevýznamnosti ekonomického konfliktu podpořit analýzou ekonomických a demografických ukazatelů. Vhodnými ukazateli jsou velikost seniorské populace v procentech (jako běžný mediální strašák) a výdaje státu na penze a na péči o seniory, oboje jako procento HDP. Korelace těchto údajů se seniorskými zkušenostmi s věkovou diskriminací ukazují, že 1) věkové složení populace nemá vliv na ageismus (korelační koeficient mezi mírou ageismu a podílem

populace 65+ je -0,01) a 2) že ageismus vůči seniorům je nižší v zemích, ve kterých se vydává více peněz na penze (korelační koeficient -0,3) a ve kterých se vydává více peněz na péči o seniory (korelační koeficient -0,36). Tato čísla jsou v přímém rozporu z tezí, že velikost výdajů státu směrem k seniorům zhoršuje vztahy veřejnosti k nim. Překvapivě se ze směru korelací zdá, že kauzalita je dokonce opačná: čím větší část státních peněz seniorům plyne, tím méně je vůči nim ageismu. V procesu elaborace však dojdeme k závěru, že vyšší výdaje směrem k seniorům vydávají obecně bohatší země, které od chudších odlišuje celkově jiné společenské klima a kulturní pozadí.

Hypotéza H3b) o ageismu jako důsledku bohatství seniorů vyplývá z předpokladu, že ekonomicky silní senioři mohou být vnímáni jako ohrožení pro mladší generace a mezigenerační rivalita proto může být příčinou ageismu vůči stáří. Podobně bohatství mladých by mělo zvyšovat rivalitu vůči nim a tedy prohlubovat ageismus vůči mládí. Vyvrácení této představy přináší Tabulka 13. Na agregované úrovni platí, že senioři jsou více diskriminováni obecně v chudších společnostech (tedy tam, kde jak mladí, tak staří hůře vycházejí s příjmem) a v zemích, kde jsou senioři relativně chudší než mladí lidé. Totéž potvrzuje vztah mezi ageismem vůči seniorům a výší HDP per capita v jednotlivých zemích, kde korelační koeficient nabývá negativní hodnoty -0,53. **Ageismus vůči stáří se tak pojí spíše se špatnou ekonomickou situací seniorů (a populace celkově) a ne naopak.**

Naopak slabou pozitivní korelaci lze zaznamenat mezi subjektivním bohatstvím mladých lidí a jejich zkušenostmi s diskriminací. Pokud je tedy boj o zdroje příčinou ageismu vůči některé věkové skupině, pak vůči mladým, kteří jsou častěji diskriminováni v zemích, ve kterých se mají ekonomicky lépe. Spíše lze ale usuzovat, že ekonomická stránka sama o sobě není příčinou horších mezigeneračních vztahů. Ekonomická situace země je spíše jednou ze složek kulturního kontextu, přičemž ageismus vůči stáří je větším problémem v méně vyspělých zemích s nižší životní úrovní, které jsou si zároveň podobnější svými hodnotovými orientacemi.

Tabulka 13 Vztah mezi subjektivním příjmem a ageismem na agregované úrovni

	latentní průměry ageismu vůči stáří	latentní průměry ageismu vůči mládí
Relativní bohatství mladých: čím vyšší, tím lépe se mají mladí oproti seniorům	0,61	-0,28
Podíl dvacátníků, kteří vycházejí s příjmem		0,25
Podíl seniorů, kteří vycházejí s příjmem	-0,72	

Zdroj: ESS4

Ilustraci neuniverzálnosti vlivu ekonomického kontextu a nutnosti sledovat ekonomickou stránku v souvislosti s kulturními aspekty poskytne krátký exkurz opět do srovnání situace v České republice, Velké Británii a Portugalsku (Tabulka 14). Ačkoli víme, že z této trojice se nejvíce „daří“ ageismu v České republice, Česko je z hlediska subjektivního hodnocení příjmu mladých i seniorů na prostřední příčce. Zajímavé je Portugalsko, kde nejméně mladých lidí i seniorů uvádí, že je schopno vyjít se svým příjmem a zároveň zde existuje nejvyšší rozdíl v subjektivním hodnocení příjmu napříč generacemi, a to v neprospěch seniorů. Senioři mají v Portugalsku výrazně nižší subjektivně hodnocený příjem než mladí, přesto se (jak víme z předchozích analýz) těší vyššímu společenskému statusu než mladí lidé a mají relativně málo zkušeností s ageismem. Tento fakt ukazuje, že postavení věkových skupin nelze redukovat na jejich ekonomickou chudobu, ale že v případě konzervativního hodnotového žebříčku daného národa se mohou senioři těšit důstojnému společenskému postavení i při relativně nízkých příjmech.

Tabulka 14 Subjektivní hodnocení příjmu dle věku a země

	Podíl dvacátníků, kteří vycházejí s příjmem	Podíl seniorů, kteří vycházejí s příjmem	rozdíl senioři minus mladí
Velká Británie	77%	92%	14%
Česká republika	70%	63%	-7%
Portugalsko	66%	42%	-24%

Zdroj dat: ESS4

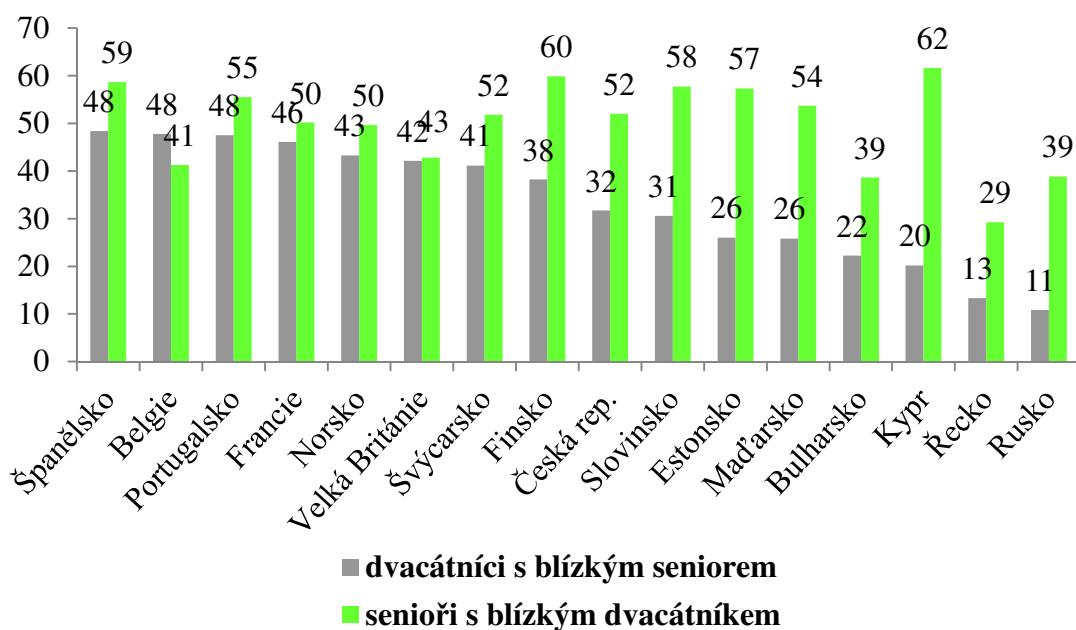
5.2.5.2.4 Význam věkové segregace společnosti na ageismus

H4) Věková segregace společnosti zvyšuje ageismus vůči mládí i stáří.

H4a) V zemích, kde jsou obvyklejší blízké osobní vztahy mezi mladými lidmi a seniory je méně ageismu

Věková segregace společnosti byla měřena jako a) podíl dvacátníků, kteří mají nějakého blízkého seniora a b) podíl seniorů, kteří mají nějakého blízkého dvacátníka. Frekvence v mezinárodním srovnání ukazuje Graf 15. Necelá třetina mladých Čechů má nějakého blízkého přítele nebo rodinného příslušníka staršího 70 let, polovina seniorů má takovou osobu mezi dvacátníky. Extrémně věkově segregované jsou Řecko, Rusko nebo Bulharsko. Naopak nejnižší je věková segregace v jihozápadní Evropě.

Graf 15 Věková segregace společnosti: podíl dvacátníků s blízkým seniorem a podíl seniorů s blízkým dvacátníkem (%)

Zdroj: ESS4

Hypotézu H4a o vlivu věkové segregace na ageismus je možné částečně potvrdit pomocí korelace míry věkové segregace a zkušeností s ageismem v jednotlivých zemích. Výsledky prezentuje Tabulka 15. V té je výrazná zejména silná negativní korelace mezi přátelstvím mladých se seniory a zkušenostmi seniorů s ageismem ($r = -0,69$). Z hlediska ageismu vůči stáří lze hypotézu přijmout. **Pokud mladí mají mezi**

seniory přátele a věkové skupiny se tak vzájemně znají, je tím výrazně redukována míra ageismu vůči seniorům v zemi.

Podobně silná korelace ale neplatí pro ageismus vůči mládí. Zkušenosti mladých lidí s ageismem výrazně nekorelují s počtem blízkých mezigeneračních vazeb.

Tabulka 15 Korelace mezi věkovou segregací a ageismem vůči mládí a stáří

	latentní průměry ageismu vůči stáří	latentní průměry ageismu vůči mládí
kolik mladých má blízkého seniora	-0,69	-0,15
kolik seniorů má blízkého mladého	-0,39	-0,2

Zdroj dat: ESS4

Nízký vliv věkové segregace na ageismus vůči mládí zůstává, i když se podíváme na přátelství mezi mladými lidmi a jinými kohortami. Propojenost mladých přátelskými vazbami s ostatními kohortami má jen nízký vliv na zkušenosti mladých s ageismem (nejvyšší je korelační koeficient v případě podílu přátelství mladých lidí a šedesátníků $r = -2,64$). Zdůvodnění nízkého vlivu věkové segregace na ageismus vůči mládí zůstává otázkou pro další výzkumy. Jednou z možných interpretací je například to, že vlivem kultu mládí a vysoké reprezentace mladých lidí a „mladých témat“ v médiích je problematika mládí veřejnosti více známá bez ohledu na osobní vazby starších s mladými lidmi. Proto význam osobních vztahů klesá. Tezi by ale bylo třeba ověřit dalším výzkumem.

5.2.5.2.5 Variabilita kulturních zdrojů ageismu

H5) Jeden ageismus, různé mechanismy

Jak již naznačují výsledky popsané na předchozích stranách, ageismus vůči mládí a stáří může mít v různém kulturním kontextu různé podoby. Mezinárodní srovnání tak umožňuje nejen prozkoumat mnohovrstevnatost problému ageismu, ale i lépe pochopit specifika ageismu v Česku za pomoci srovnání s jinými kontexty. Právě o to půjde v této poslední empirické podkapitole dizertační práce.

Pro analýzu bude opět použito srovnání situace v České republice, Velké Británii a Portugalsku. V rámci těchto zemí budou na úrovni individuálních dat

srovnávány stereotypy jednotlivých věkových skupin a vlivy těchto stereotypů na mezigenerační vztahy. V různých společnostech totiž mohou existovat odlišná očekávání od mladých lidí a seniorů a jejich naplňování může navíc různým způsobem ovlivňovat vztah mladých lidí k seniorům a naopak.

Popis vnímání seniorů mladými lidmi v mezinárodním srovnání prezentuje Graf 16, vnímání mladých lidí seniory v mezinárodním srovnání Graf 17. Využity jsou dvouosé grafy, jejichž výhodou je možnost současného porovnání nejen frekvence souhlasu s jednotlivými stereotypy ve srovnávaných zemích, ale také významu naplňování daného stereotypu pro celkové hodnocení věkové skupiny.

V obou grafech jsou na vodorovné ose x uvedeny procentuální podíly respondentů, kteří:

- považují mladé / seniory za **přátelské**
- považují mladé / seniory za **schopné**
- považují mladé / seniory za **morální** (mající vysoké morální standarty)
- hodnotí ekonomickou hrozbu mladých / seniorů pro společnost jako nízkou: tedy myslí si, že skupina dostatečně **přispívá do ekonomiky země** (v grafech zkratka „ekon. přínos“)
- hodnotí symbolickou hrozbu mladých / seniorů pro společnost jako nízkou: tedy neobávají se negativního efektu skupiny na **zvyky a způsob života v zemi** (zkratka „kult. přínos“)

Na vodorovné ose y je absolutní hodnota Spearmanova korelačního koeficientu mezi hodnocením daného stereotypu / hrozby a otázkou na celkově pozitivní nebo negativní vztah ke členům dané věkové skupiny. Hodnocení vztahu k mladým lidem nebo seniorům na škále od naprosto pozitivní po naprosto negativní zde bude považováno za jednoduchý ukazatel individuální míry negativního ageismu. Pomocí korelací stereotypů a hrozeb s proměnnou měřící ageismus lze odlišit stereotypy a hrozby, které významně pozitivně či negativně ovlivňují mezigenerační vztahy, a které je naopak možné považovat za relativně nepodstatné.

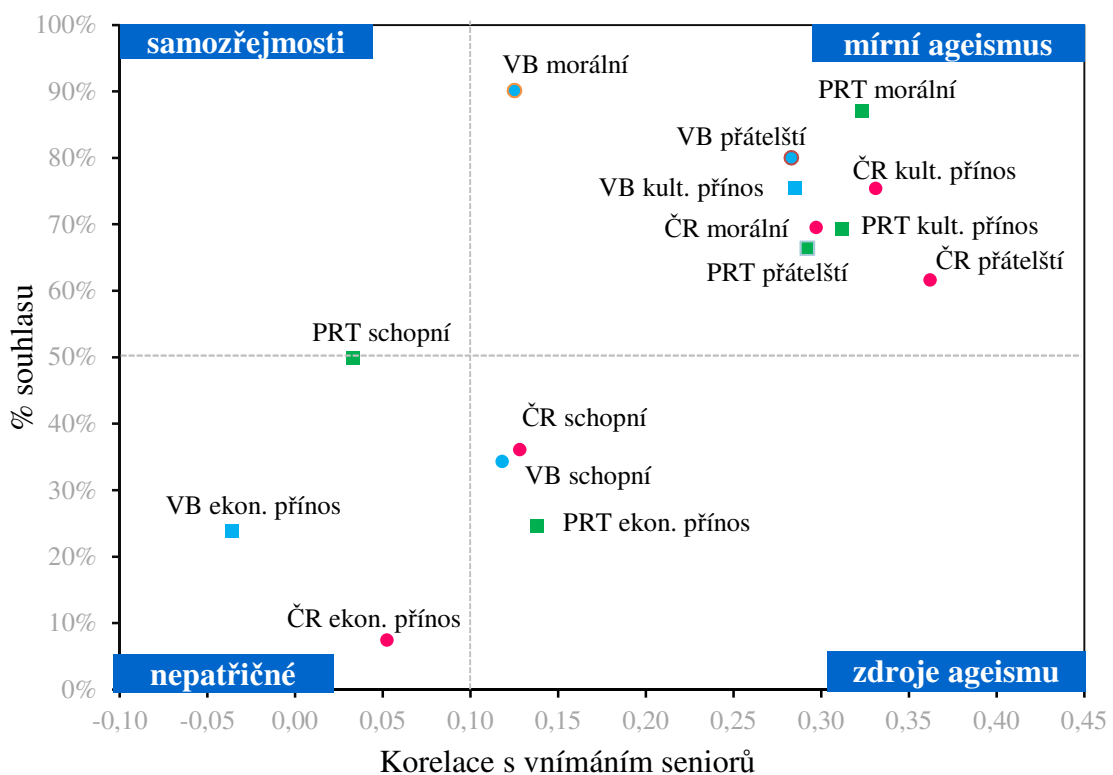
Propojením informací na obou osách grafů vznikají čtyři kvadranty:

- **Zdroje ageismu:** sdílené stereotypy, které negativně ovlivňují mezigenerační vztahy
- **Mírný negativní ageismus:** jedná se o pozitivní hodnocení, se kterými většina dotázaných souhlasí, a které zároveň pozitivně korelují s celkovým vztahem

k věkové skupině. Tyto sdíleně vnímané pozitivní vlastnosti věkové skupiny je možné považovat za charakteristiky mírnící negativní ageismus

- **Samozřejmosti:** stereotypy, které jsou v dané zemi silně rozšířeny, ale neovlivňují mezigenerační vztahy. Jde o samozřejmosti, na kterých se obyvatelé shodují a neodlišují tak ty s negativním nebo pozitivním vztahem k dané věkové skupině
- **Nepatřičné:** segment nepříliš sdílených charakteristik věkových skupin, které zároveň neovlivňují mezigenerační vztahy

Graf 16 Stereotypizace seniorů mladými a vliv na mezigenerační vztahy

Zdroj dat: ESS4

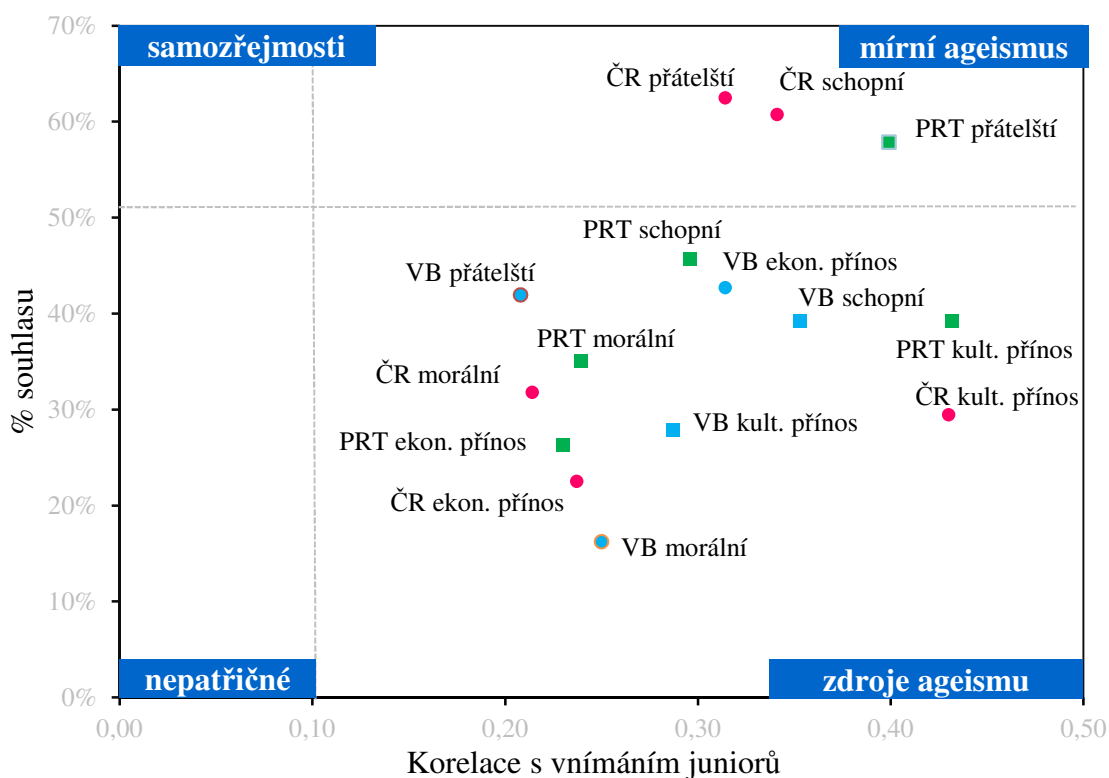
Při četbě Graf 16 zprava doleva je patrné, že Čeští mladí očekávají od seniorů zejména přátelskost, pozitivní vliv na zvyky a způsob života v zemi a vysoké morální standardy. Tyto tři proměnné nejsilněji pozitivně korelují s celkovým vztahem mladých k seniorům v Česku. Ve všech těchto charakteristikách jsou přitom čeští seniori hodnoceni spíše pozitivně (více než 62 % respondentů souhlasí s těmito pozitivními vlastnostmi). S ageismem vůči seniorům v Česku pozitivně korelují i vnímané schopnosti seniorů, ty jsou přitom hodnoceny spíše negativně (seniorům je přisuzuje jen

36 % mladých Čechů). Nízké schopnosti seniorů je tak možné považovat za významný zdroj ageismu v České republice. Vnímání seniorů jako těch, kdo přispívají do ekonomiky země je v Česku velmi neobvyklé (souhlasí jen 9 % respondentů), ale tato proměnná nekoreluje se vztahem mladých k seniorům, což znamená, že Čeští mladí od seniorů přispívání do ekonomiky ani neočekávají a tudíž to jejich vztah k mladým neovlivňuje. Celkově je tak patrné, že čeští senioři jsou spíše terčí benevolentního ageismu: mladým vadí, že nejsou dostatečně schopní, naopak daří se jim být „strážci morálky“ ve společnosti; ale nejdůležitějším kritériem budování vztahu s mladými je přátelství seniorů, která je vnímána (spíše) pozitivně.

Očekávání od seniorů ve Velké Británii jsou podobná jako v České republice. Na nižší míru ageismu vůči stáří v této zemi může mít vliv zejména ještě pozitivnější vnímání přátelství seniorů ve Velké Británii (80 % mladých Britů považuje seniory za přátelské), což je zároveň nejdůležitější charakteristika, jakou britští mladí od seniorů očekávají.

V Portugalsku je stereotypizace seniorů v některých ohledech odlišná. Hlavním očekáváním mladých od seniorů není přátelství, ale vysoká úroveň morálních standardů. Toto očekávání se portugalským seniorům daří naplňovat. Senioři v Portugalsku jsou také častěji než v České republice nebo Velké Británii považováni za schopné, což odpovídá dříve popsanému vyššímu statusu seniorů v Portugalsku. Z toho ovšem plynou i určité nároky na portugalské seniory: zatímco Češi a Britové od seniorů neočekávají ekonomický přínos, v Portugalsku je tomu jinak a vnímání seniorů jako ekonomické hrozby je zde možné považovat za zdroj ageismu. Celkově je tak ageismus vůči seniorům v Portugalsku méně benevolentní a více nepřátelský, než je tomu v České republice.

Graf 17 Stereotypizace mladých lidí seniory a vliv na mezigenerační vztahy

Zdroj dat: ESS4

Jak jsou rozšířené jednotlivé stereotypy mládí a nakolik ovlivňují vztah seniorů k mladým lidem? Na vztahy českých seniorů k mladým lidem má zřetelně největší vliv vnímaná hrozba mladých v symbolické rovině, tedy to, jaký mají dle seniorů mládí vliv na zvyky a způsob života v zemi. Ten je vnímán většinou negativně, vliv mladých na zvyky a tradice v Česku tak lze považovat za hlavní zdroj ageismu seniorů vůči mládí (pozitivně vliv mladých hodnotí jen 29 % dotázaných). Mezi rizika vztahů českých seniorů k mladým lidem patří i často negativně hodnocená morálka juniorů a jejich nízká schopnost přispívat do ekonomiky země. Naopak pozitivně mezigenerační vztahy ovlivňují relativně vysoce hodnocená přátelskost mladých (63 %) i úroveň jejich schopností (61 %). Vliv mladých na zvyky a způsob života v České republice je však pro seniory nejsilnější téma.

V Portugalsku (kde mají mladí lidé celkově nejméně zkušeností s ageismem), jsou nejdůležitějšími očekáváními seniorů od mladých lidí pozitivní vliv na zvyky v zemi a přátelskost. Vliv mladých lidí na zvyky a způsob života v zemi přitom ani v Portugalsku není vnímán většinou pozitivně, je ale hodnocen výrazně lépe než v České republice nebo Velké Británii, což odpovídá dříve popsané větší

konzervativnosti portugalských mladých. Pozitivněji vnímaná přátelskost mladých v Portugalsku ve srovnání s horším hodnocením jejich schopností ukazuje na benevolentnější formu ageismu vůči mladým v Portugalsku, než je tomu u nás. To opět odpovídá dříve popsanému nižšímu statusu mladých lidí než seniorů v Portugalsku, kde je tak možné chápat vztahy mezi mladými lidmi a seniory opačně než u nás: senioři jsou v Portugalsku těmi schopnějšími, ke kterým je ale častěji pocíťováno nepřátelství. Mladí jsou zde přátelší a jsou-li diskriminováni, tak pro svou pověst těch méně schopných.

Zcela odlišné je postavení mladých lidí ve Velké Británii. Dle Graf 17 jsou zde senioři k mladým lidem nejkritičtější, za schopné nebo přátelské je považuje méně než polovina dotázaných seniorů, za „mající vysoké morální standardy“ dokonce jen 16 %. Nejvýznamnější charakteristiky pro utváření vztahů seniorů k mladým lidem jsou v Británii schopnosti mladých lidí a míra, jakou přispívají do ekonomiky země. Hodnocení vlivu mladých lidí na zvyky v zemi je ve Velké Británii stejně negativní jako v České republice, má však výrazně nižší vliv na celkový vztah seniorů k juniorům. Vztah britských seniorů k mladým lidem je tak více motivován ekonomicky a pocitem finančního ohrožení.

Výše popsaná srovnání ukazují, že **je možné přijmout pátou hypotézu o existenci nejen odlišné míry, ale též odlišných zdrojů ageismu v různých kulturních kontextech**. Ze srovnávané trojice zemí je v České republice nejvyšší míra ageismu vůči seniorům, ve Velké Británii nejnižší. Příčiny ageismu vůči seniorům jsou si však v těchto zemích paradoxně podobnější, když se v obou případech jedná zejména o benevolentní formy ageismu. Naopak v Portugalsku je úroveň ageismu střední, ale je ovlivňovaná jinými fenomény, a nabývá spíše podoby hostilní, což odpovídá latentnímu nepřátelství mladých vůči výše postaveným seniorům. Ageismus vůči mládí je téměř stejně silně zastoupen v České republice a ve Velké Británii, příčiny jsou však diametrálně odlišné. Čeští senioři se nejvíce obávají toho, jakým způsobem mladí Češi mění zvyky a způsob života v zemi, jde tak více o problém generačních změn životních stylů. Ve Velké Británii je aktuálnější ekonomická otázka a senioři více řeší dopady hůře hodnocených schopností mladých na ekonomiku země. V Portugalsku, kde je ageismus vůči mládí nejnižší, je pro seniory kromě vlivu na zvyky v zemi nejdůležitější přátelskost mladých, což je očekávání, které se mladým Portugalcům daří naplňovat a vztahy seniorů k mladým jsou tak více benevolentní povahy.

6 DISKUSE

Analýza kvalitativních i kvantitativních dat na téma ageismu prokázala významnost problému ageismu v České republice. Jak odpovídá teoretickým předpokladům, ageismus je velmi rozšířený druh diskriminace, se kterými se potýkají různé věkové skupiny, a který se vyskytuje v různých sférách života společnosti. Ageismus se neprojevuje pouze diskriminací starších pracovníků a absolventů na trhu práce nebo v politikách institucí, ale je přítomen v každodenních interakcích mezi lidmi. Ačkoli lze předpokládat, že většina Čechů nemá pojem ageismus ve svém slovníku, zažívá jeho projevy a vnímá je jako nepříjemnosti. Přítomnost problému je patrná jak z otázek na zkušenosti lidí s projevy nedostatku respektu nebo špatného jednání na základě věku, kterých mají Češi výrazně více než většina národů Evropy. Krom toho se problém zračí i ve výpovědích mladých lidí i seniorů, kteří spontánně uvádějí nespokojenost se současnou podobou mezigeneračních vztahů v Česku.

Mladí Češi, tedy ti, kteří tvoří generaci informačně gramotných, materiálně zajištěných a autoritativní výchovou nespoutaných cestovatelů a konzumentů zážitků, podmiňují zlepšení mezigeneračních vztahů zejména změnou na straně seniorů. Ty vnímají jako příliš pasivní a jejich hodnoty za příliš odlišné, než aby pro mladé byli zajímavými partnery v interakci. Lze tak potvrdit teoretická východiska o významu hodnotových orientací a rozdílu v hodnotách napříč generacemi jako zdroji ageismu vůči stáří. Ve stereotypním nahlížení mladých na seniory převažuje nevábné modernistické pojetí stáří jako etapy nemohoucnosti a závislosti, jak jej popisuje Marhánková (2014). Očekávání mladých od seniorů jsou ale diametrálně odlišná, když si většina mladých cení naopak seniorů vyznávajících aktivní stárnutí. Tento rozpor mezi vnímanou pasivitou a obdivovanou ale nepřítomnou aktivitou seniorů tvoří základní kámen ageismu mladých vůči seniorům.

Krom toho byl popsán mechanismus snižující se úcty mladých vůči autoritám obecně (včetně autority stáří), který nahrává tomu, aby senioři mohli na vlastní kůži pocítit projevy ageismu ze strany mladých. Kde se bere tato klesající úcta mladých k autoritám, a zda je vůbec současná mladá generace v tomto směru výjimečná, to je jednou z možných otázek pro další výzkum. Lze očekávat, že roli hraje změna výchovných stylů v rodině od těch se silným autoritativním vedením ke stylům více demokratickým až liberálním (Gillnerová, 2004). Původ této změny však není zřejmý.

Dotázaní senioři si jej vysvětlují nedostatkem času rodičů na děti a zanedbáváním výchovy. Stejně pravděpodobné však je, že se jedná o vědomou snahu rodičů dnešních mladých lidí a dětí pojmát výchovu jinak, než tomu bylo v předchozích generacích. Hypotetickou příčinou může být například vliv politických a společenských změn po pádu komunismu, které vedly ke změně vztahů i v rodinách směrem k větší demokracii a volnosti. Jinou tezí je evoluční vývoj výchovných stylů, které se proměňují spolu s rostoucím zájmem o dítě a rostoucí informovaností odborné veřejnosti i rodičů o (ne)vhodnosti různých výchovných opatření (například o negativním dopadu tělesných trestů, o jejichž legislativním zákazu panuje diskuse (Kopřivová & Kopřiva, 2008)). Alternativní hypotéza zní, že příčinu klesající nepodmíněné úcty ke stáří není nutné hledat v rodinné výchově, ale spíše v rostoucí vzdělanosti společnosti, která přirozeně jde ruku v ruce s poklesem strachu a úcty z tradičních autorit (Health, 2008).

Právě zvýšením automatické úcty ke stáří ze strany mladých podmiňují zlepšení mezigeneračních vztahů čeští senioři. Ti se v prezentovaném výzkumu profilují jako generace skromná, nezjištná, kolektivní a slušná, což odpovídá předchozím výzkumům (Sýkorová, 2007). Právě nedostatek těchto vlastností u generace dnešních mladých definují jako příčinu problémů. Zároveň byl odhalen zdroj ageismu vůči mladým, který nebyl dosud popsán jinde, a tím je sociální deprivace samotných seniorů. Lidé, kteří ve svém mládí cítili povinnost respektovat starší prostě pro jejich vyšší věk očekávali stejná privilegia i ve svém stáří. Společenské změny však vedly k nenaplnění tohoto očekávání, deprivaci a senioři se tak dnes mohou cítit dotčeni. To nejen snižuje jejich sebevědomí, ale také narušuje vztahy k mladým lidem jako strůjcům této deprivace. Nejméně ageismu vůči seniorům přítom není v zemích, kde je jejich společenský status nejvyšší (jak by si to představovali čeští starší), ale tam, kde jsou si mladí a senioři maximálně rovni.

Tato práce se zabývá příčinami existence negativních vztahů napříč věkovým spektrem v České republice, což má mimo jiné pomoci definovat možnosti jejich zlepšení. Cílem implementace takových postupů přitom není nalezení univerzálního mezigeneračního smíru, o jehož existenci v jakékoli době a společnosti je možné pochybovat. Není však důvod rezignovat na snahu snížit současnou vysokou míru ageismu v České republice na úroveň, kdy si jednotlivé generace nebudou vzájemně strpčovat život neopatrným žertováním, ponižováním, nepřátelským chováním nebo projevy nerespektu.

Valná většina odborné literatury i veřejné diskuse na téma ageismu se týká diskriminace starších věkových kohort mladšími. Tato dizertace si kladla za cíl mimo jiné vyplnit mezeru ve zkoumání ageismu vůči mládí. Výsledkem jsou zjištění o značných zkušenostech mladých lidí s ageismem a o odlišných příčinách ageismu vůči mládí než je tomu u seniorů. Zároveň však mladí lidé vystupují jako ti, kteří jsou v tomto střetu více „nad věcí“. Věkovou diskriminaci pocítují ve srovnatelné míře jako senioři, ale výraznějším problémem mezigeneračních vztahů než jejich vlastní postavení, je pro ně neuspokojivá podoba seniorské populace, se kterou se jim špatně navazují vztahy. I toto zjištění potvrzuje, že postavejí seniorů ve společnosti je z hlediska aktérů palčivějším problémem a věnování maximální pozornosti tomuto tématu je vhodnou strategií.

Z jakého důvodu jsou senioři se svým postavením více nespokojeni než mladí, ačkoli obě skupiny mají podobné zkušenosti s věkovou diskriminací? Nalezení odpovědi je výzvou pro další výzkum, lze však předložit určité hypotézy. Jednou z nich je teze Garstky a kolektivu prezentovaná už v teoretické části (Garstka, Schmitt, Branscombe, & Hummert, 2004). Podle té jsou senioři osobně se svým postavením více nespokojeni vzhledem k jejich omezeným vyhlídkám do budoucna. Mladí lidé vnímají své relativně nižší společenské postavení jako dočasné a s vidinou budoucího opuštění znevýhodněné věkové skupiny lépe snášejí aktuálně zakoušenou diskriminaci bez hlubších důsledků pro jejich spokojenost. Krom tohoto vysvětlení lze ze zjištění prezentovaného výzkumu doplnit další hypotézu: tou je teze o nepřítomnosti předchozích očekávání o vlastním statusu u mladých lidí, jejichž nenaplnění by mohlo být zdrojem zklamání tak, jak je tomu u dnešních seniorů.

Z prezentovaných výsledků plynou možná východiska, jak snižovat ageismus vůči stáří. Patří k nim podpora aktivního stárnutí, které zvyšuje hodnotu stáří v očích juniorů, povzbuzování věkové integrace a mezigeneračních kontaktů (Hagestad & Uhlenburg, 2005) a prohlubování informovanosti mladých o souvislostech stárnutí s cílem překročit zažitá stereotypy, ale i naučit se respektovat odlišnosti věkových skupin. Naopak ekonomická složka problematiky se ukazuje jako méně významná a není proto vhodné konstruovat problém nevraživosti plynoucí ze státního přerozdělování tam, kde dosud není.

Zatímco jinými autory bývá budoucnost mezigeneračních vztahů popisována vzhledem ke stárnutí populace spíše černě a demografické prognózy bývají prezentovány jako důvody bití na poplach ke společenské aktivizaci (Bútorová,

Filadelfiová, Bodnárová, Guráň, & Šumšalová, 2013), výzkum popsany na předchozích stránkách nabízí i optimističtější vizi. Odhadneme-li podobu stárnoucí populace několik desetiletí vpřed, v době stárnutí současných mladých, lze předpokládat přirozené posuny v podobě seniorské populace, a tedy mezigeneračních vztahů. Bylo sice popsáno, že změna hodnotových priorit se v průběhu stárnutí vyvíjí směrem k větší konzervativnosti a menší otevřenosti změnám v každé kultuře, absolutní míra důležitosti těchto hodnot u mladých lidí i seniorů je však v komparativní perspektivě různorodá. Podobně jako ve Spojených státech se začal koncept aktivního stárnutí přirozeně prosazovat v době, kdy odcházely do důchodu generace lidí narozených v padesátých a šedesátých letech, tedy silné generace bezprecedentně zdravých, bohatých, energických a aktivních dospělých, od kterých se nedalo očekávat, že by se ve stáří chtěli „uklidit“ do pasivity (Freedman, 1999), lze očekávat přirozený vývoj podoby seniorských kohort i v České republice. Dnešní mladí v rozhovorech básnili o zahraničních seniorech, kteří pěstují koníčky, cestují nebo pracují. Je pro ně proto pravděpodobnější, že se vzhledem ke své životní historii podobnými seniory stanou. Oproti tomu dnešní seniory, kteří prožili většinu svého života v roli občanů utlačovaných socialistickým režimem, před kterým se často uzavírali do svých domovů (zahrad, chat a kuchyní), lze těžko nutit ke změně životního stylu ve stáří, jak se aktuální propagátoři aktivního stárnutí někdy snaží. Zároveň budou-li budoucí senioři méně očekávat výsady přirozené úcty ke stáří, jelikož k ní dnes v mládí sami nejsou vedeni, nehrozí v jejich případě pocity deprivace a související nevráživost vůči mladým lidem plynoucí z nenaplněných očekávání.

Tento optimismus není příslibem, který by se nutně musel vyplnit. Cítím jen potřebu, aby zazněl a obohatil tak diskusi o alternativní pohled k obvyklému strašení budoucností mezigeneračních vztahů, které by bez zásahu zvenčí měly zůstat shodné jako dnes, jen nebezpečnější vzhledem k rostoucímu počtu seniorů. Zároveň však je třeba doplnit, že důvody mezigeneračních nesvárů se mohou v čase spolu s měnícími se životními a sociálními podmínkami v zemi proměňovat, jak o tom napovídá popsaná variabilita podob a zdrojů ageismu napříč Evropou.

7 ZÁVĚR

Na předchozích stranách byl popsán výzkum vztahů mladých lidí a seniorů k jejich vlastním věkovým skupinám, generacím, i ke kategoriím nečlenským. Analýza skupinových identit i meziskupinového ageismu přinesla poznatky, které umožňují vrátit se k hlavním otázkám této dizertace předloženým v úvodu práce a formulovat odpovědi na ně.

Jak důležitá je věková identita v kontextu jiných sociálních identit? Velmi. Věk je průměrně třetím nejdůležitějším zdrojem sociální identity po zaměstnání a rodinném postavení. Je pro Čechy v průměru důležitější než identita genderová, regionální, politická, náboženská, etnická. Věk přitom plní funkci „náhradního“ zdroje identity, a to nejen historicky, kdy vrstevnické skupiny nahrazují význam komunit (Chudacoff, 1989), ale i v průběhu jedné životní historie. Pokud člověk nepatří do jiných významných sociálních skupin, nemá stabilní práci nebo vlastní rodinu, sílí význam věkové skupiny, která mu poskytne vědomí toho kým je a kam patří.

Ačkoli dle teorie sociální identity by ideálním způsobem mírnění ageismu mělo být usilování o zrušení konceptu věkových skupin a prosazování „bezvěkové“ společnosti, tato meta se nezdá být ani reálná, ani celkově prospěšná. Zejména mladí lidé a senioři svůj věk v dnešní společnosti potřebují, aby naplnili svou potřebu vědomí vlastní identity. Právě pro mladé lidi a pro seniory je věk nejpodstatnější a nejsilněji se identifikují s vlastními věkovými skupinami i při vnímání jejich nízkého společenského statusu. To ukazuje na vysoký význam věku v dnešní společnosti a také zpochybňuje tezi o všeobecném odmítání stáří, kterou prezentovaly některé teorie. Tato strategie se týká jen určitého segmentu seniorů, kteří nálepku „stáří“ odmítají jako negativní pojem a raději se považují za „aktivní seniory“.

Na základě čeho přijímáme svou věkovou identitu? Kdo je mladý a kdo starý? Zařazování do věkových skupin mládí, střední věk a staří probíhá hlavně na pozadí věku a zdravotního stavu. Věková identita člověka se posunuje ke stáří spolu s tím, jak ubíhá čas od jeho narození a jak se mění jeho zdravotní stav. Některé demografické události mají jistý vliv na redefinici vlastní věkové identity (například odchod do důchodu), hlavní význam však přebírá chronologický věk. Vymezování věkových skupin číslovkami věku je proto (s jistou tolerancí) možné, což usnadňuje analytickou práci s konceptem věkových skupin.

Podrobně byly popsány způsoby konstrukce identit mládí a stáří. Do skupinových identit mladých lidí a seniorů se promítají atributy jejich věku, generačních příslušností i aktuálně prožívaných životních fází. Mladí lidé sami sebe vnímají jako ty, kdo mají ideály, zájmy, potřebu komunikovat, a kdo nejsou svázáni zásadními starostmi. Z hlediska generační příslušnosti jsou nejen informačně gramotní (jak bývá zdůrazňováno ve výzkumech mladé generace), ale zejména jsou generací cestovatelskou, materiálně uspokojenou, hedonistickou a nesvázanou autoritativní výchovou. Specifikem životní fáze mládí je zejména otevřená budoucnost: tedy zatím nejistá práce, nestálý partner a nepřítomnost dětí.

Obsah věkové identity seniorů je variabilnější a více závisí na způsobu zvládání stáří seniorů. Byl tak popsán segment odmítajících stáří, vyrovnaných se stářím a podléhajících negativní identitě stáří. Existence různých segmentů seniorské populace byla v tomto výzkumu popsána na základě kvalitativního výzkumu. Povaha kvantitativních dat bohužel neumožnila s typologií seniorů dále pracovat, což ponechává prostor pro další výzkum v této oblasti. Generační identita seniorů je jednodušší a charakterizuje ji zejména vnímaná skromnost vlastní generace, kolektivnost a nezištnost a také slušnost, ve srovnání s generací dnešní mladých, vůči které se senioři většinou vymezují. Životní fáze stáří se projevuje časovou flexibilitou a případně přítomností vnoučat.

Lze u mladých a seniorů odlišit dimenze věkové a generační identity? Kdy je důležitý věk sociální a kdy historický? Dimenze věkové a generační identity jsou u mladých i seniorů odlišitelné a různým způsobem formují sebeobraz jednotlivých věkových skupin i mezigenerační vztahy. Pro mladé lidi je hlavním zdrojem sebevědomí věková složka jejich identity. Pozitivní sociální identitu čerpají zejména ze své bezstarostnosti, ideálů, zájmu (o svět, poznávání, druhé) a komunikativnosti. Na základě těchto kritérií hodnotí i skupiny nečlenské, včetně seniorů.

Naopak senioři čerpají pozitivní sociální identitu zejména ze své generační příslušnosti. K porovnávání s ostatními věkovými skupinami, zejména s mladými, využívají atributy vlastní generace, tedy skromnost, kolektivnost, nezištnost, slušnost, skrze které hodnotí vlastní skupinu lépe než skupinu nečlenskou.

Lze proto shrnout, že při zkoumání vztahů mladých lidí k seniorům vstupuje do popředí věk a proces stárnutí a vhodnou perspektivou studia jsou koncepty sociálního věku. Naopak ageismus vůči mládí ze strany seniorů je motivován zejména generačně a

vhodnější perspektivou studia vztahů k mladým lidem jsou východiska historického věku a koncept generací.

Jaké jsou zdroje nevraživosti mladých Čechů vůči seniorům? Povídá-li si někdo chvíli s mladým člověkem, nejprve by měl chuť na tuto otázku odpovědět „žádné“. Mladí lidé popisují své vztahy k seniorům většinou pozitivně, a ačkoli při svých argumentacích využívají řadu stereotypů stáří, problematiku generačního napětí v podstatě neřeší. To je v kontrastu vůči vnímání mezigeneračních vztahů seniory. Kde se proto berou negativní zkušenosti seniorů s jednáním mladých? Hlavní příčinou projevů ageismu mladých vůči stáří je nedostatek úcty ke stáří v dnešní společnosti. Mladí lidé jsou k seniorům méně uctiví, a co je podstatné, moc dobře to vědí. Zdůvodnění je možné hledat na dvou frontách, které se vzájemně posilují: 1) změna výchovných stylů v rodinách od autoritativních k liberálnějším / demokratickým ústí v nižší přirozenou úctu mladých lidí k autoritám obecně (včetně stáří). 2) Zároveň negativní obraz stáří jako období pasivity neprobouzí v mladých pocity „zasloužené“ úcty vůči stereotypně nahlížené skupině seniorů. Mladí lidé jednoznačně dichotomizují seniory na „aktivní“ a „pasivní“. Pasivitu a priority očekávají. Naopak aktivita, která znamená přiblížení konkrétních seniorů atributům mladé věkové identity (zájmy, cestování, plánování budoucnosti) je zdrojem ocenění a „zasloužené“ úcty mladých k seniorům, u kterých ji rozpoznají. Nezřídka si tak mladí stýskají nad povahou současných seniorů, včetně vlastních prarodičů, jejichž pasivita je odrazuje od budování pozitivních vztahů.

Celkově nízká úcta mladých ke stáří, spolu s větší suverenitou mladých a ochotou prosadit své názory, dává seniorům pocítit ageismus mladých na vlastní kůži. Vedle toho lze vyzdvihnout také psychologické zdroje ageismu ze strany mladých (potřebu najít si obětního beránka pro ventil vlastních frustrací, žertování apod.) a nedostatečnou informovanost mladých o problematice a významu ageismu ve společnosti.

Na základě čeho jsou formovány negativní postoje českých seniorů k mladým? Senioři přijímají podobně stereotypní představy o životě českých mladých, jako je tomu naopak. Věková segregace zapříčiňuje, že senioři často nemají žádné osobní vazby s juniory a vztahy k mladým lidem jsou budovány na základě „potkávání se“ na ulici a mediálního obrazu mládí. Ageismus vůči mladým vzniká ze dvou hlavních důvodů: Senioři, kteří již mají svou etapu mládí za sebou, mohou nabývat pocit, že dnešní mládí nenakládají s touto životní etapou „správně“. Senioři srovnávají dnešní mladé s vlastním jednáním v minulosti a upřednostňují tak generační

perspektivu. V tomto srovnání přitom většinu mladých hodnotí jako málo slušné, snaživé, kolektivní a příliš materialistické.

Druhým zdrojem ageismu seniorů vůči mladým lidem je sociální deprivace seniorů: nespokojenost s vlastním společenským postavením a nenaplněná očekávání o projevech úcty ze strany mladých ve stáří. Jak vyplývá z předpokladů teorie sociální identity, členové skupiny pociťují přirozené nepřátelství vůči jiné skupině, pokud ta ohrožuje jejich možnost nabývat pozitivní sociální identitu. Tím, že mladí lidé neprojevují seniorům takový respekt a zájem, jaký senioři z vlastních zkušeností z mládí očekávali, je narušeno nejen sebevědomí seniorů, ale i jejich ochota budovat pozitivní mezigenerační vztahy.

Nakolik je česká společnost ageistická v porovnání s jinými evropskými státy a jaké společenské a hodnotové uspořádání optimalizuje vztahy mezi mladými lidmi a seniory?

Česká republika je výrazně ageistická ve srovnání s Evropou. Zážitky věkové diskriminace má v Česku nejvíc seniorů v porovnání s dalšími 15 státy Evropy, v ageismu vůči mládí jsme na druhém místě. Podobná situace je v dalších postkomunistických zemích. Země s nižší mírou ageismu vůči stáří se liší od České republiky některými hodnotovými orientacemi obyvatel. Z komparativní analýzy plyne, že ageismu vůči seniorům v České republice skutečně nahrává relativně vysoké zaměření mladých lidí na vlastní zisky a úspěchy a relativně nízká ohleduplnost k druhým, což jsou vlastnosti mládí, na které si stěžují i samotní senioři. Na druhou stranu srovnání se zahraničím potvrzuje i význam hodnot samotných seniorů na jejich diskriminaci: nižší je ageismus vůči stáří v zemích, kde jsou senioři více aktivní a otevření změnám, po čemž volají čeští mladí.

Hodnotové orientace se však netvoří ve vzduchoprázdnu a vždy je třeba studovat širší kontext, ve kterém se formují mezigenerační vztahy. Významným faktorem působícím na ageismus vůči mládí a stáří je věková stratifikace společnosti a vzájemná společenská hierarchie věkových skupin. Ageismus vůči stáří je nejnižší v zemích západní a severní Evropy, kde je společenský status mládí a stáří vyrovnaný. Mezi mladými mají nejméně zkušeností s ageismem obyvatelé zemí jižní Evropy, ve kterých existuje shoda na vyšším společenském statusu seniorů než mladých lidí. Nejvyšší míra ageismu jak vůči stáří, tak vůči mládí, je v zemích, kde je status mladých lidí vyšší než seniorů, mezi něž patří Česká republika a další postkomunistické země. Tato zjištění společně potvrzují význam sociální deprivace starších na ageismus vůči mládí. Je-li

deprivace seniorů přítomna, jsou mezigenerační vztahy narušeny. Naopak sociální rovnost generací nebo „tradičnější“ uspořádání vyšší autority stáří ageismus ve společnosti snižují.

Jaká je možná budoucnost mezigeneračních vztahů a kde hledat inspiraci pro Českou republiku? Komparativní analýzy předně ukazují, že při hledání inspirace pro opatření ke zlepšení mezigeneračních vztahů je třeba být opatrný a uvažovat komplexně. V různých zemích totiž nejsou jen odlišné míry ageismu, ale zároveň má problém různé zdroje, což plyne z odlišných věkových stereotypů a společenské hierarchie věkových skupin napříč Evropou. Ageismus vůči stáří může mít benevolentní povahu, jako je tomu v České republice nebo ve Velké Británii, může být ale také spíše nepřátelský, jako v Portugalsku. Mladí lidé mohou být terčem ageismu pro svůj symbolický a morální vliv na společnost, jako je tomu u nás, může jim být vyčítána ekonomická situace, jako ve Velké Británii, a stejně tak mohou být vystaveni spíše benevolentnímu ageismu, jako je tomu v Portugalsku. Odlišná očekávání od věkových skupin, daná různými stereotypy, pak vyžadují odlišné postupy mírnění ageismu v individuálních kulturních kontextech.

Odhadnout budoucnost mezigeneračních vztahů v České republice je stále výzvou, popsané vztahy však umožňují formulovat některá očekávání. Současná generace českých seniorů podmiňuje pozitivní vztahy s mladými lidmi zvýšením úcty ze strany juniorů. Vzhledem k tomu, že společenské změny častěji vycházejí z povahy nastupujících generací (a nikoli z přání těch starších), je nepravděpodobné, že by se seniorům začalo dostávat automatické úcty a jejich přání tak bylo vyslyšeno. Možností, jak úctu mládí ke stáří pozdvihnout, je spíše umožnit seniorům „získat si ji“ pomocí naplňování přístupu aktivního stárnutí. V případě možnosti a zájmu na straně seniorů je prosazování aktivního stárnutí vhodnou cestou pro zlepšení mezigeneračních vztahů. Zejména mladé lidi je zároveň potřeba informovat o závažnosti problému ageismu a o dopadu jejich neuctivého jednání vůči seniorům. Nedostatečná obeznamenost mladých lidí s problematikou ageismu (při současné segregaci věkových skupin) brání mladým lidem uvědomit si důsledky vlastního jednání a získat motivaci toto jednání změnit.

Současní mladí očekávají, že ve stáří budou, na rozdíl od dnešních seniorů, nadále akční, ambiciózní a otevření změnám. Ze zkušeností napříč celou Evropou je patrné, že hodnotové orientace se spolu se stárnutím mění v každé kultuře a budoucí čeští senioři tak s využitím induktivní logiky zřejmě budou podobnější těm dnešním, než si nyní, ve svém mládí představují. Na druhou stranu lze očekávat, že se rozdíl

v hodnotových orientacích mladých lidí a seniorů budou v čase zmenšovat, když životní zkušenosti jednotlivých generací nebude odlišovat zásadní politický zlom, jaký dělí postoje dnešních mladých a seniorů. Zároveň lze očekávat vyšší sklon k aktivnímu stárnutí u budoucích generací seniorů, jako důsledku celkově aktivnějšího životního stylu dnešních dospělých.

I při absenci zlomových historických přerodů a revolucí však lze očekávat nesouhlas starších generací s životním stylem těch mladších i v budoucnosti. Ilustrují to prameny popisující výtky vůči drzosti nastupujících generací mladých staré tisíce let, stejně jako negativní hodnocení současných kohort dětí a pubescentů dvacátníky. Teorie sociální identity poskytuje vysvětlení tohoto stavu principem touhy každé věkové skupiny po udržení své pozitivní sociální identity. V průběhu procesu stárnutí, kdy skupina přichází o pozitivně hodnocené prvky věkové identity mládí (jako je bezstarostnost, ideály a podobně), je právě generační identita vhodným zdrojem sebevědomí. Proto je pro starší generace přirozeně nevýhodné a tudíž obtížné uznat odlišný životní styl nadcházejících kohort jako pozitivní a zkomplikovat si tak možnost udržet si v meziskupinovém porovnávání pozitivní sebeobraz. Smyslem snažení by proto nemělo být hledání mezigeneračního souhlasu a shody, jako dost možná nedostižné mety, ale spíše mezigeneračního pochopení, ohleduplnosti a tolerance.

Způsobem zlepšování mezigeneračních vztahů v dlouhodobém horizontu je snižování deprivace seniorů. Není tím přitom myšlena primárně deprivace ekonomická (obecně vliv ekonomických podmínek na ageismus a boje o zdroje byl v analýzách zpochybněn), ale deprivace sociální. Ta je v současné době způsobena zejména nenaplněním očekávání seniorů o postavení stáří a prokazované úctě ze strany mladých. Dnešní mladí, na rozdíl od seniorů, nejsou vychováváni v absolutní úctě ke stáří, stejně jako klesá ve výchově význam dalších autorit. Tyto změny mohou být šokující pro dnešní seniory, čímž zhoršují mezigenerační vztahy. Cesty z tohoto stavu existují dvě: v krátkodobém horizontu lze pracovat na povzbuzení atributů, které mladí na seniorech oceňují. V dlouhodobém horizontu můžeme zlepšení situace optimisticky vyhlížet v rozvoji mezigenerační rovnosti. Pokud totiž dnešní mladí cítí nižší úctu ke stáří, lze předpokládat, že sami nebudou očekávat úctu mladších generací ve svém vyšším věku. Nedojde-li ke zklamání očekávání, nebude tolik prostoru pro deprivaci budoucích seniorů, což může snižovat mezigenerační napětí.

Podstatným kontextem mezigeneračních vztahů je také věková segregace, která přispívá zejména k ageismu vůči stáří. Význam věku a věkových skupin je v české

společnosti natolik silný, že nelze předpokládat blízkou změnu stavu. Lze však usilovat o vyšší míru integrace různých věkových skupin prostřednictvím jejich setkávání a zdůrazňování společných cílů. Integrace vede nejen k oslabování významu věkových bariér, ale také k překonávání věkových stereotypů. V dnešní dynamicky se rozvíjející společnosti se povaha mladých lidí i seniorů mění. K překonání vzájemných stereotypů jsou třeba mezigenerační kontakt a komunikace, které oběma stranám umožní tyto změny rozpoznat.

8 RESUMÉ

The author focuses on ageism among young people and seniors in the Czech Republic with the use of an international comparison. She builds on the findings regarding the extent of the problem of ageism and the increasing importance of age as a social characteristic in modern societies. The main objective of the paper is to answer a simple question mentioned in the title of this paper, i.e.: who are young people and the elderly in the Czech Republic and what they don't like about each other? In seeking answers, I am basing my work on the assumption that the study of ageism in the society must be enriched with a broader context which is particularly 1) the priority need to understand relationships of individuals to their own age group and generation, i.e. the processes of construction of age identities, 2) examination of ageing as a product of mutual relationships between age groups (here young people and seniors). These contexts allow us to better understand the sources of ageism in the society, formulate expectations regarding the trends in the development of intergenerational relationships and define solutions how to reduce ageism between young people and seniors.

The paper is divided into a theoretical and an empirical part. A combination of qualitative and quantitative research of age identities and ageism was used in the empirical part.

In the theoretical part, the concepts of the sociology of age and generations are first described. The age and generational perspectives are two views that are closely intertwined and whose mutual and separated influence on intergenerational relationships in the Czech Republic has not yet been studied in detail. Therefore, in the present research I attempt to find out at what points in time is each of these perspectives important for actors in intergenerational relationships and for the emergence of ageism.

It is followed by a theoretical chapter focused specifically on ageism where the main objective is to introduce a definition of the problem and to analyse the sources of ageism known from available literature. Attention is paid besides other to the importance of value orientation and age segregation as the empirical part then follows with testing of the hypothesis on the crucial importance of these aspects for ageism in society.

The last chapter of the theoretical part focuses on the description of the social identity theory as the basis for the study of ageism. Social identity theory provides a useful theoretical framework for the study of ageism because it is able to explain the

reasons for inclination to categorization of the continuous variable age into age groups and to identification of individuals with these groups. According to the social identity theory, group conflict is a problem naturally arising from the attempt to obtain a positive social identity of the members of individual groups. Its level and specific sources of conflicts depend on how group identities are formed and on the process of peer comparison.

The empirical part begins with the description of the methodology of the actual research. It consists in the combination of qualitative research (20 in-depth interviews with senior citizens over 60 years of age and juniors between 19-28 years of age) and quantitative methods (data from international research titled European Social Survey Round 4 and International Social Survey Programme 2003). The results of both surveys are put together in two fundamental empirical chapters which are further divided into subsections. The first empirical chapter is entitled "The individual and age" and focuses on the importance of age/generational identity and the methods of its formation in young people and seniors. The second chapter titled "Intergenerational relationships" focuses on an analysis of ageism among young people and seniors in the Czech Republic. When describing the possible sources of ageism, it makes use of a comparison with foreign countries and an analysis at the level of aggregated data which is a suitable view for the study of the influence of cultural context on ageism in society.

Main findings:

Age identity is one of the most important social identities. For Czech people, it is on average more important than regional, political, religious or ethnic identity. Its importance is growing in the absence of other sources of identities (family or work), thus supporting the hypothesis of age as a replacement source of identity when leaving other important social groups. The importance of age identity and the degree of identification with the actual age group varies according to age. Age is most important early and late in life. In the same periods, people also most strongly identify with their own age groups even with the relatively low status that the membership in these groups provides to its members. This shows two phenomena: 1) Age group is a major source of identity and distinctiveness of a person; it allows people to "belong" and also "not to be like everyone else", which is important in today's individualized time for one's internal integrity. 2) The phenomenon of rejection of old age seemed to be a marginal escape strategy in threatening situations rather than a mass phenomenon of our time.

A quantitative analysis of the factors that affect the adoption of the identity of a young, old or middle-aged person revealed the crucial importance of chronological age and health with only marginal significance of some family and demographic events (marriage, retirement). That illustrated the consequence of the increase in the importance of age as a number in modern societies which today most strongly influences the subjective age identity of a person. At the same time, the finding that the definition by chronological age is a simple yet usually the right strategy when working with age groups is positive for researches in the field of sociology of age.

A detailed qualitative analysis of the methods of the identity construction of young people and seniors shows that the dimensions of age, generation and life stage are reflected in these formations. Specific properties, from which young people and seniors derive their identities, were described while seniors' identities seem to be more variable depending on the methods of dealing with their own age. In terms of intergenerational relationships, it is essential that young people derive their self-esteem mainly from the attributes of their age identity, characterized by trouble-free atmosphere, ideals and interest (in the world, exploring, communication). In contrast, seniors derive a positive social identity particularly from their generational identity characterized by modesty, collectivity, selflessness or decency. These different criteria for intergenerational comparisons result in mutual possibility to derive a positive social identity from their age - for seniors when comparing the attributes of the young and the older generations, for young people when comparing the characteristics of the age groups. This also identified different sources of mutual ageism. When studying ageism in young people against seniors, it is appropriate to focus on the aspects of social age and ageing. When studying ageism of seniors compared to the youth, the perspective of the historical age, i.e. the generational perspective, must be emphasized.

A qualitative view of the relationships of young people with seniors and vice versa revealed the sources of animosity on both sides and helped formulate a hypothesis for subsequent quantitative testing. The prevalence of age stereotypes, whose breaking is greatly complicated by the low level of intergenerational contact, i.e. segregation of age groups, is apparent on both sides. Ageism of young people against seniors is based mainly on low respect for age. Young people do not feel resentment towards seniors, however, their relationship to seniors, which often seems to be ageist, is affected by two parallel processes: 1) The today's less authoritative style of upbringing reduces respect of young people for various types of authorities, including natural authority of age; 2)

the preference of values of openness to change and active lifestyle and also stereotypical image of passivity of seniors reduce the willingness of young people to appreciate older people. Juniors appreciate "active seniors" and usually do not consider other seniors to be attractive partners for interaction (with the exception of their own grandparents). The growing sovereignty of young people together with the lack of awareness of the issue of ageism contributes to the fact that young people often unconsciously expose seniors to manifestations of ageism.

Sources of ageism in seniors towards young people can be also divided into two basic lines. The first one is the opposition to once again stereotypically perceived lifestyle of young people (seen as materialistic, individualistic or irresponsible). Seniors, who have experienced their young years, could more often feel like they know the "recipe for the right youth" and they have a hard time respecting generational changes in values and lifestyles of young people. It can be assumed that this problem is natural, always present and basically unchangeable as long as age and belonging to age groups plays an important role in society and as long as the society keeps changing dynamically. Objections of seniors towards young generations are based on the need of older generations to maintain a positive social identity. If sources of positive identity are not offered by the actual age and the experienced old age alone (since old age no longer has a good "sound" in today's society), seniors can only maintain a positive image of themselves by highlighting the generational attributes of their group. (A similar strategy is also evident in interviews with representatives of young people about today's children and pubescents, i.e. about the next emerging generation.)

Another source of ageism on the part of seniors against the youth is the deprivation of seniors. It does not primarily refer to economic deprivation, but social deprivation in the sense of unfulfilled expectations about their own social status at old age. While young people do not care too much about how seniors look at them (they did not have any expectations in this respect), seniors are highly dissatisfied with the actions of young people and their lack of respect for the aged. As shown by the social identity theory, this problem can potentially act as a major source of ageism in seniors towards the youth. The need for positive identity is so strong that people obtain a naturally negative attitude to those who undermine the positive image of their own group.

The importance of social deprivation of seniors on ageism in the country was also confirmed using quantitative comparative analyses. Ironically (though in

accordance with social identity theory), deprivation of seniors has the greatest negative effect on ageism against young people. In countries affected by the "cult of youth", typically in post-communist countries, where the social status of young people is higher than the status of seniors, young people have the most experience with ageism. In contrast, in the countries of southern Europe with a more traditional model of higher status of age, young people face ageism in a smaller extent. It can be summarized that the presence of the cult of youth disrupts intergenerational relationships as it deepens the deprivation of older people. In contrast, seniors do not have the least experience with ageism in countries where their status is relatively high (as Czech seniors would often wish) but where the hierarchy of age groups is less developed and young people and seniors are equal in terms of their status (typically northern Europe).

An analysis of value orientations across Europe illustrated the importance of the cultural context on intergenerational relationships and supported the results of the qualitative interviews. There is less ageism against older age in countries where the values of the entire society, but mainly of young people, are more transcendent (tolerant) and less egocentric and materialistic, and where the values of the entire society, but mainly of seniors, are closer to more openness to changes. Therefore, complaints of seniors that young people in the Czech Republic are too egotistical and the complaints of young people that seniors in the Czech Republic are too conservative have been confirmed. The potential to reduce ageism against seniors in the Czech Republic through changes in the actual attitudes exists on both interacting sides.

In the Czech Republic, the rate of ageism against young people as well as against seniors is the highest in comparison with other 16 European countries. However, there is not only a different rate of ageism in different European countries but different cultures also differ in various sources and forms of ageism. As described in the examination of the effects of age stereotypes on ageism in the Czech Republic, Portugal and the UK, there are countries where ageism against seniors is in benevolent forms (Czech Republic, Great Britain) but also in unfriendly forms (Portugal). It is similar when discussing ageism against young people which can be motivated primarily by fear of symbolic threat to the country's culture (Czech Republic), economic threat (Great Britain), or benevolent attitudes (Portugal). If we want to look abroad for inspiration for measures to reduce intergenerational conflicts in the Czech Republic, it is necessary to perceive the problem always in a broader cultural context.

The expected trends of the development of intergenerational relationships in the Czech Republic and the possibly resulting ways of mitigating ageism are described in the conclusions of the paper. In terms of the current situation, I consider it important to emphasize the importance of social deprivation and the possibility of its alleviation. Young people do not feel such respect for old age as expected by seniors which is reflected by experiences of seniors with ageism. These experiences can then negatively affect the relationship of seniors to young people. Ways out of this vicious circle can be looked for on both sides. Young people should be encouraged to greater tolerance and provided with information on the issue of ageism and the consequences of their actions; no matter how insignificant and harmless they consider it. On the other hand, greater willingness of seniors to age actively would increase the "respectability" of seniors in the eyes of the younger generations. Restoring "natural" respect for the aged does not seem to be probable in the long term because cultural changes usually come from ideas of the new generations and not the ageing ones. Optimistically, we can rather look forward to a change towards mutual intergenerational equality, tolerance and respect that would eliminate disappointment over the social status of individual age groups and intergenerational rivalry.

9 BIBLIOGRAFIE

- Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2065.* (2009). Získáno 1. 1 2014, z ČSÚ:
<http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4020-09>
- Healthy life years and life expectancy at birth, by sex.* (2012). Získáno 12. 1 2014, z EUROSTAT:
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=0&pcode=tsdph100&language=en>
- Senioři v mezinárodním srovnání 2012.* (2012). Získáno 10. 1 2014, z ČSÚ:
http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/1417-12-n_2012
- Abrams, D., Crisp, R., & Marques, S. (2008). Threat inoculation: Experienced and imagined intergenerational contact prevent stereotype threat effects on older people's math performance. *Psychology and Aging, 23*(4), 934-939.
- Addison, H. (2006). "Must the Piayers Keep Young?": Early Hollywood's Cult of Youth. *Cinema Journal, 45*(4), 3-25.
- Allan, L., Johnson, J., & Emerson, S. (2014). The role of individual difference variables in ageism. *Personality and Individual Differences, 59*, 32-37.
- Andrews, M. (1999). The Seductiveness of Agelessness. *Ageing and Society, 19*, 301-318.
- Beck, U. (1992). *Risk Society. Towards a new society.* London: Sage.
- Bengtson, V., Furlong, M., & Laufer, R. (1974). Time, Aging, and the Continuity of Social Structure: Themes and Issues in Generational Analysis. *Journal of social issues, 30*(2), 1-30.
- Binstock, R. (1983). The Aged as scapegoat. *The Gerontologist, 23*(2), 136-143.
- Brewer, M. (1991). The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time. *Personality and social psychology bulletin, 17*(5), 475-482.
- Brewer, M. B., & Silver, M. D. (2000). Group distinctiveness, social categorization and collective mobilization. V S. Stryker, T. Owens, & R. White, *Self, identity and social movements* (stránky 153-171). Minneapolis: Univerzity of Minnesota Press.
- Brewer, M., Manzi, J., & Shaw, J. (1993). In-group Identification a a Function of Depersonalization, Distinctiveness an Status. *Psychological science, 4*(2), 88-92.

- Brown, R., & Ross, G. (2010). The battle for acceptance: An investigation into the dynamics of intergroup behaviour. V H. Tajfel, *Social identity and intergroup relations* (stránky 155-176). Cambridge: Cambridge university press.
- Bugenthal, B., & Hehman, J. (2007). Ageism: A Review of Research and Policy Implications. *Social issues and policy review*, 1(1), 173-261.
- Butler, R. (1969). Age-ism another form of bigotry. *Gerontologist*, 9(4), 243-246.
- Bútorová, Z., Filadelfiová, J., Bodnárová, B., Guráň, P., & Šumšalová, S. (2013). *Štvrtý rozmer tretieho veku: desať kapitol a aktívnom stárutí*. Bratislava: Inštitút pre verejné zakázky.
- Caspi, A. (1984). Contact hypothesis and Inter-age attitudes: A field study of cross-age contact. *Social psychology quarterly*, 47, 74-80.
- Cimbálková, L. a. (2012). *Age Management pro práci s cílovou skupinou 50+, Metodická příručka*. Praha: Asociace institucí vzdělávání dospělých ČR.
- Comte, A. (1896). *The positive philosophy of August Comte*. London: Bell.
- Corsten, M. (1999). Time of generations. *Time & Society*, 8(2), 249-272.
- Dannefer, D. (1984). Adult Development and Social Theory. *The American journal of sociology*, 49, 100-116.
- Davidov, E., Schmidt, P., & Schwartz, S. (2008). Bringing Values back in: The adequacy of the European social survey to measure values in 20 countries. *Public opinion quarterly*, 72(3), 420-445.
- Diehl, M. (1990). The Minimal Group Paradigm: Theoretical Explanations and Empirical Findings. *European Review of Social Psychology*, 1(1), 263-292.
- Dormont, B., Grignon, M., & Huber, H. (2006). Health expenditure growth: reassessing the threat of ageing. *Health economics*, 15(9), 947-963.
- Eisenstadt, S. (2010). *From Generation to generation: Age groups and social structure*. London: Free Press of Glencoe.
- Fraboni, M., Saltstone, R., & Hughes, S. (1990). The Fraboni Scale of Ageism (FSA): An attempt at a more precise measure of ageism. *Canadian Journal on Aging*, 9, 56-66.
- Freedman, M. (1999). *Prime Time: How Baby Boomers Will Revolutionize Retirement And Transform America*. New York: Public Affairs.
- Garstka, T., Schmitt, M., Branscombe, N., & Hummert, M. (2004). How Young and Older Adults Differ in Their Responses to Perceived Age Discrimination. *Psychology and Aging*, 19(2), 326-335.

- Giddens, A. (1998). *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Giddens, A. (2002). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Oxford: Polity press.
- Gillnerová, I. (2004). Způsob výchovy v současné české rodině. *Psychologické dny 2004*, 1-14.
- Gove, W., Otraga, S., & Style, C. (1989). The Maturation and Role Perspectives on Aging and Self Through the Adult Years: An Empirical Evaluation. *The American journal of sociology*, 94(5), 1117-1145.
- Grefe, D. (2011). Combating Ageism with Narrative and Intergroup Contact: Possibilities of Intergenerational Connections. *Pastoral Psychology*, 60, 99-105.
- Gunter, B., & Moor, A. (1975). Youth, leisure and post-industrial society: Implications of the family. *The Family coordinator*, 24(2), 199-207.
- Hagestad, G. (2006). Should We Be Concerned About Age Segregation? Some Theoretical and Empirical Explorations. *Research on aging*, 28(6), 638-653.
- Hagestad, O., & Uhlenburg, P. (2005). The social separation of old and young: a root of ageism. *Journal of social issues*, 61(2), 343-360.
- Hasmanová Marhánková, J. (2010). Konstruování představ aktivního stárnutí v centrech pro seniory. *Sociologický časopis*, 46(2), 211-234.
- Hasmanová Marhánková, J. (2013). *Aktivita jako projekt: Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Haškovcová, H. (1989). *Fenomén stáří*. Praha: Panorama.
- Hazan, H. (1994). *Construction and Deconstruction of Old Age*. Cambridge: Cambridge university press.
- Health, A. e. (2008). *Are Traditional Identities in Decline?: Full Research Report ESRC End of Award Report, RES-148-25-0031*. Swindon: ESRC.
- Higgs, P., & Gilleard, C. (2010). Generational conflict, consumption and the ageing welfare state in the United Kingdom. *Ageing & Society*, 30, 1439-1451.
- Higgs, P., & Gilleard, C. (2014). Frailty, abjection and the 'othering' of the fourth age. *Health Sociology Review*, 23(1), 10-19.
- Hofstede, G. (2001). *Culture consequences. Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Thousand Oaks: Sage.
- Chudacoff, H. (1989). *How old are you? Age Consciousness in American culture*. New York: Princeton UP.

- Kapp, M. (2013). Looking at Age Discrimination Laws Through a Global Lens. *GENERATIONS - Journal of the American Society on Aging*, 37(1), 70-75.
- Karp, D. (1988). A Decade of Reminders: Changing Age Consciousness between Fifty and Sixty Years Old. *The Gerontologist*, 28, 727-38.
- Kertzer, D. (1983). Generation as a sociological problem. *Annual review of sociology*, 9, 125-49.
- Klaus, V. (1. 1 2013). *Amnestie prezidenta republiky ze dne 1. 1. 2013*. Získáno 8. 7 2014, z <http://www.hrad.cz/cs/pro-media/tiskove-zpravy/archiv/7522.shtml>
- Kogan, N. (1961). Attitudes toward old people: The development of a scale and an examination of correlates. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 62, 44-54.
- Kopřivová, T., & Kopřiva, P. (2008). Trestání dětí ohrožuje jejich vývoj i tehdy, když nekončí týráním. *Časopis Psychologie*, č. 10.
- Krings, F., Sczesny, S., & Kluge, A. (2011). Stereotypical Inferences as Mediators of Age Discrimination: The Role of Competence and Warmth. *British Journal of Management*, 22, 187-201.
- Levy, B., Chung, P., Bedford, P., & Navrazhina, K. (2014). Facebook as a site for negative age stereotypes. *Gerontologist*, 54(2), 172-6.
- Lipovetsky, G. (2002). *Říše pomůjivosti. Móda a její úděl v moderních společnostech*. Praha: Prostro.
- Lipovetsky, G. (2007). *Paradoxní štěstí*. Praha: Grada.
- Logan, J., Ward, R., & Spitze, G. (1992). As Old as You Feel: Age Identity in Middle and Later Life. *Social Forces*, 71, 451-467.
- Mannheim, K. (2007). Problém generací (překlad díla Das Problem der generationen). *Sociální studia*, 1-2, 11-44.
- Marada, R. (2007). Paměť, trauma, generace. *Sociální studia*, 1-2, 79-95.
- Martens, A. (2004). Ageism and Death: Effects of Mortality Salience and Perceived Similarity to Elders on Reactions to Elderly People. *Personality and social psychology bulletin*, 30(12), 1524-1536.
- Mečiar, M. (2007). Mezigenerační proměny sociálních identit obyvatel Hlučínska. *Sociální studia*, 1-2, 94-114.
- Možný, I. (2008). *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MPSV. (2013). *Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017*. Získáno 7. 9 2014, z MPSV: <http://www.mpsv.cz/cs/14540>

- Muller, B., & Haller, M. (2009). Social identities in comparative perspective. V M. Haller, R. Jowel, & T. Smith, *The International social survey programme 1984-2009: Charting the globe*. New York: Routledge.
- Mutran, E., & George, L. (1982). Alternate Methods of Measuring Role/Identity: A Research Note. *Social forces*, 60, 866-75.
- Nelson, T. (2005). Ageism: Prejudice Against Our Feared Future Self. *Journal of Social Issues*, 61(2), 207-221.
- Neugarten, B. (1968). *Middle age and aging: A reader in social psychology*. Chicago: University of Chicago press.
- North, M., & Fiske, S. (2012). An inconvenienced youth? Ageism and its potential intergenerational roots. *Psychological bulletin*, 138(5), 982-97.
- North, M., & Fiske, S. (2013). A Prescriptive Intergenerational-Tension Ageism Scale: Succession, Identity, and Consumption (SIC). *Psychological Assessment*, 25(3), doi: 10.1037/a0032367.
- Ortega y Gasset, J. (1923). *The modern theme*. New York: W. W. Norton.
- Palmore, E. (1977). Facts on Aging: A short quiz. *Gerontologist*, 17(4), 315-320.
- Palmore, E. (1990). *Ageism: Negative and Positive*. New York: Springer publishing company, Inc.
- Palmore, E., Branch, L., & Harris, D. (2005). *Encyklopedia of ageism*. New York: The Haworth press.
- Pasupathi, M., & Lockenhoff, C. (2002). Ageist behaviour. V T. Nelson, *Ageism: Stereotyping and Prejudice against older persons* (stránky 201-244). Cambridge, MA: Massachusetts institute of technology.
- Riley, M., & Riley, J. (2000). Age integration: Conceptual and historical background. *The Gerontologist*, 40, 266-270.
- Riley, M., Johnson, A., & Foner, A. (1972). *A Sociology of age stratification*. New York: Russell Sage.
- Rossi, A. (1980). Life Span Theories and Women's Lives. *Signs: Journal of women, culture and society*, 6, 4-32.
- Řeháková, B. (2006). Měření hodnotových orientací metodou hodnotových portrétů S. H. Schwartze. *Sociologický časopis*, 42(1), 107-128.
- Sak, P., & Kolesárová, K. (2012). *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada.

- Saris, W. (2009). Do we have to combine Values in the Schwartz' Human Values Scale? A Comment on the Davidov Studies. *Survey Research Methods*, 3(2), 91-103.
- Saris, W., & Gallhofer, I. (2007). *Design, evaluation, and analysis of questionnaires for survey research*. New York: Wiley.
- Seshamani, M., & Grey, A. (2004). Ageing and health-care expenditure: the red herring argument revisited. *Health economics*, 13(4), 303-314.
- Shaw, A. (1994). In defence of ageism. *Journal of medical ethics*, 20, 188-191.
- Schirmmacher, F. (2005). *Spiknutí metuzalémů. Stáří má zelenou!* Praha: Knižní klub.
- Schwartz, S. (2007). A Theory of Cultural Value Orientations: Explication and Applications. *Comparative Sociology*, 5(2-3), 137-182.
- Sidell, M. (1995). *Health in old age: Myth, Mystery and Management*. London: Open universiny press.
- Silverstein, M., Parrott, T., Angelelli, J., & Cook, F. (2000). Solidarity and tension between age-groups in the United States: Challenge for an aging America in the 21st century. *International journal of social welfare*, 9(4), 270-284.
- Steel, C. (1997). A threat in the air: How stereotypes shape intellectual identity and performance. *American Psychologist*, 52, 613-629.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1991). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Sýkorová, D. (2003). Věková identita. *Sociológia*, 41(2), 149-167.
- Sýkorová, D. (2006). Senioři v České republice. Mýty a jejich dekonstrukce. *Sociológia*, 38, 151-164.
- Sýkorová, D. (2007). *Autonomie ve stáří. Kapitoly z gerontologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Sýkorová, D. (2007). Senioři a významy generace. *Sociální studia*, 1-2, 131-154.
- Šimíčková-Čížková, J. (2004). *Kompendium obecné a vývojové psychologie*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge university press.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual review of psychology*, 33, 1-39.

- Tajfel, H. (2010). *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge university press.
- Tajfel, H., & Turner, J. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. V W. Austin, & e. Worchel, *The Social psychology of intergroup behavior* (stránky 33-47). Pacific Grove, CA: Books/Cole.
- Tajfel, H., Billig, M., Bundy, R., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European journal of social psychology*, 149-178.
- Terry, P. (2008). Ageism and Projective Identification. *Psychodimanic praktice*, 14(2), 155-168.
- Tošnerová, T. (2002). *Ageismus. Průvodce stereotypy a mýty o stáří*. Praha: Ambulance pro poruchy paměti FNKV.
- Townsend, P. (1981). The Structured Dependency of the Elderly: A Creation of Social Policy in the Twentieth Century. *Ageing and Society*, 1(1), 5-28.
- Trusínová, R. (2013). Ageismus. V K. Plecítá, *Evropa 2002-2012* (stránky 0-0). Praha: Sociologické nakladatelství (v tisku).
- Trusínová, R. (2013). No two ageisms are the same: testing measurement invariance in ageism experience across Europe. *International journal of social research methodology*, doi: 10.1080/13645579.2013.823003.
- Turner, J. (2010). Towards a cognitive redefinition of the social group. V H. Tajfel, *Social identity and intergroup relations* (stránky 15-36). Cambridge: Cambridge university press.
- Turner, J., Brown, R., & Tajfel, H. (1979). Social favourism and group interest in ingroup favouritism. *European journal of social psychology*(9), 187-2004.
- Van Wel, F. (1994). A Culture Gap between the Generations? Social Influences on Youth Cultural Style. *International journal of adolescence and youth*, 4, 21-28.
- Vávra, M. (2007). *Hodnotový portrét evropských zemí. Srovnávací analýza s použitím přístupu Shaloma Schwartze*. Praha: CESES FSV UK.
- Vidovičová, L. (2008). *Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita.
- Vinopal, J., & Šubrt, J. (2012). *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum.
- Vlachová, K., & Řeháková, B. (2004). *Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Ward, R. (1977). The Impact of Subjective Age and Stigma on Older Persons. *Journal of gerontology*, 32, 227-32.
- Warren, C. (1998). Aging and identity in premodern times. *Research on aging*, 20(11), 11-35.
- Williams, P. (2009). *Age Discrimination in the Delivery of Health Care Services to Our Elders*. Faculty Publications Marquette University Law School.
- Zweifel, P., Felder, S., & Werblow, A. (2004). Population Ageing and Health Care Expenditure: New Evidence on the ‘Red Herring’. *The Geneva Papers on Risk and Insurance*, 29(4), 652-666.

Videa:

Přemluv bábu! (on-line) cit. dne 5. 5. 2010, dostupné z:

http://www.bomba.cz/video/nevolte-levici-premluv-dedu-a-babu/#utm_medium=kolotoc&utm_source=bomba-cz&utm_campaign=madl-a-issova-premluv-babu

Studio 6: Rozhovor s herečkou Marthou Issovou z klipu „Přemluv Bábu!“ (on-line) cit. dne 5. 5. 2010, dostupné z: <http://www.ct24.cz/domaci/88158-premluv-babu-je-nadsazka-rika-issova-je-to-nevkusne-odpovida-pehe/>

Zákony:

Zák. 247/1995 Sb. O volbách do Parlamentu České republiky

Zák. 6/2002 Sb. Zákon o soudech a soudcích

Zák. 247/1995 Sb. O volbách do Parlamentu České republiky

Předpis č. 198/2009 Sb. Zákon o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (antidiskriminační zákon).

Datové zdroje:

ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 1.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data

ISSP Národní identita 2013, dostupné v Českém sociálněvědním datovém archivu

Databáze Eurostatu (on-line), staženo dne 1. 6. 2014, dostupné z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/database

V práci byly použity upravené části vlastních dříve uveřejněných statí:

- Trusinová, R. 2013. „Ageismus a mezigenerační vztahy“. in Vlachová Klára (ed.). 2013. *Česká republika 2002 - 2012: hodnoty, postoje, chování*. Sociální report projektu European Social Survey. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Trusinová, R. 2013. „No two ageisms are the same: testing measurement invariance in ageism experience across Europe“. *International Journal of Social Research Methodology*. Advance online publication. doi: 10.1080/13645579.2013.823003.
- Trusinová, R. 2013. "Stáří mladýma očima: Zdroje nevraživosti mladých k seniorům". *Antropowebzin* 1/2013: 27-34.
- Trusinová, R. 2012. „Věk jako zdroj sociální identity“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 48 (1): 131-152.
- Trusinová, R. 2011. „Kdo je mladý / střední / starý?“. *Data a výzkum - SDA Info* 2: 171-184.

10 PŘÍLOHY

Seznam příloh:

Scénář hloubkových rozhovorů – senioři

Scénář hloubkových rozhovorů – junioři

Dotazník ESS4 sekce „Zkušenosti a vyjádření ageismu“

Scénář hloubkových rozhovorů - SENIŘI:

Představení

Uvedení – jedná se o výzkum Karlovy univerzity na téma mezigeneračních vztahů. Zajímají nás vaše zkušenosti, váš pohled a budeme rádi, když budete otevřeně vyprávět. Není to žádné zkoušení, žádná odpověď není dobře nebo špatně, rádi bychom znali váš pohled na věc.

Anonymita

Souhlas s nahráváním

1. Na úvod bych se zeptala, co se vám vybaví, když se řekne stáří a mládí? Můžete postupně.
2. Na základě čeho byste někoho označil(a) za mladého a někoho jiného za starého člověka?
 - Jak se to pozná?
 - V jakých situacích? Můžete uvést příklady?
3. V čem jsou podle vás dnes hlavní rozdíly mezi vyloženě mladými lidmi a lidmi ve Vašem věku (pokud nějaké vidíte)?
 - Jak se projevují?
 - Kdy se projevují? V jakých situacích (třeba i konkrétně)
4. Jaké myslíte, že jsou důvody, proč jsou mladí lidé a lidé ve Vašem věku ve jmenovaných ohledech odlišní? Čím si to vysvětlujete?
5. Vy sám, máte vnoučata nebo nějaké známé mezi mladými lidmi (dejme tomu dvacátníky)?
 - Pokud ano:
 - o O koho se jedná (vnoučata, přátelé odjinud)?
 - o Popište prosím typické setkání s vaším vnoučetem / mladým přítelem.
 - o Jaká jsou témata povídání si s mladými lidmi, a jaká naopak nepřicházejí v úvahu? Pokud některá nepřicházejí v úvahu tak proč?
 - o Liší se nějak vaše setkávání (povídání si) s mladými lidmi od setkávání s vrstevníky? V čem?
 - Pokud nemá – jaké myslíte, že jsou hlavní důvody toho, že se nepřátelíte s mladými lidmi?
 - o Pokud je to nedostatek příležitostí ke kontaktu: jak si to vysvětlujete?
6. Myslíte, že si člověk ve vašem věku může rozumět s mladým člověkem, třeba okolo dvaceti, stejně dobře, jako s vrstevníkem (nebo i lépe)?
 - Za jakých podmínek?
 - V jakých tématech třeba ano?
 - Pokud ne, co tomu brání?
 - V čem myslíte, že jsou si podobnější vrstevníci mezi sebou a kdy naopak třeba věkový rozdíl nehraje roli?

7. Zažil(a) jste nějakou situaci, kdy Vás v kontaktu s mladým člověkem mladík příjemně překvapil (svým jednáním, chováním, tím co říkal a podobně)?
- Zkuste popsat konkrétní příklad, o co šlo?
8. A dostal(a) jste se naopak do nějaké konfliktní situace, kdy jste si nepochopil(a) s někým mladým?
- Nebo jste byl(a) svědkem nějaké situace, kdy se mladý člověk a nějaký senior dostali do sporné situace?
 - Zkuste popsat konkrétní příklad, o co šlo. Co se dělo?
 - Proč k tomu došlo?
 - Jak to dopadlo?
 - Kdo byl podle vás v právu a proč?
9. V médiích někdy slyšíme, že si mladí a starší lidé nerozumí a jsme svědky války generací nebo generačního konfliktu. Jiní lidé říkají, že žádný takový problém tu není, že spolu mladí a senioři vycházejí normálně.
- Co si o tom myslíte vy?
 - Pokud vnímá generační konflikty:
 - o Kdy a kde se projevují?
 - o Co komu podle vás vadí? Co může vadit mladým na seniorech? Co starším na mladých?
10. Myslíte si, že se vztahy mezi generacemi, mezi mladými a staršími lidmi, nějak historicky vyvíjejí, že třeba dříve vypadaly jinak než dnes?
- Jaké události byste řekl(a), že na to mají vliv?
 - A kdo se mění – mladí nebo starší?
 - A jak se mění jejich úloha v rodině / ve společnosti? Jaká byla a jaká je?
11. Zkuste chvíli zavzpomínat, jaké to bylo, když jste byl(a) mladý(á), řekněme okolo dvaceti let.
- V čem jste byl(a) jiná než jsou mladí lidé dnes?
 - V čem jste naopak byl(a) stejný(á)?
 - Jak jste třeba trávil(a) čas vy a jak tráví mladí lidé dnes?
 - Čím si zmíněné rozdíly vysvětlujete? Co všechno v tom hraje roli?
12. (ptát se pouze pokud má respondent vnučata, jinak otázku přeskočit) Na závěr si prosím zkuste představit svá vnučata za několik desítek let, až budou ve Vašem věku.
- Jak myslíte, že budou žít / vypadat / chovat se?
 - V čem Vám budou podobní a v čem se od Vás budou lišit?

Děkuji, to byla poslední otázka. Chtěl(a) byste cokoli dodat k tématu?

Poděkování – za ochotu, čas, odpovědi.

Scénář hloubkových rozhovorů - JUNIORI:

Představení

Uvedení

Anonymita

Souhlas s nahráváním

Co se vám vybaví, když se řekne stáří a mládí? Můžete postupně.

Na základě jakých kritérií byste někoho označil(a) za starého nebo mladého člověka?

- Jak se to pozná?
- V jakých situacích?

Když se zamyslíte nad staršími lidmi, které znáte, jsou takoví?

- V čem ano a v čem ne?

V čem jsou podle vás rozdíly mezi mladými a staršími lidmi a v čem rozdíly nejsou?

- Jak se projevují?
- Kdy se projevují?
- V jakých situacích (třeba i konkrétně)

Jaké myslíte, že jsou důvody, proč jsou mladí a staří v jmenovaných ohledech odlišní?

Zažil(a) jste nějakou situaci, kdy Vás v kontaktu se starším člověkem senior příjemně překvapil (svým jednáním, chováním, mluvením a podobně)?

- Zkuste popsat konkrétní příklad, o co šlo

A dostali jste se do nějaké třeba konfliktní situace, kdy jste si nepochopil(a) s někým starším?

- Nebo jste byl(a) svědkem jak se někdo jiný dostal do podobné situace?
- Zkuste popsat konkrétní příklad, o co šlo.
- Co se dělo?
- Proč k tomu došlo?
- Jak to dopadlo?
- Kdo byl podle vás v právu a proč?

Vy sám, máte nějaké známé mezi seniory?

- Pokud ano, liší se nějak vaše běžné setkávání (konverzace) s nimi od setkávání s vrstevníky? Když třeba popíšete typické setkání...
- Pokud ne – jaké myslíte, že jsou hlavní důvody toho, že vaši přátelé jsou zejména vrstevníci a ne lidí významně starší?
- Pokud je to nedostatek příležitostí ke kontaktu: jak si to vysvětlujete?

Myslíte, že si mladý člověk jako vy může rozumět se starším člověkem stejně dobře, jako s vrstevníkem (nebo i lépe)?

- Za jakých podmínek?
- V jakých tématech třeba ano?
- Pokud ne, co tomu brání?
- V čem myslíte, že jsou si podobnější vrstevníci mezi sebou a v čem naopak třeba věkový rozdíl nehraje roli?

V médiích někdy slyšíme, že staří a mladí si nerozumí a jsme svědky války generací nebo generačního konfliktu. Jiní lidé říkají, že žádný takový problém tu není, že spolu mladí a staří vycházejí do takové míry, jak je to přirozené.

- Co si o tom myslíte vy?
- Existuje nějaký konflikt?
- Kde se projevuje?

Myslíte si, že se vztahy mezi generacemi nějak historicky vyvíjejí, že třeba dříve vypadaly jinak než dnes?

- Jaké historické procesy byste řekl(a), že na to mají vliv?
- Kdo se v historii mění – mladí nebo staří?
- A jak se jejich úloha mění?
- Jaká byla a jaká je?

Jací myslíte, že byli třeba vaši prarodiče ve svém mládí?

- V čem vám byli podobní a v čem byli jiní než vy dnes?
- Čím je to dáno?

Na závěr si prosím představte sami sebe za padesát let, až zestárnete. Jaký budete?

- Jak myslíte, že budete žít / vypadat / chovat se?

Chtěl(a) byste něco dodat?

Poděkování